

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ХАЛЫҚТЫҚ ҚАТЫСУ БЮДЖЕТІНІҢ
ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫН
КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ХАЛЫҚТЫҚ ҚАТЫСУ
БЮДЖЕТІНІҢ ЖҮЗЕГЕ
АСЫРЫЛУЫН КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУ**

Павлодар қ. - 2024 ж.

ӘОЖ 336
КБЖ 65.050
Қ 18

Қ 18 Қазақстан Республикасында Халықтық қатысу бюджетінің жүзеге асырылуын кешенді зерттеу : [аналитикалық есеп] / Ю.В. Айдаргазина; С.Г. Арапова; С.Н. Гуляев; А.Н. Родионов; Э.М. Рамазанова; В.Н. Сафина. – Павлодар : «Примо» ЖК, 2024. – 94 б.

Халықтық қатысу бюджетінің жүзеге асырылуын кешенді зерттеу еліміздің барлық облыс орталықтарында жүргізілген әлеуметтанулық сауалнаманың нәтижелерін, оның жүзеге асырылуының нормативтік-құқықтық негіздеріне кабинет зерттеуін, сандық деректердің талдау нәтижелерін, Қазақстанда жүзеге асырылған жобалардың табысты кейстерін, сондай-ақ Еуропа мен Орталық Азияда бастамашыл бюджетті жүзеге асырудың мысалдары ретінде Эстония мен Өзбекстан тәжірибелеріне шолуды қамтиды. Зерттеу Қазақстанда бастамашыл бюджетті жүзеге асыру тәжірибесін жетілдіру үшін қорытындылар мен ұсыныстар жинағын қамтиды.

ӘОЖ 336
КБЖ 65.050

Бұл зерттеу Америка Құрама Штаттарының халықаралық даму жөніндегі агенттігі (USAID) арқылы америка халқының көрсеткен көмегімен жүзеге асты. Аналитикалық есептің мазмұны үшін «Десента» ҚҚ жауапты болып табылады және ол міндетті түрде USAID немесе АҚШ Үкіметінің ұстанымын білдіру міндетті емес.

ISBN 978-601-7111-14-4

© «Десента» ҚҚ, 2024
© «Примо» ЖК, 2024

«Мүдделі азаматтар маңызды шешімдерді талқылауға қатысу мүмкіндігіне ие болуы тиіс. Әрбір дауыс естілуі қажет. Бұл үшін тиісті саяси механизмдерді дамыту қажет. Белгілі бір өңір тұрғындарының мемлекеттік шығыстар бойынша пікірін ескеру мақсатында халықтық қатысу бюджеті жобасы іске асырылатын болады»

Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Президенттік жастар кадр резервінің қатысушыларымен кездесуіндегі сөзі

2020 жылғы 15 қаңтар

■ МАЗМҰНЫ

Алғыс сөздер	5
Қысқартулардың тізімі	6
Кіріспе	7
Әдістемелік бөлім	10
Халықтық қатысу бюджетінің параметрлері	13
Қазақстандағы бастамашыл бюджетті іске асырудың табысты тәжірибесіне шолу: «Tugan Qala – Туған қала».....	19
Өзбекстанның бастамашыл бюджетті жүзеге асырудағы тәжірибесі	26
Эстонияның бастамашыл бюджетті жүзеге асырудағы тәжірибесі	31
Зерттеудің негізгі нәтижелері	34
Кабинеттік зерттеу	34
Жаппай сауалнама	41
Сараптамалық сауалнама	74
Қорытынды	81
Ұсыныстар	89

■ АЛҒЫС СӨЗДЕР

Бұл зерттеу Ұлттық экономика министрлігінің Қазақстан Республикасындағы өңірлерді талдау және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту департаменті атынан жәрдемдесуінің арқасында жүзеге асты. Осындай ведомстволардың кәсібилігі мен жүйелі көзқарасының арқасында Қазақстанда прогрессивті реформаларды жүзеге асыру мүмкін болып отыр. Әсіресе, қалалық кеңістікті жақсарту бойынша азаматтардың бастамаларын қолдайтын тәжірибелі аймақтық серіктестерге, жобалардың сапалы және мерзімінде орындалуы үшін бар күшін салатын қоғамдық белсенділерге ерекше алғыс білдіргім келеді; сонымен қатар, Ақтөбе қаласының әкімдігі мен мәслихатына, Астана қаласы Сарыарқа ауданының әкімдігіне, Алматы қаласы аудандарының әкімдіктеріне ризашылығымызды білдіреміз, оларды азаматтардың шешім қабылдауға қатысуының табысты тәжірибесінің көшбасшылары деп атауға болады.

Аталған адамдар көп жылдар бойы бастамашыл бюджетті жүзеге асыру тәжірибелерінің серіктестік қарым-қатынасының бірегей тарихын жасап, қазақстандықтардың өмір сүру сапасын арттыру және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту жолында бірлесе жұмыс атқарып келеді.

ҚЫСҚАРТУЛАРДЫҢ ТІЗІМІ

ҚР ӘРПК	Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі
ХҚБ	Халықтық қатысу бюджеті
ТКШ	Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық
ББ	Бастамашыл бюджеттеу
КШН	Кіші сәулет нысаны
НҚА	Нормативтік құқықтық акт
ҮЕҰ	Үкіметтік емес ұйым
ҚБ	Қоғамдық бақылау
ПБ	Партисипаторлық бюджеттеу
ЖҰ	Жобалық ұсыныс
ЖСҚ	Жобалау-сметалық құжаттама
ЖО	Жобалық орталық
СК	Сараптамалық кеңес
ҚПНҚБ	Қоғамдық пікір негізінде қалыптастырылатын бюджет
МИБ	Мүлік иелерінің бірлестігі
ПИК	Пәтер иелері кооперативі

КІРІСПЕ

Соңғы онжылдықтарда бастамашыл немесе партисипаторлық бюджеттеу тәжірибелерінің белсенді дамуы әртүрлі елдердің үкіметтерінің билікті орталықсыздандыру және бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылатын жобаларды жүзеге асырудың тиімділігін арттыруға арналған құралдарға деген сұранысымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, демократиялық үдерістердің тенденциялары азаматтарды шешім қабылдау үдерісіне тарту арқылы тұрақты жергілікті қауымдастықтар мен билік органдарының есептілігін қамтамасыз етудің қажеттілігін көрсетеді.

2019 жылғы 15 шілдеде өткен Үкіметтің кеңейтілген отырысында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев мемлекеттік бюджеттің тиімді пайдаланылуының маңыздылығын, әсіресе халықтың қатысуына ерекше назар аудара отырып, атап өтті. Үкіметке «Халықтық қатысу бюджеті» жүйесін кезең-кезеңімен енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу тапсырылды.

Осыған байланысты, 2019 жылдан бастап Қазақстанда Астана және Алматы қалаларында Халықтық қатысу бюджеті пилоттық жоба ретінде іске қосылды – бұл қалаларды абаттандыру үдерістеріне тұрғындардың қатысуының алғашқы республикалық тәжірибесі болды.

2020 жылы бұл бастама барлық облыстық маңызы бар қалалар мен Шымкент қаласына да кеңейтілді.

2022 жылдың қыркүйегінде Мемлекет басшысы «Халықтық қатысу бюджетін» аудандық маңызы бар қалалар мен ауылдарға масштабтау туралы шешімін жариялады. Бұл қоғамдық қатысу формасын кезең-кезеңімен кеңейту барысында 2024 жылы ХҚБ халық саны 10 000 адамнан асатын елдің барлық дерлік қалаларында жүзеге асырылуда.

Осылайша, үш жылдан астам уақыт бойы республикадағы қалалық тұрғындар өз аумақтарын абаттандыру бойынша ұсыныстарын енгізіп, оларды жүзеге асыру үшін қаланың жылдық бюджет шығындарының 10%-дан кем емес көлемінде, 07 «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық» функционалдық тобына жоспарланған мемлекеттік қаржыландыруды тарту мүмкіндігіне ие болып отыр.

Сонымен қатар, кез келген ауқымды бастама сияқты, Халықтық қатысу бюджеті де тиімділікті арттырудың үлкен әлеуетіне ие, бұл тұрғындарды тарту мен кеңес беру тұрғысынан да, жеңімпаз жобаларды іске асыру және бюджет қаражатын пайдалану тұрғысынан да маңызды.

Осыған байланысты, «Десента» қорының «Қатысу арқылы басқару – бірлескен жауапкершілік» жобасы аясында, АҚШ-тың халықаралық даму жөніндегі агенттігі (USAID) қаржыландыруымен және Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің қолдауымен Халықтық қатысу бюджеті бастамасын кешенді зерттеу жүргізілді. Бұл зерттеудің мақсаты – құқықтық

практика мен бастаманы жүзеге асыруға қатысты нормативтік-құқықтық құжаттарды жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Аналитикалық есепте социологиялық сауалнама, сараптамалық сұхбаттар, нормативтік-құқықтық базаны талдау және тұрғындардың аймақтық деңгейде қатысу динамикасының нәтижелері, сондай-ақ Қазақстандағы Халықтық қатысу бюджетін іске асыру сапасын арттыруға арналған ұсыныстар қарастырылған.

ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ МЕН ПӘНІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

«Халықтық қатысу бюджеті» бастамасын зерттеудің әдістемесі бастаманың жұмысын зерттеу, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар алу, сондай-ақ «Бастама Президент қойған мақсаттарға сәйкес келе ме және, ең бастысы, бастама азаматтардың шешім қабылдауға қатысуына ықпал ете ме?» деген сұраққа жауап алу мақсатында әзірленді.

Зерттеудің объектілері зерттеу мақсаттарына сәйкес анықталып, зерттеу әдістеріне байланысты бөлінген:

ЖАППАЙ САУАЛНАМА

Объект – Қазақстанның кәмелетке толған тұрғындары, соның ішінде «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасының қатысушылары (бастамашылар мен кеңістік пайдаланушылары) және оған қатыспаған тұлғалар.

САРАПТАМАЛЫҚ СҰХБАТ

Объект – урбанист-сарапшылар, мемлекеттік органдар мен қалалардың мәслихат өкілдері.

Әзірленген әдістемеге сәйкес, зерттеу пәні «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасына респонденттердің қатысу тәжірибесі мен пікірлері болып табылады.

КАБИНЕТТІК ЗЕРТТЕУ

Мақсат: Халықтық қатысу бюджетін (ХҚБ) реттейтін нормативтік актілерді анықтау, бұл заңнаманың практикалық тұрғыда туындайтын барлық жағдайларды реттеу үшін жеткіліктілігін, сондай-ақ оны жетілдіру мүмкіндіктерін айқындау.

Міндеттер:

1. НҚА-ны талдау.
2. Сайттарды және оларға орналастырылған жергілікті НҚА-ны талдау.
3. Жетілдіру мүмкіндіктерін анықтап, тиісті ұсыныстарды қалыптастыру.

Объект – Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2014 жылғы 31 қазандағы №470 бұйрығы «Жергілікті бюджет жобаларын әзірлеу қағидаларын бекіту туралы», қалалар әкімдіктерінің ХҚБ жүзеге асыруға қатысты ережелері, қалаларда ХҚБ жүзеге асырылуы туралы деректер беру жөніндегі сұрауларға ресми жауаптар.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Зерттеудің мақсаты – қалалық тұрғындардың жергілікті бюджеттерді бөлуге ықпал ету мүмкіндіктері контекстінде «Халықтық қатысу бюджеті» (нормативтік-құқықтық актілер, үдеріс, нәтижелер) бастамасын кешенді талдау.

Аталған мақсатқа сәйкес зерттеу келесі міндеттерді атқаруы тиіс:

1. Бастаманың ағымдағы мазмұнын анықтау: нормативтік-құқықтық база және оны қолдану, алгоритмдер, қолданудағы практикалық айырмашылықтар, сондай-ақ өңірлер бойынша нәтижелердің сапалық және сандық бағасы.
2. Бастаманың барлық кезеңдерін жүзеге асыру тәжірибелерін анықтау.
3. Халықты тарту үшін жауапты тараптарды және тарту әдістерін айқындау.
4. Халықтың «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасына қатысу нәтижелеріне қанағаттану деңгейін анықтау.
5. Орта Азия мен Еуропада бастамашыл бюджеттеуді жүзеге асырудың табысты тәжірибелерін анықтап, сипаттау.
6. ХҚБ қатысушылары мен орындаушыларының зерттелген тәжірибесі негізінде алынған ұсыныстарды ескере отырып, Халықтық қатысу бюджетінің нормативтік-құқықтық актілері мен оларды жүзеге асыру тәсілдерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

ӘДІСТЕМЕЛІК БӨЛІМ

Кешенді зерттеу жүргізу барысында зерттеу әдістеріне қатысты да аралас тәсіл қолданылды. Бұл деректерді жинаудың үш әдісін: сараптамалық сұхбат, жаппай сауалнама және кабинет зерттеулерін біріктіруді білдіреді. Мұндай тәсіл Халықтық қатысу бюджетінің жергілікті бюджеттердің қалыптасуына әсері туралы барынша объективті жағдайды алуға мүмкіндік берді.

КАБИНЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕР

Кабинеттік зерттеу – бұл деректер ашық көздерден жиналатын сапалы әдіс. Бұл жағдайда дереккөздер қайталама сипатта болады. Дереккөздер ретінде мыналарды пайдалану жоспарланды:

1. Заңнама (нормативтік актілер, оның ішінде атқарушы және өкілді органдар қабылдаған жергілікті деңгейдегі актілер).
2. Интернет-ресурстар.
3. Ресми хаттар-сұраулар.

Азаматтардың қатысу динамикасы мен өңірлердегі жеңімпаз жобаларды іске асыру туралы ақпаратты жинау үшін ресми сұраулар қолданылды. Бұл әдіс қажетті деректердің ашық көздерде болмауына байланысты таңдалды. e-otinish платформасы арқылы елдің халқы 10 000 адамнан асатын 87 қаласының әкімдіктеріне сұраулар жіберілді.

Азаматтардың өңірлердегі қатысу динамикасын және жеңімпаз жобалардың іске асырылуын талдау үшін келесі ақпарат сұралды:

1. 2023 жылы азаматтардан жолданған барлық жобалардың жиынтық саны;
2. 2023 жылы жеңімпаз деп танылған жобалардың жиынтық саны;
3. 2023 жылы жеңімпаз жобаларды іске асыруға бөлінген қаражат сомасы;
4. 2023 жылы іске асырылған жобалар саны (жоспар/факт бойынша бөлініп, ағымдағы кезеңге сәйкес).

Сондай-ақ, веб-ресурстардағы материалдарды қарастыру барысында зерттеу фокусының өңірлерде ХҚБ-ны жүзеге асырудың ағымдағы кезеңіне бағытталуына шешім қабылданды. Бұл шешім 2020-2024 жылдар аралығындағы 90-нан астам қаланың деректерін зерттеу өте ауқымды міндет болуына байланысты қабылданды. Сонымен қатар, бұл талдауды жүргізу зерттеу пәні бойынша ерекше құнды және жаңа білім бермеуі мүмкін.

ЖАППАЙ САУАЛНАМА

Ақпарат жинаудың негізгі әдісі респонденттердің онлайн сауалнаманы толтыруы арқылы жаппай сауалнама жүргізу болып табылады. Бұл әдіс бастамаға қатысушылардың хабардарлық деңгейі, қанағаттану дәрежесі және олардың кездесетін проблемалары туралы объективті көрініс алуға мүмкіндік береді.

Деректерді жинау құралы логикалық құрылымдалған сауалнама – социологиялық зерттеудің анкетасы болып табылады.

Социологиялық анкетаның құрылымы үш блоктан тұрады:

1. Кіріспе. Онда зерттеуге қатысуға шақыру, респонденттерге зерттеу туралы ақпарат, сауалнаманы толтыру жөніндегі нұсқаулық және т.б. бар.

2. Негізгі. Онда зерттелетін мәселеге қатысты сұрақтар жинағы берілген. Бұл блокта зерттелетін мәселенің әртүрлі аспектілеріне немесе жеке тақырыптарға арналған бірнеше бөлімдер болуы мүмкін.

3. Әлеуметтік-демографиялық. Мұнда респонденттің жынысы, жасы, отбасылық жағдайы, балаларының болуы, әлеуметтік мәртебесі және т.б. сияқты сипаттамалары туралы сұрақтар жинағы қамтылған.

Деректерді өңдеу және талдау арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуде (SPSS, барлық статистикалық есептеулер дәл осы бағдарламада жүргізілді) жүзеге асырылды.

САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА

Үштаған принципін сақтай отырып, ауқымды зерттеулерде деректерді жинаудың қосымша әдістері ретінде сараптамалық сауалнама қолданылады.

Сараптамалық пікірді зерттеу үшін сарапшымен жеке сұхбат жүргізу әдісі стандартталған сауалнама негізінде қолданылады. Ақпарат жинау әдісі ретінде сарапшылармен жеке формаланған сұхбат (face-to-face техникасы) әдісі таңдалды. Бұл әдіс бастаманы іске асыру үдерісінің қиындықтары мен мәселелері, халықты тарту, сондай-ақ мақсатты өңірлер тұрғындарының жергілікті бюджеттердің қалыптасуына қатысу ықпалын күшейту және бар кедергілерді жою бойынша ұсыныстар әзірлеу мәселелері бойынша сарапшылардың ең объективті пікірлерін алуға мүмкіндік береді.

Деректерді жинау құралы – логикалық құрылымдалған сауалнама, социологиялық зерттеудің сауалнамасы.

Бұл жағдайда зерттеу объектісі сарапшылар болғандықтан, сауалнама жаппай сауалнамаға арналған анкетамен салыстырғанда неғұрлым кәсіби тілде құрастырылды. Сарапшыларға ашық сұрақтар, сондай-ақ бастаманы жүзеге асыру үдерісін сипаттау үшін ақпаратты анықтауға бағытталған сұрақтар, сондай-ақ пікірлер мен бағаларды анықтауға және олардың негіздемелеріне бағытталған сұрақтар ұсынылды. Сауалнама барысында бастаманың жергілік-

ті жерлерде қалай жүзеге асырылатыны: алгоритмдер, жүзеге асыру әдістері мен тәсілдері, ХҚБ циклінің жергілікті жерлердегі ерекшеліктерін анықтау үшін егжей-тегжейлі талданды, сондай-ақ табысты кейстердің ерекшеліктері зерделенді.

Сонымен қатар, сұхбат барысында жобалық ұсыныстарды қабылдауды ұйымдастырудың егжей-тегжейлері (мерзімдер, нысандар, ережелер), кеңес беру (болған жағдайда), сараптамалық комиссиялардың жұмысын ұйымдастыру, ұсыныс берген тұрғындарға кері байланыс формалары, ХҚБ жөніндегі өңірлік регламенттерге (ереже) жұмыс сәйкестігі, ХҚБ жүзеге асыру бойынша орталық билік органдарының талаптары, есептілік мәселелері анықталды. ХҚБ-ның өңірлерде тиімді жұмыс істеуіне кедергі болатын факторлар, сондай-ақ елдегі бастаманың тиімділігін арттыру бойынша (НҚА, құқық қолдану практикасы, есептілік, халықты ақпараттандыру, кеңес беру, жеңімпаз жобаларды жүзеге асыру, техникалық құжаттама әзірлеу және т.б. деңгейлерде) идеялар мен ұсыныстар жиналды.

Шетелдік сарапшылармен жүргізілген сұхбат арқылы бастамашыл бюджеттеудің шетелдік тәжірибелері, олардың құрылымы мен нормативтік-құқықтық реттелуі, жүзеге асыру мониторингі мен бағалау әдістері туралы ақпарат алынды.

Сонымен қатар, екі сауалнаманы (әрқайсысының сапасын жоғалтпай) барынша синхрондау әрекеті жасалды, бұл нәтижелерді салыстыруға мүмкіндік береді.

Сараптамалық сауалнама деректері арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуде (MaxQDA) өңделді. Деректермен жұмыс үдерісіне транскрипция, бағдарламалық қамтамасыз етуде транскриптерді өңдеу (кодтар жүйесін құру) және нәтижелерді есепке енгізу кірді.

ІРІКТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу барысында жергілікті билік органдары мен мәслихаттардың өкілдері болып табылатын 42 сарапшыдан сауалнама алынды. Әрбір өңірде ТКШ, экономика бөлімдерінің қызметкерлері немесе ТКШ жұмысын қадағалайтын қала әкімінің орынбасары, қалалық мәслихат депутаттары қатарынан кемінде екі сарапшыдан сауалнама жүргізілді. Орталық деңгейде ҚР Қаржы министрлігінің өкілімен сұхбат өткізілді. Сонымен қатар, зерттеуге қатысушылар: Қазақстанда бастамашыл бюджеттеумен айналысатын тәжірибеші-сарапшы, Эстония Парламентінің депутаты және осы елдерде бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асыру мәселелері бойынша Өзбекстан Республикасы Экономика және Қаржы министрлігінің өкілдері болды.

Ауқымды сауалнама жүргізу үшін респонденттерді табудың қиындығы және ХҚБ қатысушылары (бастамашылар) туралы ақпараттың болмауына

байланысты «қар көшкіні» әдісі қолданылды: бастама жеңімпаздары атанған мекенжайлар бойынша, яғни сауалнамаға жауап берген респонденттердің ұсыныстарына сәйкес келесі респонденттер табылып отырды, бұл ретте «тізбек» бір респонденттен бес адамға дейінгі шектеумен аяқталды. Сондай-ақ, жоба ұсыныстарының бастамашыларының бірнеше өңірдегі қоғамдық ұйымдар тарапынан қолдау және кеңес алған байланыстары пайдаланылды. Осылайша, респонденттердің көпшілігі ұсынылған немесе жүзеге асырылған жоба ұсыныстарының бастамашылары, пайдаланушылары және мүдделі тараптары болды.

ХҚБ аясында абаттандырылған нысандардың пайдаланушыларына сауалнама жүргізу кезінде кездейсоқ іріктеу қолданылды, яғни абаттандырылған нысандағы «алғаш кездескен адам» іріктелді. Таңдалған жиынтық көлемі 1948 адамды құрады.

|| ХАЛЫҚТЫҚ ҚАТЫСУ БЮДЖЕТІНІҢ АНЫҚТАМАСЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ПАРАМЕТРЛЕРІ

Бастамашыл бюджеттеу – бұл тікелей демократияның бір түрі ретінде азаматтардың жергілікті бюджеттің қаражатын бөлу арқылы өз аймағындағы өзекті мәселелерді шешуге қатысуын көздейтін тәжірибе. Ол 1989 жылы Бразилияның Порту-Алегри қаласында пайда болған. Отыз бес жыл ішінде бұл тәсіл Оңтүстік және Солтүстік Америка мен Еуропа елдерінде ғана емес, сонымен қатар Азия, Еуразия, Африка және Австралияда да кеңінен таралып, өзінің тиімділігін дәлелдеді, яғни әлемнің барлық урбанизацияланған құрлықтарында қолданылып келеді. Партисипаторлық бюджеттеу қоғамның әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту, абаттандыру, денсаулық сақтау, білім беру, экология, мәдениет пен спорт, туризм және басқа да салаларын қамтитын әртүрлі формаларға ие болды.

Партисипаторлық бюджеттеу жобаларының әлемдік тәжірибелерін біріктіретін кемінде бес негізгі критерийді бөліп көрсетуге болады:

1. Азаматтардың шешім қабылдау үдерісіне онлайн және офлайн форматтарда белсенді қатысуы (дауыс беру, қоғамдық талқылаулар, идеялар мен ұсыныстар қалыптастыру және т.б.).

2. Жүзеге асырудың барлық кезеңдерінде ашықтық пен есептілік.

3. Бастамашыл бюджеттеу жобаларын тиімді жүзеге асыру үшін азаматтарды ақпараттандыру және оқыту.

4. Барлық азаматтардың тең қатысуын және инклюзивтілікті қамтамасыз ету.

5. Бюджет қаражатын бөлу барысында жергілікті билік органдарының ашықтығы мен есептілігі.

Абаттандыру саласындағы бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асыру аясында қоғамда туындайтын кейбір оң әсерлерді атап өтуге болады:

1. Азаматтар үшін – сөзсіз, қоғамдық кеңістіктің сапасын және өмір сүру сапасын арттыруға қатысу мүмкіндігі.

2. Жергілікті билік органдары үшін – басқарудың экономикалық тиімділігін арттыру және қабылданған шешімдердің заңдылығын қамтамасыз ету.

3. Мұндай тәжірибелер жаңа формацияның көшбасшыларын қалыптастырып, қаржылық сауатты азаматтық белсенділердің пайда болуына үлкен әсер етеді.

Кейбір зерттеу жұмыстарында бастамашыл бюджеттеу ағылшын тілінен аударғанда «travelling policy innovation» (көшпелі саяси инновация) ретінде анықталады. Басқаша айтқанда, «travelling policy innovation» – бұл бір контекстен екінші контекстке көшетін және мемлекеттік басқарудың жергілікті тәжірибелеріне біріктіріліп, жаңартылатын қағидаттар мен эксперименттер жиынтығы. Бұл ретте, саясаттың өзі әлеуметтік, мәдени және саяси контекстке байланысты икемді және өзгермелі болады. Осылайша, әртүрлі елдер мен елді мекендерде партисипаторлық бюджеттеу бірдей бастапқы модель болғанның өзінде ерекше сипаттамаларға ие болады.

Қазақстанда бастамашыл бюджеттеудің республикалық тәжірибесі 2020 жылдан бері жүзеге асырылып келеді. 2019 жылғы 15 шілдеде өткен Қазақстан Республикасы Үкіметінің кеңейтілген отырысында Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев мемлекеттік бюджеттің тиімді пайдалануына баса назар аударып, халықтың бюджеттердің қалыптасуына қатысуының маңыздылығын атап өтті. Үкіметке «Халықтық қатысу бюджетін» кезең-кезеңімен енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу тапсырылды.

Қазақстанда бастамашыл бюджеттеудің құқықтық негіздері 2020 жылы құрылды. Айта кету керек, осы уақытқа дейін нормативтік-құқықтық құжаттарда «Халықтық қатысу бюджеті» ұғымы болған жоқ. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінде «Бастамашыл бюджеттеу» немесе «Партисипаторлық бюджеттеу» ұғымдары қазіргі уақытта кездеспейді, бұл тек Халықтық қатысу бюджетінің тұжырымдамалық негіздерін зерттеу кезеңінде ғана емес, оның іске асырылуын мониторингілеу және тиімділігін бағалау кезеңінде де белгілі бір әдістемелік қиындықтар тудырады, өйткені нақты анықталған бастапқы деректер (атауы: жоба/бағдарлама/бастама), нәтиже мен үдерістің көрсеткіштері, бюджет және т.б. жоқ.

Халықтық қатысу бюджетінің бастамашыл бюджеттеу тәжірибесі ретінде танылуының негізгі критерийлері:

- азаматтардың жергілікті бюджет қаражатын бөлудегі ерікті қатысуы,
- абаттандыру саласындағы шешімдерді ұсыну мүмкіндігі;

- онлайн дауыс беру;
- барлық азаматтардың тең қатысуын және инклюзивтілікті қамтамасыз ету;
- бюджет қаражатын бөлу кезінде жергілікті билік органдарының есептілігіне қатысты міндетті түрде нормативтік актілермен бекітілген талаптың болуы.

Осылайша, бастамашыл бюджеттеудің негізгі анықтамасына, сипаттамаларына және зерттеушілер мен тәжірибешілердің тәжірибесіне сүйене отырып, ХҚБ-ны Қазақстандағы бастамашыл бюджеттеудің пилоттық тәжірибесі деп санауға болады.

Қазақстандық тәжірибенің халықаралық мысалдардан кейбір айырмашылықтары азаматтар үшін тәжірибеге қатысқысы келетіндерге арналған міндетті білім беру компонентінің болмауымен, жобаларға үлестік бірлесіп қаржыландырудың және қоғамдық талқылаулардың болмауымен байланысты. Дегенмен, бес негізгі критерийдің төртеуі бір деңгейде немесе басқа деңгейде Халықтық қатысу бюджетінің жүзеге асырылуына сәйкес келеді. Осыдан бұл бастаманың партисипаторлық бюджеттеу жобаларына қатысы бар деген қорытынды жасауға болады.

Нормативтік-құқықтық деңгейде бюджеттердің қалыптасуы Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің 2014 жылғы 31 қазандағы №470 «Жергілікті бюджет жобаларын әзірлеу қағидаларын бекіту туралы» бұйрығымен реттеледі. Аталған қағидалар ҚР Премьер-Министрінің бірінші орынбасары – ҚР Қаржы министрінің 2020 жылғы 12 наурыздағы №254 бұйрығына (бұдан әрі – Бұйрық) сәйкес 2-1 «Халықтық қатысу бюджетін жүзеге асыру» тарауымен толықтырылған.

Аталған Қағидалар тарауында елдің барлық өңірлерінде Халықтық қатысу бюджетін (ХҚБ) жүзеге асырудың құқықтық негізін құрайтын 15 тармақ бар. Атап айтқанда, Қағидаларда келесі негізгі ұғымдар айқындалған (14-1-тармақ):

- **Халықтық қатысу бюджеті** – азаматтардың жергілікті бюджет қаражатын бөлуге қатысуы.
- **Жобалық ұсыныс** – Қазақстан Республикасының азаматы дайындап, ұсынған, Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін, оның жүзеге асырылуы әкімдік (әкім аппараты) құзыретіне жататын және осы Қағидалардың талаптарына сәйкес ресімделген құжат. Типтік жобалық ұсыныстар әкімдік (әкім аппараты) тарапынан ресми интернет-ресурсқа орналастырылады.
- **Дауыс беру** – жобалық ұсыныстар арасында жеңімпаздарды анықтау үдерісі, әкімдік (әкім аппараты) интернет-ресурсында электрондық да-

уыс беру арқылы немесе Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңына (бұдан әрі – ЖМСУ Заңы) сәйкес жергілікті қауымдас-тық жиналыстары арқылы жүргізіледі.

Жоғарыда айтылғандай, қазіргі «Халықтық қатысу бюджеті» анықтама-сы оның мазмұнын толық ашпайды, сондықтан осы құжатта «Халықтық қа-тысу бюджеті» «бастама» немесе «бастамашыл бюджеттеу практикасы» деп анықталады.

Жалпы алғанда, Халықтық қатысу бюджетінің архитектурасы жергілік-ті бюджет қаражатын абаттандыру саласында бөлуде азаматтардың жыл са-йынғы электрондық қатысу тәжірибесі ретінде сипатталады.

Барлық идеялар жобалық ұсыныс түрінде ресімделеді, оған бар аумақтың фотосуреттері немесе визуализациялары және/немесе жоспарланған нысан, нысанның орналасқан жері туралы ақпарат және идеяның сипаттамасы кіреді.

«Халықтық қатысу бюджеті» www.gov.kz мемлекеттік органдардың Бірыңғай интернет-ресурстар платформасындағы әкімдіктердің ресми бет-терінде жұмыс істейді. Қалалар әкімдіктерінің беттерінде «Халықтық қа-тысу бюджеті» бөлімінде кез келген адам нақты уақыт режимінде тұрғын-дардың ұсынған «жобаларын», олардың мәртебелерін, уақыт шеңберін және дауыс санын қадағалай алады. Кейбір жағдайларда бастамаға жеке портал-дар құрылды.

ХҚБ барлық өңірлер үшін жобалық циклдің бірыңғай белгіленген мерзім-деріне ие және ол азаматтардың жобалық ұсыныстарын ұсыну және беру, ұсыныстарды сараптау және онлайн дауыс беру арқылы іріктеу сияқты ке-зеңдерді қамтитын сызықтық схема бойынша жүзеге асырылады. Бұйрықта «Халықтық қатысу бюджетіне» қойылатын негізгі талаптар мен шектеулер белгіленген. Сонымен қатар, әкімдіктер ХҚБ-ны жүзеге асырудың барлық үдерістерін Бұйрықпен белгіленген шеңберде егжей-тегжейлі сипаттау үшін кең мүмкіндіктерге ие және бір қаржы жылы ішінде жиі екі немесе одан да көп жоба циклдерін жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Бұйрығында бекітілген «Халықтық қатысу бюджетінің» параметрлері:¹

Типологиясы	<ol style="list-style-type: none"> 1). аумақты көгалдандыру; 2). тротуарларды жабдықтау; 3). тротуарларды, пандустарды, арықтарды салу және жөндеу; 4). қоғамдық пайдалану орындарын құру, жөндеу және жарықтандыру (саябақтар, скверлер, жаяу жүргіншілер аймақтары, көшелер және басқа да нысандар); 5). бордюрларды, брусчаткаларды, тірек қабырғаларды жөндеу; 6). қоқыс үйінділерін жою; 7). қоғамдық пайдалану орындарында беседкелер, орындықтар, қоқыс жәшіктерін, балалардың ойнауы және ересектердің демалуы үшін жабдықтар мен конструкцияларды орнату және жөндеу; 8). аула аумақтарында және қоғамдық пайдалану орындарында спорттық және балалар ойын алаңдарын орнату, жөндеу және жарықтандыру; 9). санитарлық тазалықты қамтамасыз ету.
Шектеулер	<ol style="list-style-type: none"> 1). қоғамдық пайдалану нысаны; 2). тиісті аумақтардың тұрғындары үшін өзектілігі. <p>Дауыс беруге жіберілмейді жобалық ұсыныстар, егер олар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1). тұтас емес, фрагменттік сипатқа ие болса (болашақта бір элементті орындау үшін қосымша элементтерді іске асыруды талап ететін болса); 2). тиісті елді мекеннің даму басымдықтарына сәйкес келмесе; 3). жеке коммерциялық сипаттағы ұсыныстарды іске асыруды көздесе; 4). тиісті елді мекеннің құрамдас бөліктерінде ұқсас жүзеге асырылған жобалары болса.
Мерзімдер	<p>15 қаңтарға дейін әкімдіктер ресми интернет-ресурсқа және бұқаралық ақпарат құралдарына жобалық ұсыныстарды қабылдау туралы ақпаратты орналастырады;</p> <p>Тұрғындардан жобалық ұсыныстарды жинау 20 қаңтардан 1 наурызға дейін жүзеге асырылады;</p> <p>5 сәуірге дейін Сараптамалық кеңес (СК) келіп түскен ұсыныстарды талдайды;</p> <p>24 сәуірге дейін тұрғындар жобаларға дауыс береді;</p> <p>30 сәуірден кешіктірмей СК шешім шығарады.</p>
Бір жобаның қаржыландыру сомасы	<p>Кемінде:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1). республикалық маңызы бар қала, астана ауданы үшін – 25 000 АЕК; 2). облыстық маңызы бар қала және (немесе) облыстық маңызы бар қала ауданы үшін – 15 000 АЕК; 3). аудандық маңызы бар қала үшін – 1 500 АЕК.
Жалпы бюджет	<p>07 «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық» функционалдық тобы бойынша жоспарланған, жоғары тұрған бюджеттен бөлінетін нысаналы трансферттерді, кредиттер мен қарыздарды қоспағанда қала бюджетінің жылдық шығындарының көлемінен кемінде 10%.</p>

¹ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14E0009950>

Минималды дауыс саны	50 – облыс орталықтары мен республикалық маңызы бар қалалар үшін; 10 – облыс орталығы болып табылмайтын қалалар үшін.
Әкімдік міндеттері	1) Сараптамалық кеңестің қызмет тәртібін және халықтық қатысу бюджетін жүзеге асыру тәртібін айқындайды. 2) Дауыс беру қорытындылары, жобалық ұсыныстарды жүзеге асыру және оларды қаржыландыруға байланысты қаражатты пайдалану туралы міндетті түрде ресми интернет-ресурс және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпараттандыру. 3) Сараптамалық кеңестің шешіміне сәйкес тиісті әкімдіктер өз құзыреті шегінде жобалық ұсыныстарды жүзеге асыруға кіріседі. 4) Жобалық ұсыныстарды жүзеге асыру бойынша бюджеттік өтінімдер жергілікті бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері тарапынан келесі қаржы жылына арналған бюджет заңнамасына сәйкес жасалды.
Азаматтық қоғам рөлі	Қоғам өкілдері, бұқаралық ақпарат құралдары және тұрғындар жобалық ұсыныстардың жүзеге асырылу барысымен танысуға және оған мониторинг жүргізуге құқылы.
Идеялар мен ұсыныстарды ұсыну ресурсы	Типтік жобалық ұсыныстар әкімдік (әкім аппараты) тарапынан ресми интернет-ресурста орналастырылады. Егер аудандық маңызы бар қалалар әкімінің аппаратында ресми интернет-ресурс болмаған жағдайда, типтік жобалық ұсыныстар тиісті аудан әкімдіктерінің интернет-ресурсында орналастырылады.

Халықтық қатысу бюджеті жүзеге асырылатын әрбір қалада жыл сайын әкімдік жанында сараптамалық кеңес құрылады. Ол азаматтардың ұсыныстарын қарау үшін консультациялық-кеңесші орган болып табылады. Бірқатар қалаларда Сараптамалық кеңес азаматтарды шешімдердің қабылдануы туралы хабардар етеді және жобаларды дауыс беруге жіберуден бас тарту себептерін түсіндіреді. Жобаларға дауыс беру тиісті қалалар әкімдіктерінің ресми интернет-ресурстарында электрондық түрде жүзеге асырылады.

Жергілікті деңгейде бастаманы реттейтін негізгі нормативтік актілерге сараптамалық кеңесті құру және оның қызметін реттеу, сондай-ақ халықтық қатысу бюджетінің жүзеге асырылуы туралы қағидаларды бекітетін әкімнің шешімдері мен қаулылары жатады.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАСТАМАШЫЛ БЮДЖЕТТЕУДІҢ ТАБЫСТЫ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ: «TUGAN QALA – ТУҒАН ҚАЛА»

2020 жылы Қазақстандағы Eurasian Resources Group (ERG) тау-кен металлургиялық компаниялар тобы корпоративті әлеуметтік жауапкершілік бағдарламасы аясында Хромтау моноқаласында «Tugan Qala – Туған қала» атты партисипаторлық бюджеттеудің пилоттық жобасын іске қосты. 2021 жылдан бастап жоба Павлодар және Қостанай облыстарында (Ақсу, Рудный қалалары) жүзеге асырыла бастады, ал кейінгі жылдары жоба Қашар және Октябрьский кенттеріне, Лисаковск қаласына масштабталды. «Туған қала» жобасының архитектура-сы бастамашыл бюджеттеудің классикалық тәжірибесіне іс жүзінде толығымен сәйкес келеді, бірақ оның Халықтық қатысу бюджетінен айтарлықтай институционалдық және ұйымдастырушылық айырмашылықтары бар.

Зерттеушілік қызығушылық компания басшылығының әлеуметтік инвестициялар қаражатын бөлу үшін дәл осы партисипаторлық модельді таңдағандығында жатыр. ESG принциптерін ұстана отырып, өндірістік қуаттардың тиімділік көрсеткіштерін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік инвестициялардың әсерін жыл сайын талдай отырып, 2019 жылы директорлар кеңесіне моноқалаларды дамытуға бөлінетін қаражаттың бір бөлігін бөлу туралы шешімдер қабылдауға азаматтардың тікелей қатысуы бірнеше бағытта оң әсер беруі мүмкін екені анық болды:

1. Қала тұрғындарының қаржылық сауаттылығы мен абаттандыру үдерістері туралы хабардарлығын арттыру.
2. Тұрғындардың тұтынушылық көзқарасын проактивті азаматтық ұстанымға және шешім қабылдаудағы ортақ жауапкершілікке өзгерту.
3. Қала абаттандыру мәселелерін табиғи түрде басымдыққа қойып, ең өзекті міндеттерді нақты шешуге мүмкіндік беру.
4. Бизнес, билік және қала тұрғындары арасындағы серіктестік қарым-қатынас деңгейін арттыру.
5. Жүзеге асырылатын абаттандыру нысандарының сапасын жақсарту.

Жобаның бастапқы кезеңінде компания «Әлеуметтік технологияларды дамыту қауымдастығы» (бұдан әрі – «ӘТДҚ») арқылы және шетелдік кеңесшілерді тарта отырып, моноқалаларда жобалық орталықтардың (бұдан әрі – ЖО) командаларын дайындады. Бұл орталықтардың рөлі әкімдіктермен және жергілікті тұрғындармен тығыз қарым-қатынас орнатудан тұрды. «ӘТДҚ» қалалар мен ауылдардағы барлық ЖО жұмысын қадағалайды, әкімдіктер мен Компаниялар тобы арасындағы өзара іс-қимыл деңгейінде жұмысты үйлестіреді, үдерістер мен нәтижелер бойынша аналитика жүргізеді, сондай-ақ барлық өңірлердегі жұмыстың орындалуына мониторинг жүргізеді.

ЖО командаларын дайындау үдерісімен қатар жоба аясында Компания мен әкімдіктер арасындағы ынтымақтастық туралы облыстық деңгейдегі келісімдер негізінде жобаның қызметін егжей-тегжейлі реттейтін нормативтік база әзірленді.

Нормативтік құжаттама нақты қала әкімдігі мен «Еуразиялық топ» ЖШС арасындағы азаматтардың бастамалары негізінде жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу үшін ынтымақтастық туралы келісімге қосымша ретінде рәсімделген. «Tugan Qala» (Туған қала) жобаларын іріктеу туралы ереже жобаның циклін, типологиясын және қатысу ережелерін, Сараптамалық кеңестің жұмысын, «Tugan Qala» жобалары бойынша құжаттардың құрамы мен мазмұнына қойылатын талаптарды, сондай-ақ «Tugan Qala» жобалық циклі іс-шараларына қатысу үшін мердігер ұйымдарды іріктеудің типтік регламентін сипаттайды.

3-кесте

2023 жылы жобалар типологиясы әлеуметтік маңызды іс-шараларды өткізуге арналған идеяларды ұсыну мүмкіндігімен толықтырылды

Инфрақұрылымдық жобалар типологиясы	Әлеуметтік маңызды іс-шаралардың типологиясы
<p>a. аумақты көгалдандыру;</p> <p>b. тротуарларды, пандустарды, арықтарды салу және жөндеу;</p> <p>c. қоғамдық пайдалану орындарын құру, жөндеу және жарықтандыру (саябақтар, скверлер, жаяу жүргіншілер аймақтары, иттерді серуендетуге арналған алаңдар және басқа нысандар);</p> <p>d. қоғамдық пайдалану орындарында беседкелер, орындықтар, қоқыс жәшіктерін, балалар ойыны мен ересектердің демалуына арналған жабдықтар мен конструкцияларды орнату және жөндеу;</p> <p>e. аула аумақтарында және қоғамдық пайдалану орындарында спорттық (тренажер алаңдары, футбол, баскетбол, волейбол алаңдары) және балалар ойын алаңдарын орнату, жөндеу және жарықтандыру;</p> <p>f. табиғи нысандарды, бірегей ландшафтарды құру, тарихи және мәдени мұра нысандарын жөндеу және абаттандыру;</p> <p>g. мәдениет мекемелері пайдаланатын нысандарды абаттандыру;</p> <p>h. автомобиль жолдарын, съездер мен өтпе жолдарды, автотұрақ орындарын жөндеу және абаттандыру;</p> <p>i. қоғамдық және өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін нысандарды, құрылғылар мен инфрақұрылымды жөндеу, бейнебақылау орнату;</p> <p>j. азаматтардың қоғамдық көлікті пайдалануын қамтамасыз ететін нысандарды салу, жөндеу және абаттандыру;</p> <p>k. қоқыс жинау және сақтау орындарын салу және жабдықтау;</p> <p>l. мемлекеттік меншік объектілерінде және көппәтерлі тұрғын үйлерде ірі көлемді ғимараттар мен басқа архитектуралық құрылыстарға монументалды кескіндеме (мурал) салу.</p>	<p>a. бос уақытты ұйымдастыру, жаппай демалыс және мәдени-бұқаралық іс-шаралар өткізу үшін жағдай жасау;</p> <p>b. білім беру сипатындағы іс-шараларды ұйымдастыру;</p> <p>c. мәдени мұра объектілерін (тарих және мәдениет ескерткіштерін) сақтау, пайдалану және насихаттау;</p> <p>d. табиғи нысандардың, мәдени мұра объектілерінің (тарих және мәдениет ескерткіштерінің) туристік тартымдылығын арттыру;</p> <p>e. жергілікті дәстүрлі халық шығармашылығының дамуына жағдай жасау, халық өнері кәсіпшіліктерін сақтау, жаңғырту және дамытуға қатысу;</p> <p>f. дене шынықтыру мен спортты дамытуға, дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық іс-шаралар ұйымдастыруға жағдай жасау;</p> <p>g. қоршаған ортаны қорғау іс-шараларын ұйымдастыру.</p>

2024 жылы бір жобаның ең жоғары рұқсат етілген бюджеті

Инфрақұрылымдар үшін	Қоғамдық маңызды шаралар үшін
13, 4 млн теңге	4,3 млн теңге

«Туған қала» жобасының циклі бір күнтізбелік жыл ішінде жүзеге асырылады.

Азаматтардың идеялары мен ұсыныстарын қабылдау бір айға созылады. Циклдің басталуы туралы тұрғындарды хабардар ету үшін қала әкімдігінде баспасөз конференциясы өткізіледі, БАҚ-та материалдар жарияланады, бейнероликтер көрсетіледі. Идеялар мен ұсыныстарды қабылдау кезеңінде қала тұрғындарымен ақпараттық кездесулер өткізіледі, білім беру мекемелері брошюралар мен порталға кіруге арналған QR-кодтарды тарату үшін тартылады.

Идеяларды қабылдау аяқталғаннан кейін келіп түскен идеялар модерацияланады және жобаның типологиясына және оны жүзеге асырудың реалистігіне сәйкестігін анықтау үшін Сараптамалық кеңестің алғашқы отырысы өтеді.

1-сурет

ЖОБА ҚАТЫСУШЫНЫҢ ЖОЛЫ

Модерациядан өткен идеялар келесі кезеңге – **жобалық сессияларға** жіберіледі.

Дәл осы кезең және дауыс беру порталына бағытталған болашақ құжаттың мазмұны Қазақстандағы бастамашыл бюджеттеудің екі тәжірибесінің негізгі айырмашылығы болып табылады. **Tugan Qala** жобасының қатысушысының жобалық өтінімі іске асыру барысындағы тәуекелдерді ескере отырып, барынша егжей-тегжейлі және мұқият әзірленген. Автордың жоба нәтижесіне максималды қанағаттануы үшін әрбір қатысушы әзірлеп, сипаттауы қажет параметрлер айқындалған.

Жобалық сессиялар (бұдан әрі – ЖС) **Tugan Qala** нормативтік құжаттамасына сәйкес: «Жобалық командалар үшін міндетті іс-шара, оны Жобалық орталық ұйымдастырады, онда жобалық командалар тіркелген жобалық ұсыныстарға негізделген **TQ** жобаларын әзірлеуі үшін барлық жағдайлар жасалады. Бұл сессиялар техникалық мамандарды, Мердігер тарапынан мамандарды, топтық жұмыс ұйымдастыру бойынша мамандарды, қоғамдық инфрақұрылымды дамыту және қоғамдық іс-шараларды өткізу мамандарын тарта отырып өткізіледі және **TQ** жобаларын әзірлеуге қажетті және жеткілікті білім беру мен консультациялық процедуралар мен іс-шараларды, сондай-ақ қатысушылардың жобалық қызметін ынталандыруға бағытталған шығармашылық іс-шараларды қамтиды». Басқаша айтқанда, ЖС – бұл дауыс беруге қатысу өтінімінің әрбір блогын әзірлеу бойынша тұрғындарды оқыту үдерісі.

Tugan Qala жобасының өтінімі келесі бөліктерден тұрады:

- 1. Жобаның аннотациясы** – жобаның мақсатты тобына бағытталған мәселе және оны шешу, сондай-ақ тұрғындар пікірін жинау деректерін көрсетеді.
- 2. Жобаның визуализациясы** – болашақ нысанның өлшемдері мен сипаттамаларын нақты сипаттайтын визуалды көрінісі.
- 3. Техникалық жоба және смета** – болашақ нысанның сипаттамасы, техникалық тапсырманы дайындау үшін қажет және жеткілікті барлық мәліметтерді қамтиды. Бұл құжаттар мердігерлік ұйымдар тарапынан құрылыс, жөндеу, қайта құру, абаттандыру және басқа да жұмыстарды жүзеге асыру үшін әзірленеді.
- 4. Ұйымдастыру жоспары** – іс-шараның барысы мен нәтижелерін, қатысушылар мен атқарушыларды сипаттайды. Бұл жоспар орындаушы ұйымдарды тартуға қажетті (қажет болған жағдайда) және өтінім беруші немесе жоба командасының еңбек үлесін міндетті түрде сипаттайтын ақпаратты қамтиды.
- 5. Мемлекеттік меншік құқығы туралы ақпарат** – қоғамдық инфрақұрылым нысаны немесе қоғамдық инфрақұрылым нысанын құру немесе қоғамдық іс-шараны жүзеге асыру жоспарланған жер учаскесі бойынша мемлекеттік меншік құқығын растайтын құжаттар.
- 6. Жобаның құнын растайтын құжаттар** – жобаның жалпы құнын айқындайтын коммерциялық ұсыныстар немесе басқа да құжаттар.

Жобалық өтінімдерді әзірлеу кезеңі 6-дан 8 аптаға дейін созылады, осы уақыт аралығында құжаттардың толық пакеті Сараптамалық кеңес мүшелерінің сараптамасына жіберіледі. Бір жағынан, бұл кезең жобалардың жартысына жуығы статистика бойынша қысқартылатын шешуші кезең болса, екінші жағынан, ол идеяны нақтылап, оның жүзеге асырылуын автордың бастапқы идеясына барынша жақын етеді.

Сараптамалық кеңес қала әкімдігі базасында 1-2 апта ішінде жобалық өтінімдерді қарастырады және қажет болған жағдайда қосымша ақпаратты нақтылау үшін Жобалық орталық арқылы жоба авторларымен байланысады.

Сараптамалық кеңестің келесі отырысы ТQ жобалық циклінде жобаларды дауыс беруге жіберуге арналған. Дауыс беру тек жоба порталында өтеді және ол 26-28 күнге созылады. Порталға идеяларды ұсыну және дауыс беру құқығы 16 жастан асқан белгілі бір моноқаланың тұрғындарына ғана тиесілі және «1 адам – 1 дауыс» принципімен жүзеге асырылады. Бұл үшін пайдаланушыға авторизациядан өтіп, өзінің сәйкестендіру нөмірін көрсету қажет. Осылайша, жоба дауыс беруді верификациялауды қамтамасыз етеді.

Жеңімпаз идеялар келесі жылы күнтізбелік жылдың аяқталуынан кешіктірмей іске асырылады. Жобалық цикл аясында жыл сайын жоба порталында мердігер ұйымдарды іріктеу бойынша ашық конкурс өткізіледі. Осылайша, бұл тәжірибе де, ХҚБ сияқты, электронды болып табылады және идеяларды жинау, дауыс беру және цикл нәтижелерін көрсету үшін бірыңғай tugan-qala.kz порталы қолданылады. Порталда үш моноқаланың, екі кенттің және Лисаковск қаласының бөлімдеріне өту мүмкіндігі бар.

2-сурет

ЖОБАДАҒЫ НЕГІЗГІ РӨЛДЕР:

Қала әкімдігі

Қамтамасыз етеді:

- Ұсыныстардың іске асырылуы, қолдау мен ЖО кеңес беруге тексеру
- Жобаларды баланс пен пайдалануға қабылдау
- Жобаны ақпараттық сүйемелдеу

Нұсқау береді:

- Сараптамалық кеңес

Сараптамалық кеңес

- Жобалардың барлық талапқа сәйкестігін тексереді
- Және жобалық сессиялар мен дауыс беруге жібереді

Жобалық орталық

- Тұрғындарға кеңес беру және жоба бастамашыларын оқыту
- Ақпараттық кампания және тұрғындарды тарту
- Әкімдік, мердігер және сараптамалық кеңестің іс-қимылдарын үйлестіру
- Жобаның негізгі көрсеткіштеріне мониторинг жүргізу
- Жобаларды автор идеясына сәйкес жүзеге асыруды бақылау

Жобалық командалар

- Жобаны әзірлейді, құжаттарды жинайды және өтінімді Сараптамалық кеңеске ресімдейді, сондай-ақ үгіт-насихат жұмыстарын жүргізіп, тұрғындарды дауыс беру үдерісіне тартады.

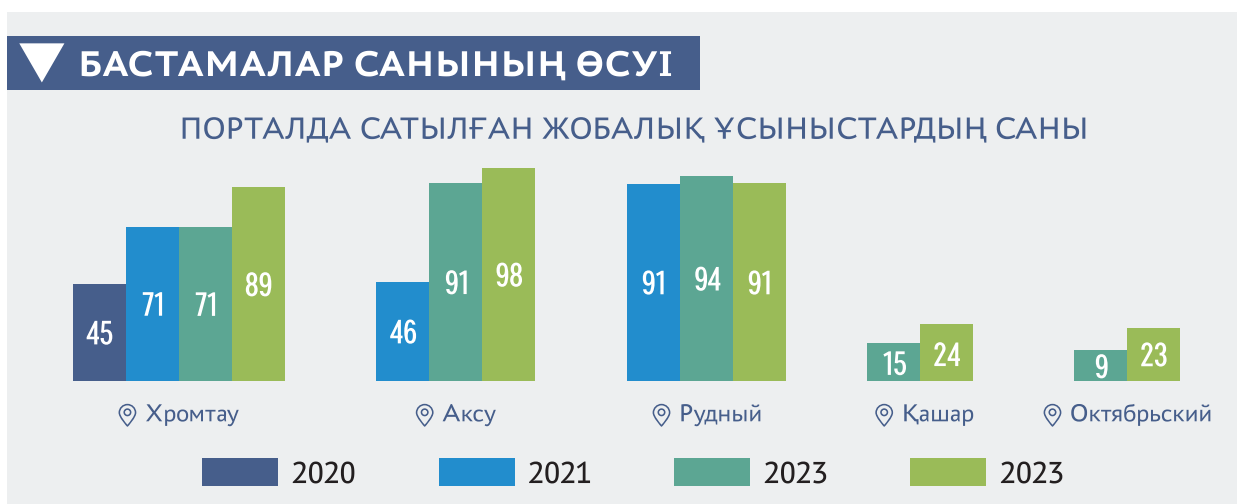
TUGAN QALA – TUҒАН ҚАЛА 2020-2024 ЖЖ. НЕГІЗГІ НӘТИЖЕЛЕР

3-сурет

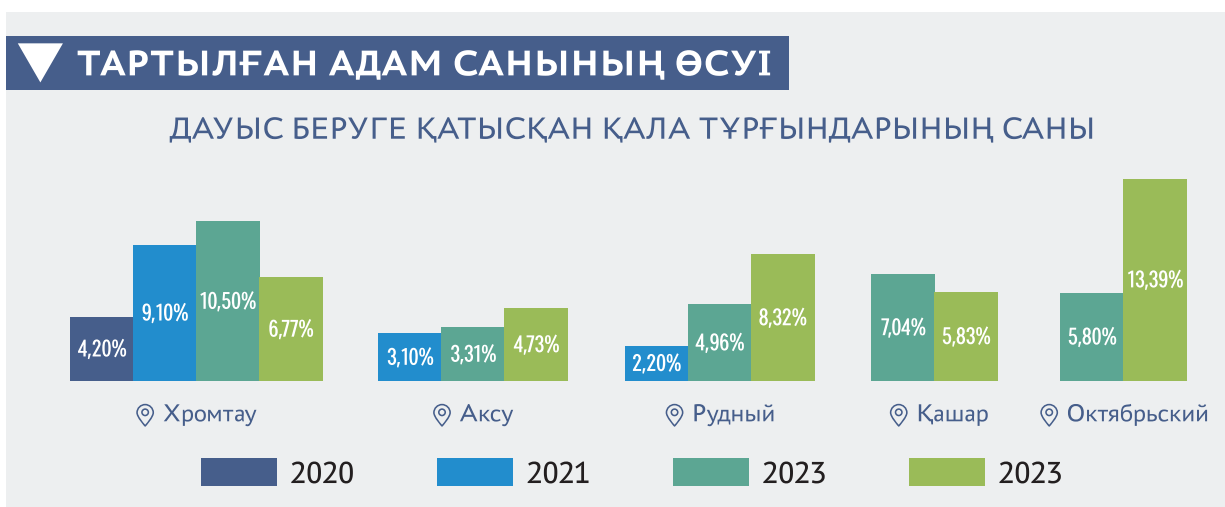
ДИНАМИКА МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ӘСЕР

1-диаграмма

Жобаны жүзеге асырудың үш циклі ішінде моноқалалардағы инфрақұрылым сапасын арттыруға бағытталған 120-дан астам жоба іске асырылды. Көшбасшы жобалардың қатарында балалар ойын алаңдарын абаттандыру, жаяу жүргіншілер жолдарын асфальттау, спорттық тренажерлер орнату және ғимараттардың қасбеттеріне тақырыптық муралдар орналастыру (жарықтандырумен) бар. Қоғамдық маңызы бар іс-шараларды жүзеге асыру бойынша көшбасшы жобалар – спорттық жарыстар, жастар конкурстары және ұлттық құндылықтарды насихаттауға бағытталған іс-шаралар. Барлық жобалар елеулі кешігулерсіз жүзеге асырылғанын атап өту маңызды, ал тұрғындар бастаманың барлық кезеңдеріне белсенді түрде тартылды.

2-диаграмма

3-диаграмма

ЎЗБЕКСТАНДА БАСТАМАШЫЛ БЮДЖЕТТЕУДИ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

2021 жылы әлемдік тәжірибе мен партисипаторлық бюджеттеудің үздік тәжірибелерін зерттеу және халықаралық сарапшылармен пікір алмасу негізінде, БҰҰ Даму бағдарламасының (ПРООН) қолдауымен, Өзбекстан үшін бірегей бастамашыл бюджеттеу моделі – қоғамдық пікірге негізделген бюджет (бұдан әрі – БҚОМ) әзірленіп, енгізілді. БҚОМ бірнеше кезеңнен тұрады: азаматтардың «ашық бюджет» порталында өтінім беруінен бастап жеңімпаз жобаларды іске асыруға дейін.

Бастаманың басталуына дейін бірнеше нормативтік-құқықтық актілер әзірленді және орталық билік органдары мен Дүниежүзілік Банктің сарапшылары болашақ жобаның әдістемелік және техникалық негіздерін мұқият дайындау бойынша үлкен жұмыс жүргізді.

5-кесте

Өзбекстанда бастамашыл бюджеттеу бірнеше нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі:

Қабылдау күні	НҚА атауы
22.08.2018 ж.	Өзбекстан Республикасы Президентінің «Бюджет деректерінің ашықтығын қамтамасыз ету және азаматтардың бюджет процесіне белсенді қатысуы бойынша шаралар туралы» №пп-3917 қаулысы.
22.09.2021 ж.	Өзбекстан Республикасы Президентінің «Азаматтық пікір негізінде «ашық бюджет» ақпараттық порталы арқылы қалыптастырылған іс-шараларды қаржыландыруды одан әрі кеңейту шаралары туралы» №пп-5250 қаулысы.
13.04.2021 ж.	Өзбекстан Республикасы Президентінің «Азаматтардың бюджет процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ету бойынша қосымша шаралар туралы» №пп-5072 қаулысы.
02.02.2022 ж.	Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің «Автомобиль жолдары саласында ашықтық стандарттарын енгізу және осы салада қоғамдық бақылауды күшейту шаралары туралы» №49 қаулысы.
10.04.2023 ж.	Өзбекстан Республикасы Президентінің «Бастамашыл бюджеттеу тәжірибесін одан әрі жетілдіру және белсенді махалляларды қолдау шаралары туралы» №пп-117 қаулысы.

Өзбекстандағы «Ашық бюджеттің» негізгі параметрлері:

Типологиясы	18 атаудан тұрады, олардың ішінде: білім беру және денсаулық сақтау мекемелерінің, музыкалық мектептер мен мамандандырылған спорт-демалыс орталықтарының материалдық-техникалық базасын дамыту және қолдау қызметі, ішкі жолдарды жөндеу, сумен жабдықтау және кәріз жүйесін жақсарту, балалар және спорт алаңдарын абаттандыру, жарықтандыруды орнату және жақсарту, зираттарды күтіп ұстау және жабдықтау, аудандарды газдандыру және т.б. бар.
Шектеулер	Коммерциялық мақсаттарды іске асыруға бағытталған жобалар, сондай-ақ жеке меншік нысандары қолдау таппайды. Жоба тұтастыққа және ұзақ мерзімді әсерге ие болуы тиіс. Тауарларды сатып алумен шектелетін идеялар қаржыландырылмайды. Сомасы белгіленген ең жоғары шектен асатын жобаларға рұқсат берілмейді.
Мерзімдер	Өтінімді әзірлеу және тапсыру – 20 күн; Жобаларды жұмыс комиссиясы іріктеуі – 20 күн; Жобаларға дауыс беру – 10 күн.
Бір жобаны қаржыландыру сомасы	1, 360 000 000 сум (~51, 320 000 теңге)
Жалпы бюджет	Аудан және қала бюджеттерінің қосымша кірістерінің кемінде 10%-ы қоғамдық пікір негізінде қалыптастырылған іс-шараларды қаржыландыруға бағытталады.

Дауыстардың минималды саны	10
Міндеттер	«Аудан және қала хокимдеріне қаражатты қорға уақтылы аудару және қордың мақсатты жұмсалуды қамтамасыз ету үшін дербес жауапкершілік жүктеледі»; Аудан және қала хокимияттары әр тоқсаннан кейінгі айдың 25-іне дейін өздерінің ресми веб-сайттарында және «ашық бюджет» ақпараттық порталында қоғамдық пікір негізінде қалыптастырылған іс-шараларды қаржыландыру туралы мәліметтерді орналастырады; осы тармақтың үшінші абзацында көзделген норманы бұзу бюджет процесінің ашықтығын қамтамасыз ету тәртібін бұзу ретінде қарастырылады».
Идеялар мен ұсыныстарды ұсынуға арналған ресурс	https://openbudget.uz

Ўзбекистандағы бастамашыл бюджеттеудің айрықша ерекшелігі – оның орталықтандырылған басқарылуы, циклдің барлық рөлдері мен функцияларының нақты бөлінуі және жобаны жүзеге асырудың нақты шеңберлері. Өзбекстан Республикасы Қаржы министрлігінің құрылымында мемлекеттік қаржы статистикасын жүргізуге және бюджет ашықтығын қамтамасыз етуге жауапты бөлім бар, оның міндетіне азаматтарды бюджет процесіне тарту, сондай-ақ «Азаматтар үшін бюджет» ақпараттық басылымын шығару үдерісі кіреді.

Президенттің қаулысында Қаржы министрлігіне² келесі міндеттер жүктелген:

- Өңірлерде бастамашыл бюджеттеу процесінде жіберілген кемшіліктерді талдау негізінде, халықаралық ұйымдарды тарта отырып, осы үдерісті жетілдіру бойынша Министрлер Кабинетіне ұсыныстар енгізу;
- Бастамашыл бюджеттеу үдерісіне азаматтарды тарту деңгейі бойынша өңірлердің рейтингін әзірлеу және оны «ашық бюджет» ақпараттық порталында үнемі жариялап отыру;
- Бастамашыл бюджеттеу процесін үйлестіруді жүзеге асыру және осы үдерісті басқаруға қатысты қаржы органдарының нақты міндеттерін анықтау.

Махалля және аға буынды қолдау министрлігіне Жастар ісі агенттігі және Қаржы министрлігімен бірлесіп сол қаулыда тапсырылған:

- Бастамашыл бюджеттеу процесін жүзеге асыру механизмі мен оның мәнін халық арасында жүйелі негізде кеңінен түсіндіруді қамтамасыз ету;
- Әрбір махалля мен ауылда ақпараттық порталға «Ашық бюджет» ұсыныстар енгізу және дауыс беру процесіне көмек көрсету үшін мобильді топтар мен «Бастамашылар бұрыштарын» құру.

Ақпараттық технологиялар және коммуникациялар министрлігі мен Қаржы министрлігіне Бағдарламалық өнімдер мен ақпараттық технологиялар технопаркімен бірлесіп, «Ашық бюджет» ақпараттық порталын одан әрі жетілдіру және оның үздіксіз әрі сапалы жұмыс істеуін қамтамасыз ету бойынша озық компанияларды тарту арқылы шаралар қабылдау тапсырылды.

Сонымен қатар, нормативтік құжатта осы қаулының орындалуын тиімді ұйымдастыру үшін жеке жауапкершілік қаржы министріне, Қарақалпақстан

² Өзбекстан Республикасы Президентінің «Қоғамдық пікір негізінде «Ашық бюджет» ақпараттық порталы арқылы қалыптастырылған іс-шараларды қаржыландыруды одан әрі кеңейту шаралары туралы» қаулысы.

Республикасы Министрлер Кеңесінің төрағасына, облыстар мен Ташкент қаласының хокимдеріне жүктелетіні көрсетілген.

Осылайша, әртүрлі министрліктер бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асырудың әртүрлі аспектілері үшін жауап береді: ақпараттандыру, техникалық қолдау көрсету және жобаны жыл сайын жетілдіру процесі.

БҚОМ Өзбекстан Республикасының барлық кенттері мен қалаларында жүзеге асырылады. Сараптамалық сұхбат мәліметтері бойынша, шамамен 9445 махалля бастамашыл бюджеттеу тәжірибелеріне белсенді қатысады, олардың 8000-ы 3 жыл ішінде жеңімпаз атанған. Кейбір белсенді махалляларда 10 және одан да көп жеңімпаздар бар.

Халықты «Ашық бюджетке» қатысу туралы ақпараттандыру үшін Өзбекстан кең ауқымды ресурстарды пайдаланады, олардың қатарында қоғамдық көліктегі «жүгіртпе жолдар», билбордтардағы жарнамалар және жаңалық сюжеттерімен қатар, Қазақстан тәжірибелері тұрғысынан ерекше тәсіл – жобаларға өтінім беру және дауыс беру мүмкіндігі туралы ұялы байланыс операторларының смс-хабарламалары бар.

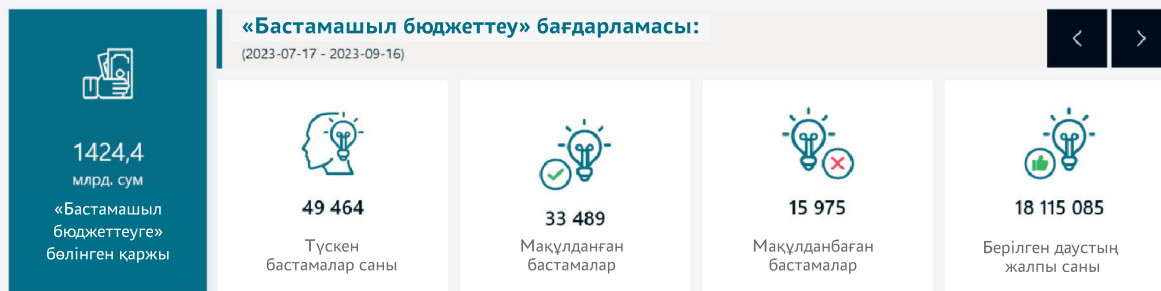
Дауыс беру тұрғындардың телефондарын пайдалану арқылы өтеді және алғашқы жылдары идентификация және дауыс санының бұрмалануы мәселелері болды. 2024 жылдан бастап модерация жүйесіне телефон нөмірлері арқылы жеке тұлғалардың сәйкестендіру нөмірлерін тану енгізілді. Дауыс беру кезінде алғашқы дауыс есепке алынады, ал қалған барлық дауыстар (сол азаматтың басқа телефон нөмірлерінен жіберілген) жойылады. Сараптамалық сұхбат деректері бойынша, 2024 жылы дауыс беруге 11 миллион Өзбекстан азаматы тартылған, бұл ел азаматтарының шамамен 32%-ын құрайды, және 5000-нан астам жоба қолдау тапқан. Идеяларды жүзеге асыруға арналған жалпы қаражат шамамен 6 трлн өзбек сомын құрады. Жыл сайын жоба 2 толық циклдан өтеді және жүзеге асыру келесі қаржы жылы жүргізіледі.

Өзбекстан Республикасы Қаржы министрлігінің сарапшылары елде үгіт-насихат және дауыс беру үдерісінде мәжбүрлеу және қызметтік жағдайды пайдалану мәселесінің объективті түрде бар екенін атап өтеді. Бұл үлкен бәсекелестік пен әртүрлі тараптардың жеңіске деген қызығушылығына байланысты.

Сараптамалық сұхбат мәліметтері бойынша, жеңімпаз жобаның орташа дауыс саны – 3500. Салыстыру үшін, бұл Tugan Qala жобасында бүкіл моноқаладан жиналатын жалпы дауыс санына тең көрсеткіш. Сондай-ақ, БАҚ материалдарына сәйкес, жүзеге асырылған жобалардың сапасы мәселесі ашық күйінде қалып отыр, бұл абаттандыру жобаларының адал мердігерлерімен байланысты мәселенің ТМД елдерінің көбісі үшін өзекті екенін көрсетеді.

2023 ЖЫЛДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ

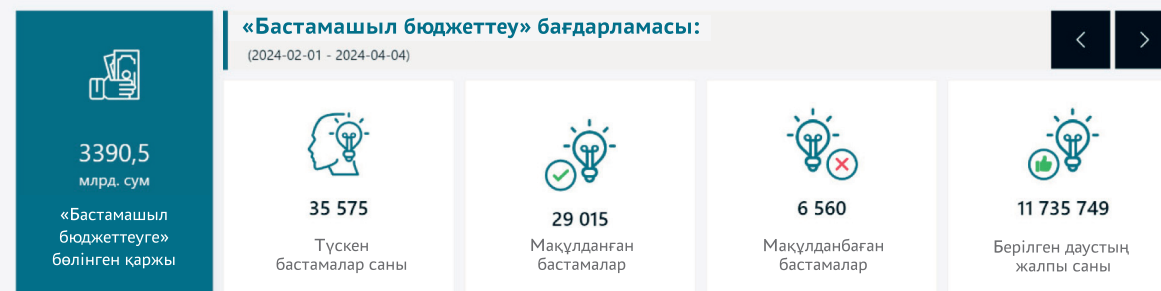
Бастамалар бюджетінің көрсеткіштері

[Бәрін көрсету](#)

3

2024 ЖЫЛДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ

Бастамалар бюджетінің көрсеткіштері

[Бәрін көрсету](#)

3

³ openbudget.uz порталының мәліметтері

ЭСТОНИЯДАҒЫ БАСТАМАШЫЛ БЮДЖЕТТЕУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Эстонияның бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асыру тәжірибесі ерекше, себебі орталық деңгейде бастамашыл бюджеттеу жобаларын тікелей реттейтін заңдар немесе қаулылар жоқ. Мұнда бастамашыл бюджеттеу «Халықтық бюджет» деп аталады және жергілікті өзін-өзі басқару деңгейінде қабылданған қаулылармен реттеледі. Бұл жергілікті бюджетте шығындарды жергілікті халық бөлетін арнайы тармақтың болуын көздейді.

Эстонияда «Халықтық бюджет» 2020 жылдан бері 30-дан астам жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, соның ішінде Тарту, Пярну, Кейла және Вильянди қалаларында, сондай-ақ Элва, Кохила, Виймси және Хийумаа волостарында қолданылады. Бастамашыл бюджеттеуді қолданатын көптеген елдердегідей, Эстонияда да тұрғындардың белсенділігі артып келеді: төрт жыл ішінде тұрғындардан келіп түсетін идеялардың саны бірнеше есе өсті. Мысалы, Таллинде 2020 жылы азаматтардан 132 ұсыныс келіп түскен болса, 2023 жылы 491 ұсыныс болды, бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 76 идеяға көп және бастаманы жүзеге асырудың төрт жылындағы ең жақсы нәтиже болып табылады. Сарапшының пікірінше, Таллинде «Халықтық бюджет» – бұл жергілікті деңгейде тікелей демократияның шынайы жұмыс істейтін механизмі, ол билік институттарына деген сенімді арттырады.

Таллиндегі Халықтық бюджет циклі сызықтық құрылымға ие, жылына бір рет жүзеге асырылады және бірнеше кезеңдерді қамтиды:

- идеяларды әзірлеу және порталға жіберу немесе қағаз түрінде ұсыну (таңдау мүмкіндігі бар) аудандық басқармада немесе қалалық әкімдіктің қабылдау залында – 21 күн;
- ақпараттық семинар (идеяларды ұсыну мүмкіндіктерімен танысу) – идеяларды әзірлеу және ұсыну кезеңінің ортасында;
- идеяларды жоба талаптарына және құнына сәйкестігі бойынша сараптамадан өткізу – 4-5 апта;
- жобаларға дауыс беру – 2 апта.

Таллин қаласының бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асыруға арналған бюджеті 2024 жылы 1 млн еуроны құрайды.

«Халықтық бюджет» порталының ақпаратына⁴ сәйкес, 2024 жылы жалпы соманың 75%-ы аудандар арасында тең бөлінеді, ал қалған 25%-ы ағымдағы жылдың 1 шілдесіндегі аудан тұрғындарының санына қарай бөлінеді. Осылайша, бір ауданның жеңімпаз жобасын жүзеге асыруға арналған шамамен

⁴ <https://www.tallinn.ee/ru/kaasaveelarve/oznakomlenie-s-narodnym-byudzhetom-20232024>

бюджет 100–120 мың еуроны құрайды. Таллинде 8 ауданның әрқайсысы үшін дауыс беру нәтижелері бойынша жеке рейтингтер жүргізіледі.

Жеңімпаз жобалардың дауыс саны орта есеппен 250-ден 550-ге дейінгі аралықта болады. Әр ауданда жергілікті өзін-өзі басқарудың бюджет мүмкіндіктеріне байланысты орташа есеппен бір-екі идея жеңімпаз атанады.

Жеңімпаз жобаларды жүзеге асыру келесі жылы іске асырылады. Сұхбат берген сарапшының айтуынша, кейбір қалалардағы жобалар типологиясы тек инфрақұрылымдық жобаларды ғана емес, сонымен қатар қоғамдық маңызды іс-шараларды өткізуді де қамтиды.

Таллинде әрбір аудан үшін жобаларға дауыс берген тұрғындардың жалпы саны маңызды фактор болып табылады. Мысалы, қала аудандары үшін дауыс берушілердің минималды саны белгіленген: Кристийне, Нымме, Пирита – 500 адам; Хааберсти, Мустамяэ, Кесклинн және Пыхья-Таллинн – 1000 адам; Ласнамяэ – 1500 адам.

«Халықтық бюджет» порталының мәліметтеріне сәйкес, бұл бастамашыл бюджеттеудің заңдылығы мен міндеттерін орындауды қамтамасыз ету үшін жасалған: жобалар туралы мүмкіндігінше көп тұрғын білуі және оларды жүзеге асыруды қолдауы қажет. Белгілі бір идеяға берілген дауыстар саны белгілі бір жобаның жеңімпаз атануы үшін шешуші фактор болады, егер жалпы алғанда ауданда дауыс берушілердің минималды квотасы орындалса. Егер ауданда дауыс берушілердің минималды квотасы орындалмаса, Халықтық бюджет сарапшыларының командасы уақытты ұзарту құқығын сақтап қалады.

Айта кету керек, дауыс беру процесінде тұрғындар тек өздері тұратын шағын аудан үшін дауыс бере алады. 2023 жылы Таллиннің сегіз ауданының әрқайсысынан дауыс беруге 10-нан 35-ке дейін жоба ұсынылды.

Сарапшының пікірінше, дауыс беру нәтижелері бойынша кейбір қиындықтар бар, олар шағын аудандарда тұратын халық санына байланысты. Басқаша айтқанда, аудандар рейтингінде халық тығыз орналасқан шағын аудандар жыл сайын жеңіске жетуі мүмкін, себебі олардың дауыс беру әлеуеті жоғары, ал халық аз шоғырланған шеткі аудандар мен қала маңындағы аумақтар тіпті өте өзекті және сапалы әзірленген идеялар болса да, рейтингтің төменгі позицияларында қалып қоюы мүмкін.

Барлық жобалық ұсыныстар өз қаласының порталына жіберілетіндіктен, дауыс беру негізінен электрондық форматта, ІТ карта арқылы сәйкестендіру көмегімен өтеді, бірақ бұл үдерісте әртүрлілік бар: дауыс қалалық басқармада қағаз бюллетендер арқылы да беріле алады. Дауыс беру анонимді түрде өтеді және оған қатысушылардың жасы 14-тен жоғары болуы керек.

Эстониядағы көптеген бастамашыл бюджеттеу модельдері сияқты, қалалық басқармада жобаларды дауыс беруге жіберу алдында қарастыратын арнайы сараптамалық комиссиялар құрылған. Жобаның дауыс беруге жіберілуі немесе жіберілмеуі туралы шешімді анықтайтын негізгі мәселелер – жердің тиістілігі, жерасты желілерінің болуы, тұрғындардың болашақ абаттандыру нысанына көзқарасы, жоба бюджеті және оны бір жыл ішінде іске асыру мүмкіндігі.

Жобаларды жүзеге асыру мердігерлік ұйымды іздеуге арналған конкурстан кейін басталады.

5-сурет

Халықтық бюджет – бұл кез келген Таллин қаласының тұрғыны өз ауданын абаттандыруға арналған идеяларды ұсына алатын бастама. Бұл идеяларды қалалық бюджет есебінен жүзеге асыруға болады. Дегенмен, халықтық бюджет қаражаты тек барлық қала тұрғындарына қолжетімді нысандарға бағытталуы мүмкін екенін ескеру керек.

Түскен идеяларды сараптамалық комиссия бағалайды. Іріктеуден өткен жобалар қала тұрғындарының назарына ұсынылып, талқылауға түседі, содан кейін халықтық дауыс беруге шығарылады.

Қаланың әр ауданында жылына тұрғындар ұсынған, халықтық бюджеттің талаптарына сай келетін және аудандағы тұрғындардан ең көп дауыс алған бір жоба жүзеге асырылады.

Халықтық бюджет туралы толық ақпаратты [ОСЫ ЖЕРДЕН](#) оқуға болады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ НӘТИЖЕЛЕРІ

КАБИНЕТ ЗЕРТТЕУІ

Кабинет зерттеуінің аясында әртүрлі деңгейдегі 30-ға жуық нормативтік құқықтық актілер (НҚА) қаралды – заңдардан бастап, Қазақстан қалалары әкімдерінің қаулылары мен мәслихаттарының шешімдеріне дейін (республикалық маңызы бар қалалар мен облыс орталықтарын қоса алғанда). Сондай-ақ 26 веб-ресурс зерттелді. Жүргізілген аналитикалық жұмыс нәтижесінде келесі негізгі қорытындылар жасалды:

1) **Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің 2014 жылғы 31 қазандағы №470 бұйрығымен бекітілген «Жергілікті бюджет жобаларын әзірлеу қағидалары»** (бұдан әрі – Қағидалар) Қазақстанда Халықтық қатысу бюджетін (ХҚБ) жүзеге асыру үшін жағдай жасайды және бұл саланы реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт болып табылады.

2) Қағидалар ХҚБ-ны жүзеге асыру мерзімдеріне қатысты, дәлірек айтқанда, ХҚБ-ны жүзеге асыру циклына, сараптамалық кеңес құрылған сәттен бастап байқау нәтижелері туралы шешім қабылдағанға дейін нақты нұсқаулар береді.

3) Қағидалар әкімдіктер сараптамалық кеңестер құрып, ХҚБ жүзеге асыру қағидаларын әзірлеуі керек деген ережені қамтиды, бірақ кеңестердің сандық және сапалық құрамы бойынша ешқандай талаптар, критерийлер немесе ұсынымдар жоқ, бұл толықтай әкімдіктердің құзыретіне жатқызылған.

4) Қағидаларда ХҚБ-ны жүзеге асырудың аумақтық деңгейлері, тиісті бюджеттен бөлінетін қаражаттың ең төменгі шегі белгіленген.

5) Қағидаларда тұрғындар өздерінің жобалық ұсыныстарын жүзеге асыруға өтініш бере алатын іс-шаралар немесе бағыттар бекітілген.

6) 2020 жылғы 26 ақпандағы Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің бірлескен нормативтік қаулысымен (№1-НҚ) және Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары – Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2020 жылғы 26 ақпандағы №201 бұйрығымен бекітілген мақсаттарға қол жеткізу блогы бойынша операциялық бағалау әдістемесіне сәйкес жергілікті атқарушы органдардың қызметінің тиімділігіне операциялық баға беру (соның ішінде) «бюджеттеудің жаңа практикаларын қолдану (Халықтық қатысу бюджеті)» критерийі бойынша жүзеге асырылады. Алайда, бұл бағалау критерийі іс жүзінде қолданылатынын растайтын дәлелдер табылған жоқ.

52-тармақта бұл критерий азаматтардың, қоғамның қатысуымен өңір бюджетінің белгілі бір бөлігін жоспарлау және орындау (Халықтық қатысу бюджеті) жаңа бюджетаралық қатынастар құралы ретінде бағаланатыны түсіндіріледі. Критерийдің мақсаты – халықтың қоғамдық қаржыны басқаруға қатысуы, мемлекеттік шешім қабылдау үдерісіне қатыстылығы және бұл

шешімдерге әсер ету мүмкіндігі (жергілікті маңызы бар жобаларды қалыптастыру, бюджет қаражатының осы мақсаттарға көзделген мақсатты және тиімді орындалуын қамтамасыз ету арқылы).

Жоғарыда аталған ережелермен таныса отырып, олардың іс жүзінде әлі қолданылмағаны туралы болжам жасауға болады, өйткені жоба жүзеге асырылатын өңірлердің ешқайсысында «Бюджеттеудің жаңа практикаларын қолдану» критерийін есепке алу қажеттілігі мен осы әдістеме туралы ешкім айтпаған.

7) Жергілікті деңгейде негізгі нормативтік актілер – әкімнің шешімдері мен қаулылары, олармен сараптамалық кеңесті құру және оның қызметі, сондай-ақ Халықтық қатысу бюджетін жүзеге асыру ережелері бекітіледі. Кейбір жағдайларда ХҚБ-ны реттейтін актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәслихаттардың шешімдері де кездеседі (көбінесе бұл сараптамалық кеңестердің жеке құрамын өзгерту).

8) Жергілікті актілердің құрылымы мен мазмұны көбінесе ұқсас, дегенмен кейбір елді мекендерде тәжірибеде кездесетін жағдайларды шешуге көмектесетін ережелер бар және оларды басқа қалаларда енгізуді ұсынуға болады. Жергілікті интернет-ресурстармен және оларға орналастырылған актілермен танысқаннан кейін жасалған қорытындылар мен ұсынымдарға қысқаша шолу жасаймыз:

(ұсыныстар мен қорытындылар тізімін қоса беруіңіз қажет).

- **Ақтөбе қаласы:** Сайтта орналастырылған құжаттар 2021 жылмен белгіленген. Ақпаратты сайтқа орналастыру ұсынылады.
- **Алматы қаласы:** Алматыда Халықтық қатысу бюджеті (ХҚБ) үшін арнайы құрылған веб-сайт елдегі үздік тәжірибе болып табылады. Сайтта қаланың барлық аудандары бойынша ақпарат бар, іздеу жүйесі (іздеу параметрлері: жыл, жоба авторы, аудан, жоба категориясы) жұмыс істейді. Сондай-ақ, сайтта оқыту материалдары орналастырылған. Жобалардың мұрағаты бар. Барлық ақпарат өзекті, іздеу жүйесі жұмыс істейді, материалдар жүктеуге қолжетімді. Басқа қалаларға Алматы қаласының тәжірибесін зерттеп, оны енгізу мүмкіндігін қарастыру ұсынылады, әсіресе бірнеше ауданнан тұратын үлкен қалаларға қатысты.
- **Астана қаласы:**
 - Астана қаласының аудандық сайттарында «типтік жобалық ұсыныстар» ұсынылған, бұл тұрғындардың өтінім беру үдерісін, сондай-ақ әкімдік үшін жобаны жүзеге асыруды айтарлықтай жеңілдетеді. Басқа қалаларға бұл тәжірибені зерттеу ұсынылады.
 - Қағидаларда басқа қалаларда сирек кездесетін (немесе мүлдем кездеспейтін) нормалар бар: жобаның мақсаты мен нәтижесіне сәйкестігі; ҚНЖЕ-ге сәйкестік; соңғы 5 жыл ішінде аулалық аумақтарда

абаттандыру жүргізілген жағдайда өтінімдерді қабылдамау; ұсыныс ауланы абаттандыруға қатысты болса, актордың тұрғындардың жалпы жиналысының хаттамасын қоса беру талабы (бұл басқа қалаларда жоқ бірегей норма); Сараптамалық кеңестің қабылдайтын шешімдерінің үш нұсқасы: рұқсат беру, қабылдамау, пысықтауға қайтару; пәтер санына байланысты өтінімдерді бөлу және олар бойынша бөлек шешімдер қабылдау (100-ге дейін және 100-ден астам). Басқа қалаларға бұл тәжірибені мұқият зерттеп, оны қолдану мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

- **Атырау қаласы:** Зерттеу кезінде сайтта өзекті ақпарат болмаған, хаттаманың орнына «хаттама» деген жазуы бар бос файл, ал қағиданың орнына №470 Бұйрық ашылған. Сайтқа өзекті ақпаратты орналастыру ұсынылады.
- **Жезқазған қаласы:** Сайтта 2024 жылға арналған өзекті деректер жоқ. Акиматтың сайтына өзекті ақпаратты орналастыру ұсынылады.
- **Қазыбек би ауданы, Қарағанды:** ХҚБ өткізу қағидаларында 7- және 9-тармақтар қайталанатын, сонымен қатар дауыс санының қажетті шегі өзгертілмеген, қазіргі уақытта «10-нан төмен емес» деп көрсетілген. Аталған тармақтарды тиісті деңгейге келтіру ұсынылады.
- **Көкшетау қаласы:** Сайтта бекіту белгісі, күні және орган көрсетілмеген құжаттар орналастырылған. Ақтуалды деректерді орналастыру ұсынылады.
- **Қонаев қаласы:** ХҚБ қағидаларында дауыс беруге қойылған шек – 10 дауыс. Қағиданы талапқа сәйкес келтіру ұсынылады (50 дауыс).
- **Қызылорда қаласы:** Сайтта 2020-2021 жылдармен даталанған құжаттар орналастырылған. Сайтқа ақтуалды ақпаратты орналастыру ұсынылады.
- **Талдықорған қаласы:** Сайтта нормативтік-құқықтық актілер бойынша ешқандай ақпарат жоқ. Сайтқа ХҚБ бойынша ақтуалды нормативтік құжаттарды орналастыру ұсынылады.
- **Түркістан қаласы:** Сайтта тек бір ғана өзекті құжат орналастырылған, ал ХҚБ қағидаларының орнына кредиттік тұрғын үй туралы деректер кестесі ашылады. ХҚБ бойынша өзекті құжаттарды сайтқа орналастыру ұсынылады.
- **Орал қаласы:** Сайтта толық ақпарат жоқ, сараптамалық кеңестің құрамының орнына «123» сандары бар бос файл ашылады. Сайтқа ақтуалды ақпаратты орналастыру ұсынылады.
- **Өскемен қаласы:** Сараптамалық кеңестің отырыс хаттамасында ХҚБ жүзеге асыру қағидаларында көрсетілмеген қабылдамау себептері көрсетілген. Құжатты тиісті деңгейге келтіру ұсынылады.

Ресми сұраулармен жұмыс әдісі.

Кабинет зерттеуі аясында ресми сұраулармен жұмыс істеу әдісі қолданылды. Атап айтқанда, ХҚБ жүзеге асырудың егжей-тегжейлері (азаматтардан 2023 жылы түскен жобалық ұсыныстардың саны, 2023 жылғы жеңімпаз жобалар саны, 2023 жылғы жеңімпаз жобаларды жүзеге асыруға бөлінген қаражат көлемі, қазіргі уақытта жүзеге асырылған жобалар саны) бойынша сұраулар республикалық, облыстық және аудандық маңызы бар халық саны 10 000-нан асатын 78 қалаға жіберілді. Алынған жауаптар бойынша жиынтық ақпарат 8-кестеде ұсынылған.

8-кесте

Ел бойынша жалпыланған деректер:	
2023 жылы азаматтардан жіберілген барлық жобалардың жиынтық саны	3927
2023 жылғы жеңімпаз жобалардың жиынтық саны	1002
2023 жылғы жеңімпаздардың жобаларын іске асыруға бөлінген қаражат сомасы	24 745 461 892
Ағымдағы сәтте іске асырылған 2023 жылғы жобалардың саны	854

Сұрауларды талдау мемлекеттік органдардың көпшілігі ақпаратқа қол жеткізу туралы заңнаманы және ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін (ӘРПК) әлі де бұзып отырғанын көрсетті. Мысалы, Қызылорда облысы жазбаша сұрауға мүлдем жауап берген жоқ. Көптеген өңірлер барлық қойылған сұрақтарға жауап бермеді, мысалы, ШҚО-да екі қала бойынша ұсынылған жобалар саны туралы деректер жоқ, ал қорытынды хаттама жалпыға қолжетімді емес. Кейбір мемлекеттік органдар сұрауды коммерциялық ұсыныс ретінде қабылдады, бұл олардың ХҚБ-мен байланысты мәселелер бойынша хабардарлығының төмен екенін көрсетеді.

Берілген ақпаратта қайшылықтар байқалды. Әсіресе бұл аудандары бар үлкен қалаларға қатысты. Мысалы, Алматы қаласы бойынша <https://budget.open-almaty.kz/> сайтында көрсетілген деректер сұрауларға берілген жауаптардағы ақпаратқа сәйкес келмейді. Мәселен, Түркісіб ауданында сайтта 2023 жылы жүзеге асырылған 77 жоба көрсетілген, алайда ресми жауапта және телефон арқылы берілген түсіндірмеде жүзеге асырылған жобалар саны 46 деп көрсетілген; Алмалы ауданы бойынша сайтта – 34 жоба, ресми жауапта – 46.

Ел бойынша 2023 жылы ұсынылған жобалық ұсыныстардың жалпы саны 3927 өтінімді құрады, бұл ел халқының 0,02%-ын құрайды (2024 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша – 20,2 млн адам). Бұл ретте кейбір авторлар бірнеше өтінім берген деген болжам бар, яғни авторлардың саны ұсынылған ұсыныстардың санынан да аз болуы мүмкін. **Жобаларға берілген**

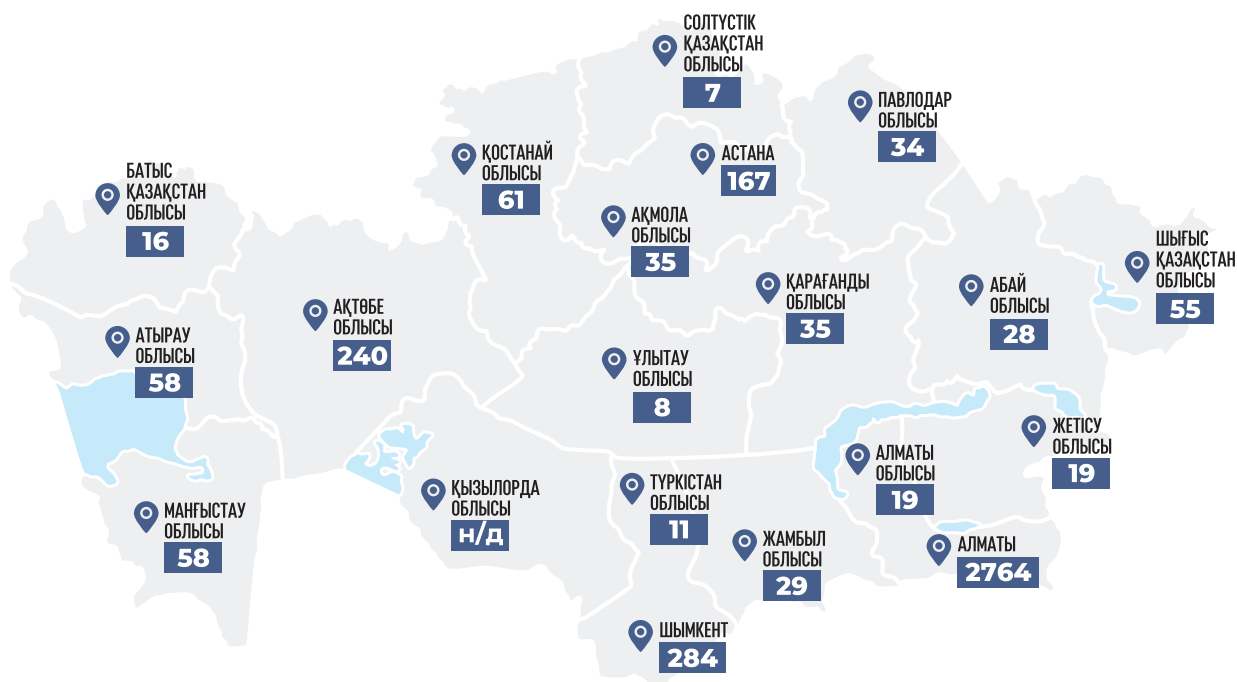
дауыстар саны бойынша статистика жүргізілмейді, бұл халықтың бастамашыл бюджеттеуге қаншалықты тартылғаны туралы пікір қалыптастыруды қиындатады. Әлемдік тәжірибе бойынша халықтың 2-3%-ының қатысуы жақсы көрсеткіш болып саналатынын ескерсек, Қазақстандағы тартылу деңгейі кем дегенде 400 мың адамды құрауы керек.

2023 жылы жеңімпаз жобалардың жалпы саны бар болғаны **1000 жобаны құрады**, бұл халық саны 20 млн-нан асатын, 20 өңірі және ХҚБ жүзеге асыратын шамамен 80 қаласы бар ел үшін жеткіліксіз.

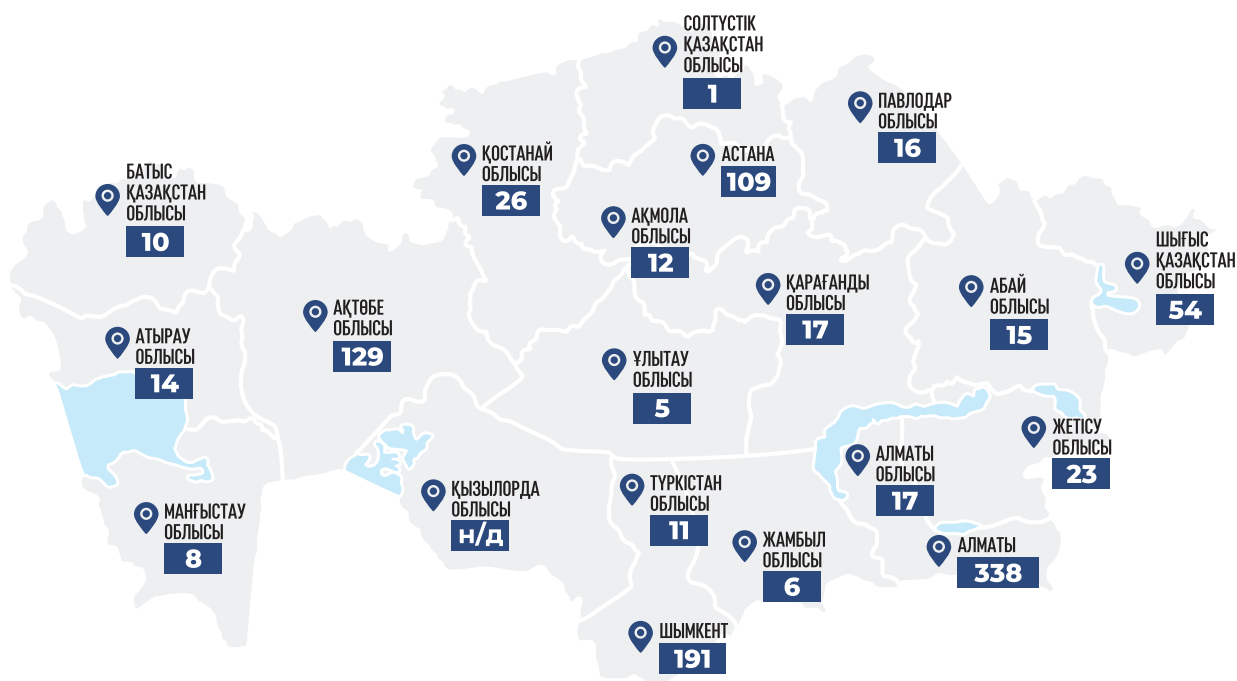
Ресми жауаптарға (2024 жылғы тамыз) сәйкес, **жеңімпаз жобалардың 85%-дан астамы жүзеге асырылғанын** атап өту маңызды. 2024 жылдың әлі аяқталмағанын ескерсек, жылдың соңына қарай жүзеге асырылған жобалар үлесі өсуі мүмкін. Басқаша айтқанда, жүзеге асырылған жеңімпаз жобалардың көрсеткіші жеткілікті жоғары деңгейде.

Жобаларды жүзеге асыруға бөлінген жалпы сомасы 22,6 млрд теңгені құрайды, бұл соманы түсіндіру қиын, өйткені бізде функционалдық топ 07 «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық» бойынша барлық респондент-қалаларға бөлінген қаражаттың жалпы көлемі туралы мәліметтер жоқ, сондықтан бұл соманың елеулі екенін нақты айту мүмкін емес. Оны тек ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайтында көрсетілген жоспарланған қаражат көлемімен салыстыруға болады: «2023 жылға 31,0 млрд теңге жоспарланған». Осылайша, бұл сома аталған функционалдық топ бойынша барлық шығындардың 10%-ын құрамайтынын және бұл №470 Бұйрықта белгіленген нормаларға қайшы келетінін айтуға болады.

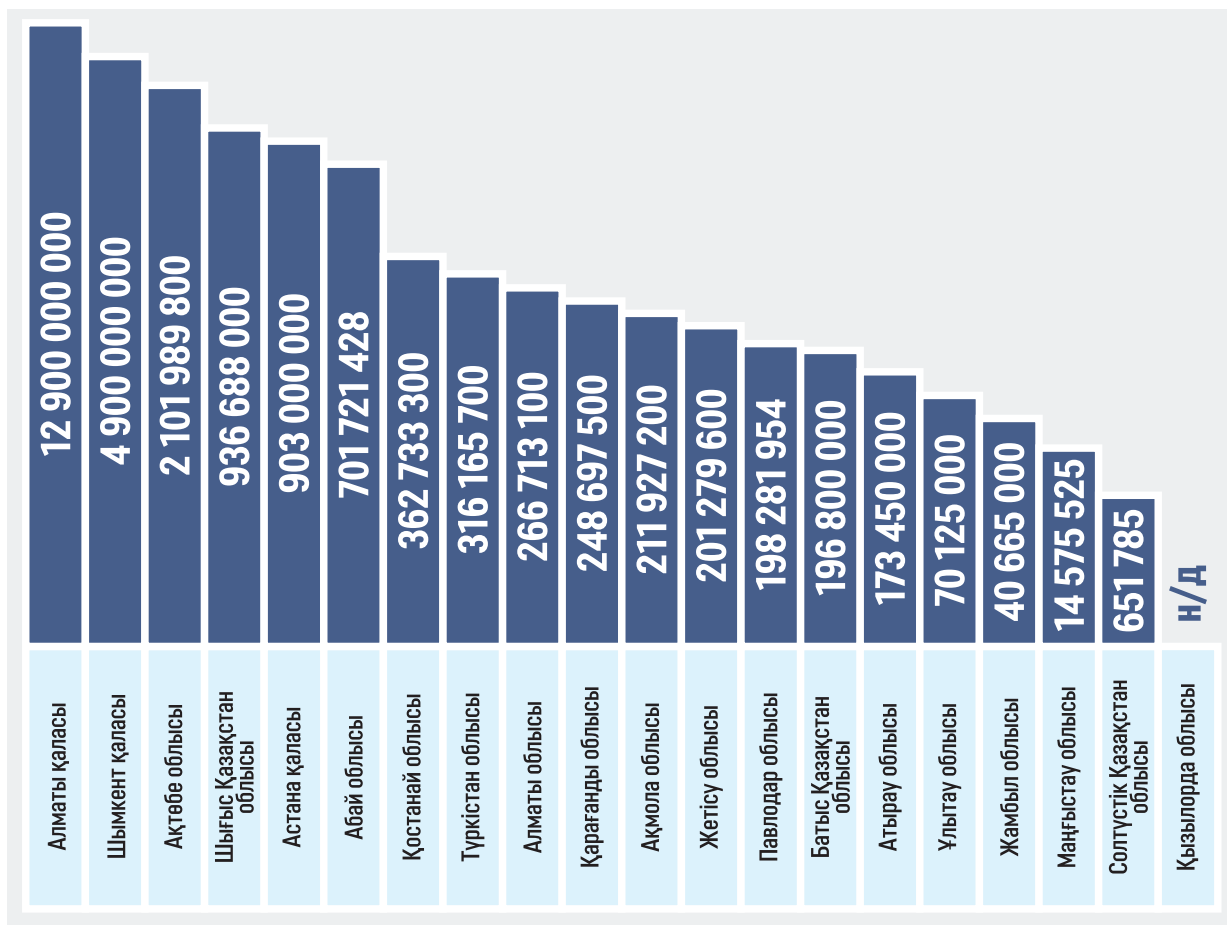
4-диаграмма. 2023 жылы азаматтардан жіберілген барлық жобалардың жиынтық саны

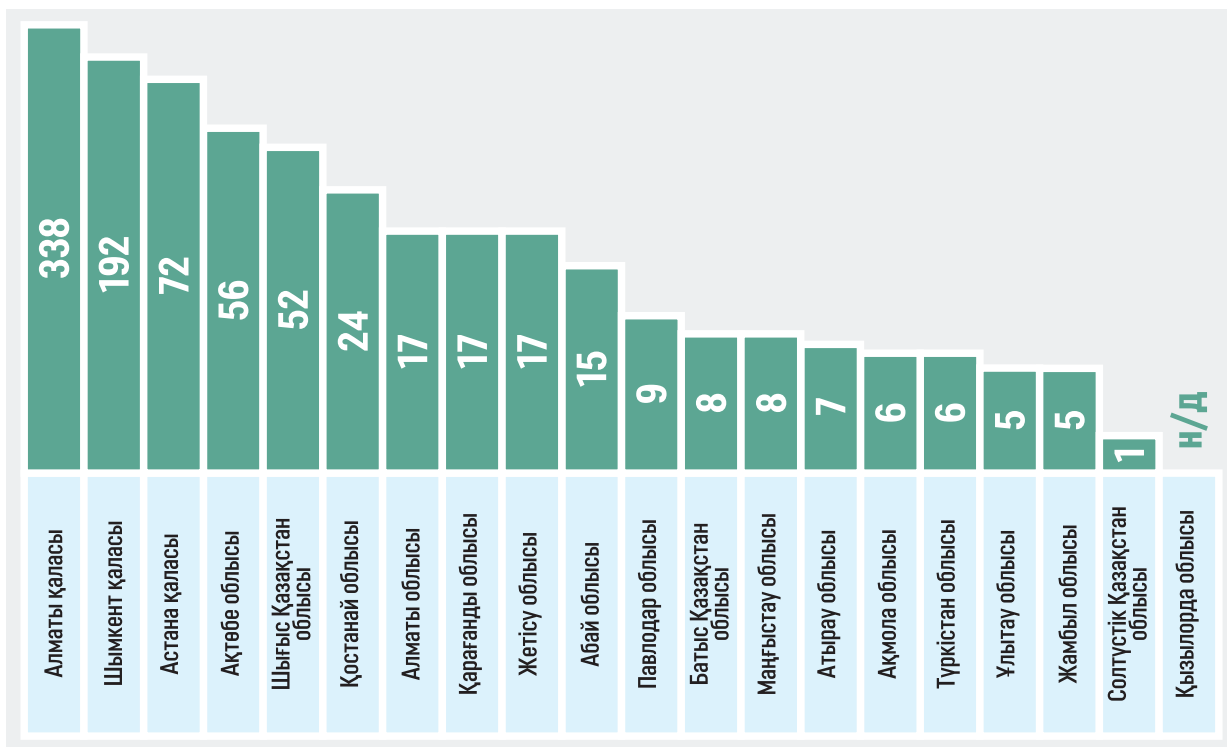
5-диаграмма. 2023 жылғы жеңімпаздар жобаларының жиынтық саны

6-диаграмма. 2023 жылғы жеңімпаздардың жобаларын іске асыруға бөлінген қаражат сомасы

7-диаграмма. 2023 жылы іске асырылған жобалар саны

ЖАЛПЫ САУАЛНАМА

Зерттеу нәтижелері бойынша «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасымен шамамен 59,8% респондент таныс. Сонымен қатар, 22,3% респонденттер бұл бастамамен жақсы таныс екенін атап өтті. Сонымен бірге, сауалнамаға қатысқандардың 25,6%-ы бұл бастамамен мүлдем таныс емес екенін көрсетті.

Бағдарламаның танымалдылық көрсеткіштері өте жоғары болғанымен, нәтижелерді интерпретациялауда абай болу қажет. Мұның себебі – іріктемеде «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасына (тіпті жанама болса да) қатысу тәжірибесі бар адамдардың басымдылығының болуы. Осылайша, бағдарламаның 60%-ға жуық танымалдылық деңгейін барлық тұрғындардың бастамамен жоғары деңгейде таныстығы ретінде түсіндірудің қажеті жоқ. Басқаша айтқанда, сауалнамаға қатысушылардың арасында бастама туралы ештеңе естімегендер азшылықты құрайды, өйткені бұл бастама соншалықты танымал болғандықтан емес, зерттеудің мақсаты осы бастаманы іске асыруға қатысу тәжірибесі бар адамдарды зерттеу болғандықтан. Көбінесе сауалнама дәл «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасына тұрғындары тартылған тұрғын үй кешендерінде, аулаларда және/немесе қалалық аудандарда жүргізілді – олар идеялар әзірлеп, талқылап, көршілерін дауыс беруге шақырған. Сауалнама нәтижелерінің көрсеткіштерінің асыра көрсетілгеніне сарапшылардың жауаптары жанама түрде нұсқайды – сарапшылар көбінесе халықтың пассивтілігін және хабардарлығының төмендігін атап өтті.

8-диаграмма. «Сіз «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасымен қаншалықты таныссыз?» сұрағына жауаптардың бөлінуі, %

Әлеуметтік-демографиялық факторлар жауаптардың таралуына айтарлықтай әсер етпейді. Жыныс, білім деңгейі, ұлты, отбасылық жағдайы және отбасы мүшелерінің саны «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасымен таныстыққа ықпал етпейді. Жас шамасы бойынша әлсіз корреляция бар: жасы үлкен респонденттер бұл бастамамен көбірек таныс екенін атап өтті (дегенмен, бұл байланыс өте әлсіз).

Айтарлықтай айырмашылықтар өңірлерді салыстырғанда байқалады. Республикалық маңызы бар қалаларда респонденттер «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасымен жақсы таныс екенін жиі айтады. Алматы қаласында сауалнамаға қатысқандардың 35,8%-ы, Астанада 45,1%-ы бастамамен жақсы таныс екенін атап өтті. Қазіргі уақытта бастама тек қалаларда жүзеге асырылатынын және ауылдық жерлерде ХҚБ әлі қолжетімсіз екенін атап өту маңызды (қалалардың ауылдық аумақтарын қоспағанда).

Республикалық маңызы бар қалалардан басқа, бастамамен таныстықтың жоғары көрсеткіштері келесі өңірлерде байқалады: Ақмола (36,6%), Ақтөбе (38,5%), Шығыс Қазақстан (34,7%), Қостанай (45,1%) және Павлодар облыстары (36,7%). Бағдарлама тек қалаларда жүзеге асырылатынын және ауылдық жерлерде ХҚБ бастамасы әлі қолжетімсіз екенін ескерсек, бұл мәліметтер облыс орталықтарын ғана қамтиды (мысалы, Ақмола облысы жағдайында тек Көкшетау қаласы).

9-кесте. «Өңірлер мен Халықтық қатысу бюджеті бастамасымен таныстық деңгейі бойынша салыстыру» туралы толық деректер ұсынылған

	Жақсы таныспын	Жалпылама таныспын	Жақсы таныс емеспін	Мүлде таныс емеспін
Абай облысы	24	44	11	14
Ақмола облысы	30	31	8	13
Ақтөбе облысы	57	45	13	33
Алматы облысы	14	30	11	35
Атырау облысы	4	35	19	18
Шығыс Қазақстан облысы	43	46	22	13
Жамбыл облысы	15	43	12	19
Жетісу облысы	12	56	10	1
Батыс Қазақстан облысы	14	60	29	111
Қарағанды облысы	11	21	20	32
Қостанай облысы	37	22	13	10
Қызылорда облысы	13	45	4	13

	Жақсы таныспын	Жалпылама таныспын	Жақсы таныс емеспін	Мүлде таныс емеспін
Маңғыстау облысы	13	40	7	19
Павлодар облысы	29	17	11	22
Солтүстік Қазақстан облысы	25	65	32	15
Түркістан облысы	8	26	16	50
Ұлытау облысы	5	24	15	32
Алматы қаласы	29	28	10	14
Астана қаласы	37	25	8	12
Шымкент қаласы	14	27	15	22

Эксперттік сұхбаттар халықтың «Халықтық қатысу бюджеті» бастама-сымен таныстығы туралы мемлекеттік қызметкерлердің бағаларына назар аударады. Бұл бағалар әртүрлі, шенеуніктер көбінесе нақты санды атай алмай, абстрактілі бағалармен шектеледі, олар төменнен жоғарыға дейін өзгеріп отырады. Сонымен бірге, бір қаланың сарапшыларының бағалары бір-біріне қарама-қайшы келуі мүмкін. Мысалы, Қарағандыдан бір сарапшы: *«тұрғындардың аз ғана бөлігі хабардар болды»* десе (сарапшы 1), екінші сарапшы: *«қаланың көп бөлігін хабардар ете алдық деп ойлаймын»* дейді (сарапшы 2).

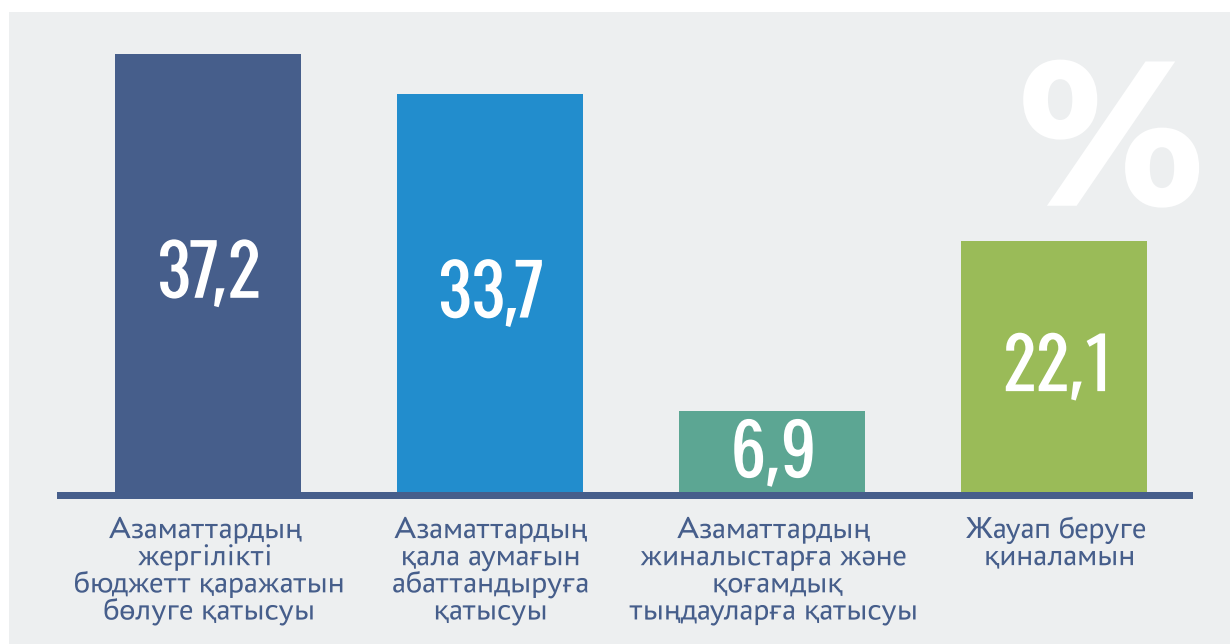
Кейбір сарапшылар абстрактілі бағалардан ауытқып, нақты пайыздық шамаларды көрсетуге тырысты. Мысалы, Атыраудағы сарапшы: *«50 пайызға қамтыдық деген ойдамын»* десе (сарапшы 1), Талдықорғанда: *«50-60% хабардар деп ойлаймын»* дейді (сарапшы 1).

Тек бірнеше сарапшы барынша нақты көрсеткіштерді ұсынуға тырысты. Мысалы, Астана, Сарыарқа ауданының сарапшысы: *«жалпы, әлеуметтік желілер мен офлайн кездесулер арқылы 8000-нан астам адамды қамтыдық деп сенімді түрде айта аламын»* дейді.

Кейбір сарапшылар халықтың бастаманы қабылдауын нақты санмен сипаттауға тырысты. Мысалы, Қостанайдан сарапшының мәліметтері бойынша, дауыс беруге 2761 адам қатысты, бұл қала халқының (16 жастан асқан және дауыс беру құқығына ие тұрғындар) 1,4%-ын және экономикалық белсенді тұрғындардың 1,8%-ын құрайды.

9-диаграмма бастамаға қатысты респонденттердің түсінігін көрсетеді. Көбінесе респонденттер «Халықтық қатысу бюджеті» деп жергілікті бюджетті бөлуге азаматтардың қатысуын (37,2%) түсінеді. Танымал жауаптардың екінші түрі *«азаматтардың қалалық аумақтарды абаттандыруға қатысуы»* (33,7%) болып табылады.

9 диаграмма. «Халықтық қатысу бюджеті бұл ...» сұрағына жауаптарды тарқату, %

Айта кету керек, «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасымен таныстық деңгейі мен оның анықтамасы (түсінігі) арасында нақты байланыс жоқ. Корреляция Спирмен коэффициентінің әлсіз корреляциясын көрсетеді ($-0,053^*$). Жалпы алғанда, бастамамен таныстық деңгейі респонденттердің оны қалай анықтайтынына айтарлықтай әсер етпейді.

Корреляциялық талдау бастаманы анықтау мен білім деңгейі арасындағы байланысты көрсетеді. Спирмен корреляциясы $-0,116^*$ -ға тең. Жалпы, жоғары білімі бар респонденттер «Халықтық қатысу бюджеті» деп азаматтардың жергілікті бюджетті бөлуге қатысуын күтілгеннен жиі атайды. Керісінше, олар «Халықтық қатысу бюджеті» деп азаматтардың қалалық аумақтарды абаттандыруға немесе жиналыстар мен қоғамдық тыңдауларға қатысуын күтілгеннен сирек атайды.

10-кесте. Тұрғылықты аймақ пен «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасының анықтамасы арасындағы салыстыру, жиілігі

	Азаматтардың жергілікті бюджетті қаржысын бөлуге қатысуы	Азаматтардың қала аумағын абаттандыруға қатысуы	Азаматтардың жиналыстарға және қоғамдық тыңдауларға қатысуы	Жауап беруге қиналамын
Абай облысы	46	32	0	15
Ақмола облысы	43	36	0	3
Ақтөбе облысы	61	48	14	25
Алматы облысы	39	12	5	34
Атырау облысы	39	19	6	12
Шығыс Қазақстан облысы	43	70	1	10
Жамбыл облысы	37	23	11	18
Жетісу облысы	37	33	3	6
Батыс Қазақстан облысы	71	28	19	96
Қарағанды облысы	26	26	4	28
Қостанай облысы	30	39	4	9
Қызылорда облысы	18	36	12	9
Маңғыстау облысы	29	37	2	11
Павлодар облысы	38	30	1	10
Солтүстік Қазақстан облысы	21	79	11	26
Түркістан облысы	26	7	14	53
Ұлытау облысы	29	9	12	26
Алматы қаласы	26	41	2	12
Астана қаласы	40	36	2	4
Шымкент қаласы	26	16	12	24

Нәтижелер аймақтар арасындағы алуан түрлілікті көрсетеді. Мысалы, Ақмола және Атырау облыстарында «азаматтардың жергілікті бюджетті бөлуге қатысуын» (сәйкесінше 52,4% және 51,3%) жиі атайды. Ал Қызылорда және Түркістан облыстарында бұл көрсеткіш өте төмен: сәйкесінше 24% және 26%.

Ақпараттық арналар – бағалау үшін келесі маңызды құрамдас бөлік. Бұл сұраққа жауаптардың бөлінуі 11-кестеде көрсетілген. Өйткені ақпарат көздері осы бастамаға қатысты тікелей әсер қалдыра алады және бастаманы тікелей

қабылдауға ықпал етуі мүмкін. Ең алдымен, ақпарат көздерінің иерархиясына назар аударайық. Бұл сұрақ бойынша маңызды әдістемелік бөлшектерді атап өткен жөн: респонденттер бірнеше жауап беру мүмкіндігіне ие болды. Орташа алғанда әрбір респондент осы сұраққа 1,4 жауап ұсынды. 11-кестеде көрсетілгендей, «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасы туралы ақпараттың ең танымал көзі интернет болды (жалпы сауалнамаға қатысқандардың 33,4%-ы осы ақпарат көзін атады). Әлеуметтік желілер – екінші маңызды ақпарат көзі, оны респонденттердің 29,9%-ы атап өтті. Егер осыған мессенджерлерді қоссаңыз, онда жаңа цифрлық медиаға қатысты осы үш дереккөзді 77% респондент атады. Алайда респонденттер бірнеше жауап беру мүмкіндігіне ие болғандықтан, мұндай бөлініс түсінікті. Айта кету керек, бұл ақпарат көздері бір-бірімен оң корреляцияланған, дегенмен бұл байланыстар күшті емес. Мысалы, интернет пен әлеуметтік желілер арасындағы корреляция 0,145-ке тең, бұл әлсіз байланысты білдіреді. Бұл көздердің кез келген біреуін жауап ретінде көрсеткен респонденттердің тек 26%-ында сәйкестік байқалды; яғни респонденттер көбінесе интернет немесе әлеуметтік желілерді жеке атап, бұл екі дереккөзді бірдей сирек атады.

11-кесте. Халықтық қатысу бюджеті бастамасы туралы ақпарат көздері, %

	Респонденттер санынан үлесі
Интернет (мамандандырылған сайттар, форумдар, әкімдіктің ресми сайттары)	33,4
Әлеуметтік желілер	29,9
Достар, көршілер, туыстар, әріптестер және т. б.	20,9
Мессенджерлер (топтық чаттар)	13,8
Теледидардағы әлеуметтік жарнама	9,4
Баспа басылымдары (газеттер, журналдар)	9,0
ТКШ бөлімдері	6,9
Оқу орындарында (жоғары оқу орындарында, мектептерде және т. б.) дөңгелек үстелдер	4,1
Әлеуметтік сыртқы жарнама (билбордтар, лайтбокстар және т. б.)	3,4
Радиоа әлеуметтік жарнама	3,1
Мәслихат депутаттары	2,1
Полиграфиялық өнімдер (парақшалар, брошюралар, күнтізбелер, түбіртектердің артқы жағы	1,0
Біз алмаймыз	12,1
Жауап беру қиын	9,2

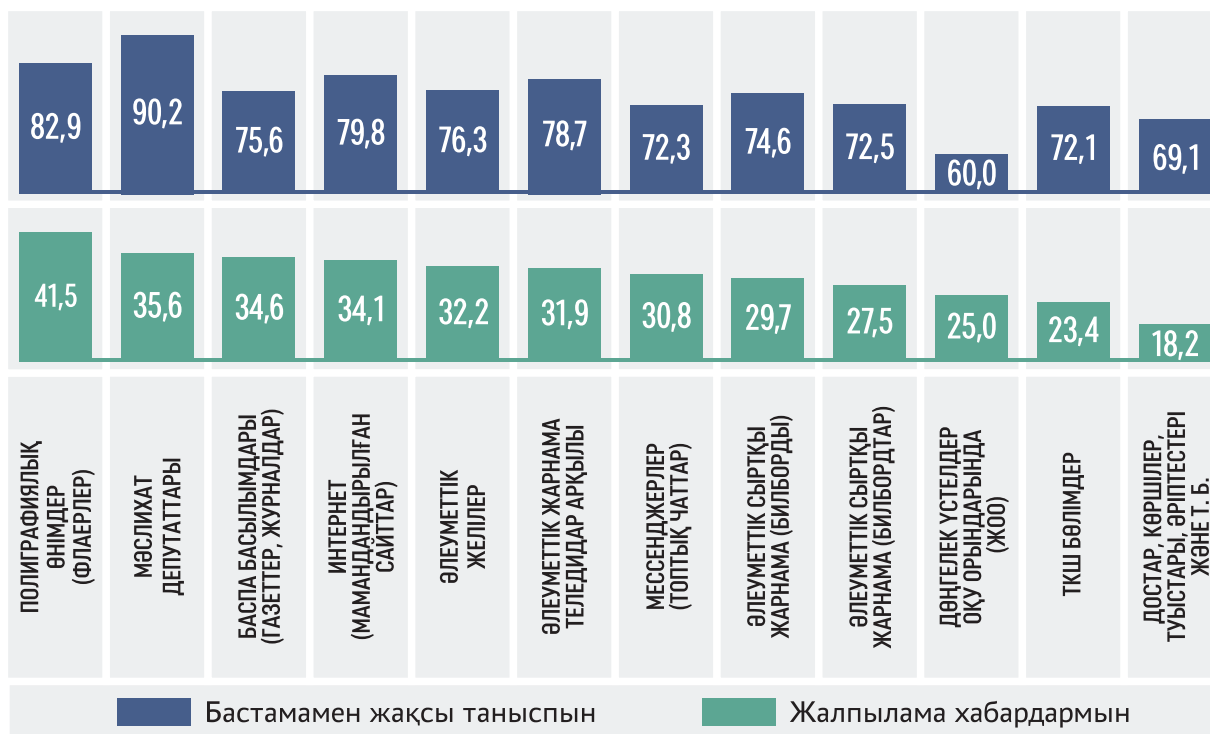
Проценттік үлестер респонденттер санына қарай есептелген. Респонденттер бір сұраққа бірнеше жауап беру мүмкіндігіне ие болғандықтан, жиынтық 100%-дан асады

Дәстүрлі БАҚ-қа қатысты ақпараттандыру әдістері айтарлықтай танымал емес. Мысалы, «теледидар, радио және баспа басылымдары» жиынтығы тек 21,5%-ды құрайды. Бұл шамамен «ауызша ақпаратқа» тең келеді (туыстармен, достармен, көршілермен әңгімелесу – 20,9%).

Бірақ ақпарат көздерінің респонденттердің бастамамен таныстық деңгейіне қалай әсер ететіні қызығушылық тудырады (зерттеудегі алғашқы сұрақты қараңыз, 8-диаграмманы қараңыз). Нәтижелер 10-диаграммада көрсетілген. Алдымен диаграммдан нені көріп тұрғанымызды сипаттайық. Көк индикатор ақпарат көздері бойынша бастамамен жақсы таныс респонденттердің үлесін көрсетеді. Мысалы, интернеттен халықтық қатысу бюджеті туралы ақпарат алған респонденттердің 34,1%-ы бастамамен жақсы таныс екенін көрсеткен. Полиграфиялық өнімдерден ақпарат алғандардың бұл көрсеткіші жоғарырақ – 41,5%. Қызғылт сары сызық жалпы хабардар болу деңгейін көрсетеді. Яғни, респондент бастамамен жақсы таныс немесе жалпы білетінін айтқан, ал жауап нұсқалары «нашар таныс» және «мүлдем таныс емес» жауаптар ескерілмеген.

Жауаптардың таралуынан көрініп тұрғандай, жаңа цифрлық медиадан алынатын ақпараттың «қабылдану» деңгейі орташа деңгейде, олардың тиімділік коэффициенті де орташа. Хабардар болудың ең жоғары деңгейін полиграфиялық өнімдерден немесе Мәслихат депутаттарынан ақпарат алған респонденттер көрсетеді. Баспа басылымдары жақсы хабардар болу деңгейі бойынша интернеттен сәл алда тұр, бірақ жалпы хабардар болу бойынша төменірек. Хабардар болудың ең төмен деңгейін «ауызша ақпарат» пайдаланушылары көрсетеді, бұл таңқаларлық емес. Сондай-ақ Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық бөлімдерінің төмен тиімділігін атап өту қызықты.

10-диаграмма. Ақпарат көзі мен бастама туралы хабардарлық дәрежесі арасындағы байланыс, % (жасыл сызық ақпарат көздері бойынша жақсы білетіндердің үлесін көрсетеді, көк сызық жиынтық болып табылады) білімді немесе жалпы білетіндердің үлесі)

Сарапшылардың бағаларына қайта назар аударайық, олар халықты ақпараттандыру үшін ең белсенді қолданылған ақпарат көздерін атап өтті. Сарапшылар ақпарат көздерінің алуан түрлілігіне ерекше назар аударды. Мысалы: «иә, «Халықтық қатысу бюджеті» жобасының шарттары бойынша ақпараттандыру аппараттың ресми сайтында, әлеуметтік желілерде және бұқаралық ақпарат құралдарында жүргізілді... Сонымен қатар ақпарат ОСИ/КСК төрағаларына берілді, олар өз тарапынан өздерінің үй чаттарында (шамамен 50-60 чат) таратады» (сарапшы, Астана, Нұра); «Бізде әкім аппаратының Telegram чаты бар, онда 1700-ден астам белсенді қатысушы бар, сондай-ақ қызмет көрсетуші ұйымдармен әлеуметтік чаттар бар, тұрғын үй массивтерінің тұрғындарымен чаттар бар...» (сарапшы, Астана, Сарыарқа); «сайтта жарияламас бұрын, екі апта бұрын Instagram-да өтініштер қабылданатыны туралы жазамыз» (сарапшы 1, Өскемен); «Ақпараттандырылған халықтың нақты санын айта алмаймын, өйткені теледидар жаңалықтарымен қамтылған үлес туралы ақпарат жоқ. Бірақ әкімдіктің сайтында осы жылы ұсыныстарды қабылдау басталғаны туралы жаңалық 159 қаралымға ие болды, «Біздің Қостанай» газетінің сайтында – 984, «Қостанай жаңалықтары» – 1745.» (сарапшы 1, Қостанай).

Келесі маңызды сұрақ респонденттердің пікірінше ең ыңғайлы ақпарат көзіне қатысты. 12-кестеде респонденттердің жауаптарының үлестірілуі көрсетілген.

12-кесте. «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасы бойынша ең ыңғайлы ақпарат көздері, %

	Респонденттер санынан үлесі
Әлеуметтік желілер	42,6
Интернет (мамандандырылған сайттар, форумдар, әкімдіктің ресми сайттары)	38,9
Мессенджерлер (топтық чаттар)	15,3
Теледидардағы әлеуметтік жарнама	9,8
Әлеуметтік сыртқы жарнама (билбордтар, лайтбокстар және т. б.)	8,0
Баспа басылымдары (газеттер, журналдар)	7,5
ТКШ бөлімдері	6,9
Достар, көршілер, туыстар, әріптестер және т. б.	5,1
Оқу орындарында (жоғары оқу орындарында, мектептерде және т. б.) дөңгелек үстелдер	4,3
Полиграфиялық өнімдер (парақшалар, брошюралар, күнтізбелер, түбіртектердің артқы жағы)	3,0
Радиоға әлеуметтік жарнама	2,9
Мәслихат депутаттары	2,6
Мен алмаймын / бұл ақпарат қызықтырмайды	2,5
Жауап беру қиын	5,1

Көріп отырғанымыздай, ақпараттың ең қалаулы көздері жаңа цифрлық медиа болып табылады: әлеуметтік желілер, интернет және мессенджерлер (осы үш нұсқаның жиынтық үлесі жалпы респонденттердің шамамен 97%-ын немесе жалпы жауаптардың 62,6%-ын құрайды). Ең аз қалаулы ақпарат көздеріне полиграфиялық өнімдер, әлеуметтік жарнама және Мәслихат депутаттары жатады.

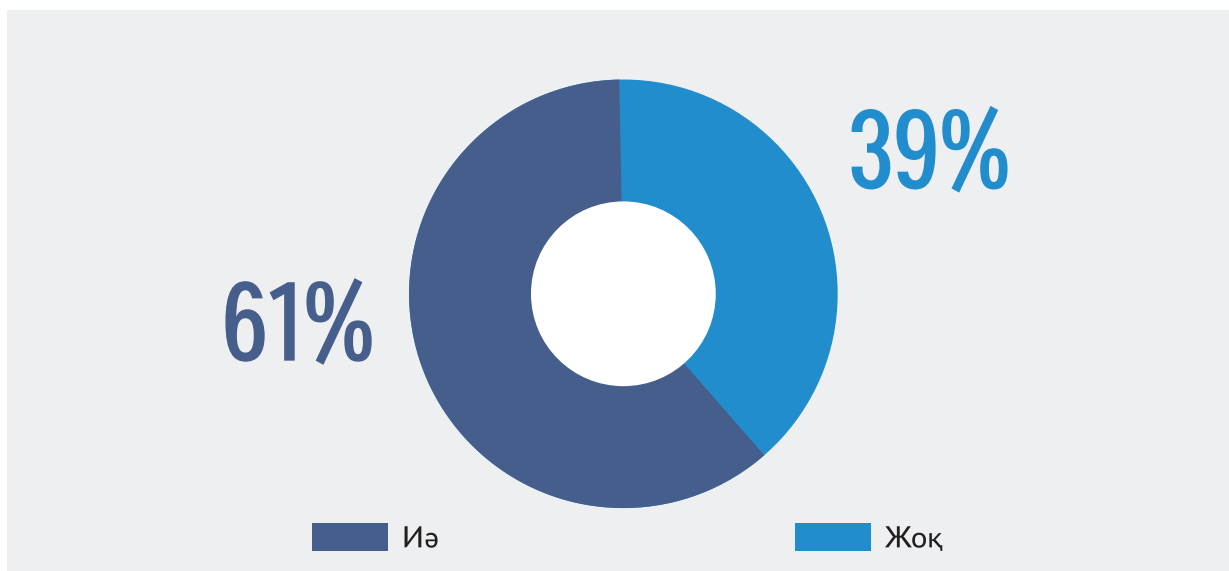
Фактілік және қалаулы ақпарат көздерінің арасындағы байланысты көру маңызды. Осы мақсатта сәйкестік кестесі жасалды (5-кестені қараңыз). Бөліністен көріп отырғанымыздай, үш ақпарат көзі басымдыққа ие және бір-бірімен тығыз байланысты: интернет, әлеуметтік желілер және мессенджерлер (топтық чаттар). Мысалы, бастама туралы ақпаратты интернеттен алған респонденттер ең ыңғайлы ақпарат көзі ретінде интернетті, мессенджерлерді немесе әлеуметтік желілерді атап өтеді. Бұл үштік ақпарат көздері респонденттердің айтарлықтай көп бөлігінен жауаптар алады.

13-кесте. Нақты және қажетті ақпарат көздерін, жиіліктерді салыстыру

	Интернет	Әлеуметтік желілер	Мессенджерлер (топтық чаттар)	Теледидардағы әлеуметтік жарнама	Баспа басылымдары	Әлеуметтік сыртқы жарнама	ТҚШ бөлімдері	Достар, көршілер, туыстар, әріптестер және т. б.	Оқу орындарындағы дөңгелек үстелдер	Радиода әлеуметтік жарнама	Мәслихат депутаттары	Полиграфиялық өнімдер
Интернет	392	284	77	53	46	47	36	23	38	20	25	11
Әлеуметтік желілер	214	385	107	48	30	36	43	22	16	7	23	14
Мессенджерлер (топтық чаттар)	101	112	113	19	10	17	24	19	3	4	4	8
Теледидардағы әлеуметтік жарнама	69	63	20	56	30	20	4	10	12	12	5	6
Баспа басылымдары	58	48	11	21	79	21	8	6	11	14	2	8
Әлеуметтік сыртқы жарнама	29	10	4	12	13	20	1	5	10	7	1	3
ТҚШ бөлімдері	39	54	24	8	4	7	58	2	1	4	5	3
Достар, көршілер, туыстар, әріптестер және т. б.	158	167	93	47	17	33	32	45	9	10	11	11
Оқу орындарындағы дөңгелек үстелдер	27	24	8	10	15	14	2	5	17	3	4	4
Радиода әлеуметтік жарнама	19	16	4	12	15	9	1	4	6	16	1	1
Мәслихат депутаттары	9	20	4	6	2	3	6	3	3	2	11	1
Полиграфиялық өнімдер	7	8	2	3	1	5	2	0	1	5	1	2

Міне, біз негізгі сұрақтар блогіне, яғни «Халық қатысу бюджеті» бастамасына қатысу мәселесіне келдік. Ең алдымен, «Халық қатысу бюджеті» бастамасы аясында жоба ұсыныстарын дайындауға қанша адам қатысқанын анықтау қажет.

11-диаграмма. «Сіз «Халық қатысу бюджеті» бастамасы аясында жоба ұсыныстарын дайындауға қатыстыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

1948 респонденттің «Халық қатысу бюджеті» бастамасы аясында жоба ұсыныстарын дайындауға қатыстыңыз ба?» деген сұраққа жауаптарынан 61% оң жауап берсе, 39% теріс жауап берген.

Осы сұраққа берілген жауаптар немен корреляция жасайды? Корреляциялар отбасылық жағдай мен бастамаға қатысу арасындағы байланысты көрсетеді. Осы мақсатта қиылысу кестесі жасалып, хи-квадрат есептелді. 14-кестеде нақты жиіліктер (респонденттердің нақты жауаптары) және күтілетін жиіліктер (деректер кездейсоқ түрде таратылса, алынуы тиіс жауаптар) көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, некеде тұрғандар бастамаға күтілгеннен жиі қатысқан. Сондай-ақ бастамаға қатыспағандар көбіне некеде болмағандар.

14-кесте. Бастамаға қатысу мен отбасылық жағдай арасындағы байланыс, нақты және күтілетін жиіліктер

		Некеде	Некеде емес
Қатысты	Нақты жиілік	516	248
	Күтілетін жиілік	466,7	297,3
Қатысқан жоқ	Нақты жиілік	674	510
	Күтілетін жиілік	723,3	460,7

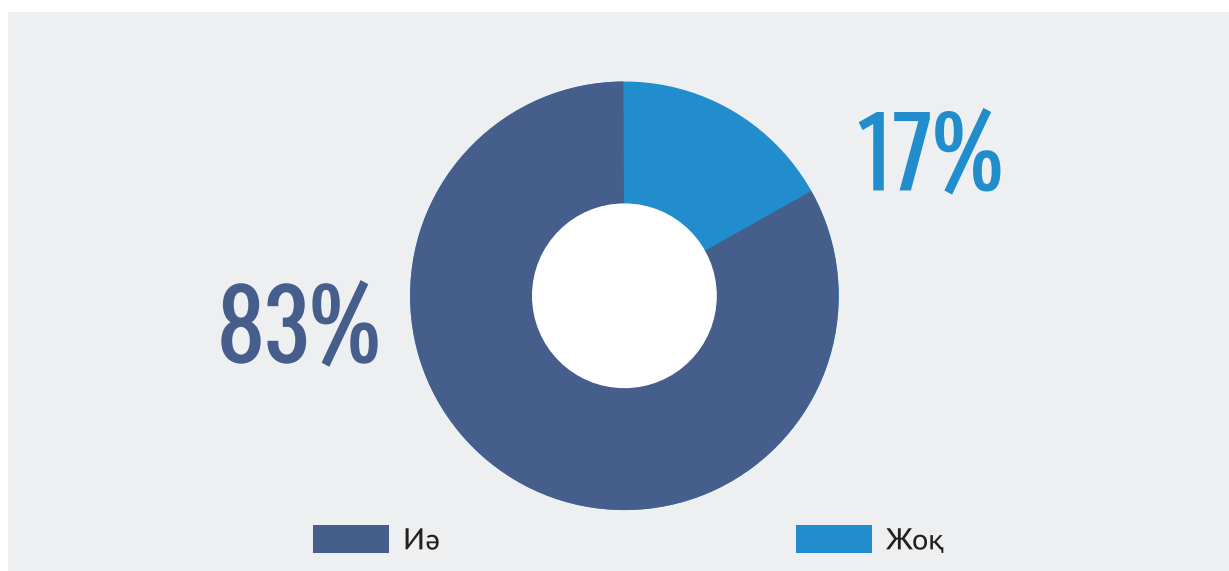
Хи-квадрат мәні 0,00003 болған кезде 22-ге тең, бұл кездейсоқ жауаптардың мұндай үлестірілуін алу екіталай (миллионға үш мүмкіндік). Негізінде, бұл некеде тұрған (және, мүмкін, балалары бар) респонденттердің халыққа қатысу бюджеті бастамасына жиі қатысқаны таңқаларлық емес.

Бағдарлама туралы хабардар болу мен оған қатысу арасында да корреляция бар. Корреляция күшті, хи-квадрат мәні 0,0000001 болған кезде 607,4 құрайды.

Келесі сұрақ бастамаға қатысуға деген ұмтылыспен байланысты. Респонденттерге сұрақ қойылды: егер сізде бюджет қаражаты үшін аулаңызды, саябақты немесе жаяу жүргіншілер аймағын абаттандыруға әсер ету мүмкіндігі болса, сіз мұны өтінімді дайындауға және дауыс беруге уақытыңызды жұмсау арқылы жасар ма едіңіз? Бұл сұраққа алдыңғы сұраққа теріс жауап берген респонденттер ғана жауап берді (яғни, бұл бастамаға қатысу тәжірибесі жоқ).

Жауаптардың таралуы 12-диаграммада көрсетілген. Қатысу тәжірибесі бар адамдарды алып тастау нәтижесінде бюджет қаражаты үшін ауланы, саябақты немесе жаяу жүргіншілер аймағын абаттандыруға әсер ету туралы сұраққа жауап берген 1184 адам ғана қалды.

12-диаграмма. «Егер сізде бюджет қаражаты үшін аулаңызды, саябақты немесе жаяу жүргіншілер аймағын абаттандыруға әсер ету мүмкіндігі болса, сіз мұны өтінімді дайындауға және дауыс беруге уақытыңызды жұмсау арқылы жасар ма едіңіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

83% бюджет қаражаты үшін ауланы, саябақты немесе жаяу жүргіншілер аймағын абаттандыруға әсер ету үшін өтінімді дайындауға және дауыс беруге өз уақытын жұмсауға дайын. 17% олай жасамайтынын айтты.

Корреляциялық талдау әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар мен респонденттердің бастамаға қатысуға деген ұмтылысы арасындағы айқын байла-

ныстардың жоқтығын көрсетеді. Мәселен, отбасылық жағдай мен бастамаға қатысуға деген ұмтылыс арасында ешқандай байланыс жоқ. Хи-квадраттың маңыздылығы - 0,7.

13-диаграмма. «Жобалық ұсынысты дайындау барысында Сізге қандай қолдау түрлері қажет болуы мүмкін деп ойлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

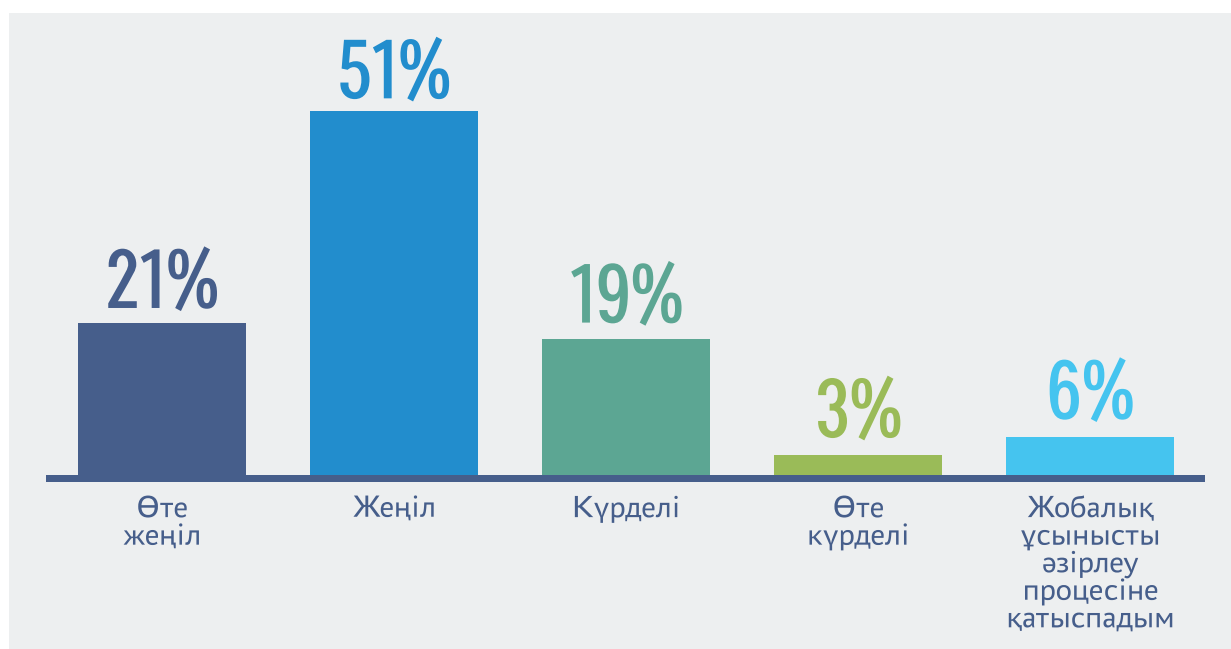

«Егер жоба ұсынысын дайындау үдерісінде қиындықтар туындаған болса, нақты қандай қиындықтар болғанын көрсетіңіз» деген сұраққа респонденттер бірнеше жауап нұсқасын таңдай алды. 33,5% респондент жоба ұсынысын дайындау барысында қиындықтар туындамағанын айтты. Сауалнамаға қатысқандардың 22%-ы пікірлестерді табу және кеңістік пайдаланушыларын тартуда қиындықтар болғанын атап өтті. 19%-ы аумақ туралы ақпарат іздеуде

қиындықтарға тап болған. 18,9% жоба ұсынысына нені қосу керектігін түсінбеу қиындық тудырғанын айтты. «Басқа» деген жауап нұсқасын таңдаған респонденттер бірқатар қиындықтарды атап өтті, мысалы: «Көршілермен келісу – біз терезеден нені көргіміз келеді, қандай алаң қажет, балаларының дамуы үшін не жетіспейді», «Шығын сметасын құрастырудағы қиындықтар», «Потенциалды жеткізушілерден коммерциялық ұсыныс жасау», «Жеткізушіні табу», «Дауыс беру кезіндегі қиындықтар», «Үйдегі пәтерлер саны аз, көппәтерлі үйлермен бәсекелесу мүмкін емес».

Келесі жауап нұсқасы «көмекшілерді» бағалау әрекетіне қатысты. Көмекшілер – бұл халықтың қатысу бюджеті аясында бастамаларды іске асыруға респонденттерге қолдау көрсететін жеке тұлғалар және/немесе ұйымдар. Осылайша, респонденттерге жоба ұсынысын дайындауда кімнің көмектескенін анықтау ұсынылды. Жауаптардың бөлінуі 14-диаграммада көрсетілген.

14-диаграмма. «Жобалық ұсынысты дайындау процесі қаншалықты түсінікті және қарапайым болды?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі (51%) жоба ұсынысын дайындау үдерісін оңай деп есептейді, бұл ең танымал жауап нұсқасы болды. Сауалнамаға қатысушылардың 21%-ы бұл үдеріс өте оңай болды деп атап өтті. Осылайша, оң жауаптардың жиынтық үлесі 72%-ға тең. Респонденттердің 19%-ы бұл үдерісті күрделі деп есептесе, ал 3%-ы оны өте күрделі деп бағалады. Осылайша, теріс жауаптардың жиынтық үлесі 22%-ды құрады. Соңында, сауалнамаға қатысқандардың 6%-ы жоба ұсынысын дайындауға қатыспағандарын айтты.

Сызықтық корреляциялық талдау статистикалық маңызды байланыстарды анықтамады. Алайда параметрлік емес тестілер белгілі бір байланысты көрсетеді. Мәселен, қазақ ұлтының өкілдері жоба ұсынысын дайындау үдерісі түсінікті әрі оңай болды деп күтілгеннен жиі атап өтеді (олар бұл үдеріс өте оңай болды дейді). Сонымен қатар, қазақтар өтінім беру үдерісі, керісінше, өте күрделі болды деп күтілгеннен жиі көрсетеді. Орыс ұлтының өкілдері үшін өтінім беру үдерісі оңай болғанын жиі атап өтеді.

Келесі сұрақ өтінім беру үдерісінде туындаған қиындықтарды бағалауға қатысты. Жауаптардың бөлінуі 15-диаграммада көрсетілген.

15-диаграмма. «Егер жобалық ұсынысты дайындау барысында қиындықтар туындаса, қандай екенін көрсетіңіз?», деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

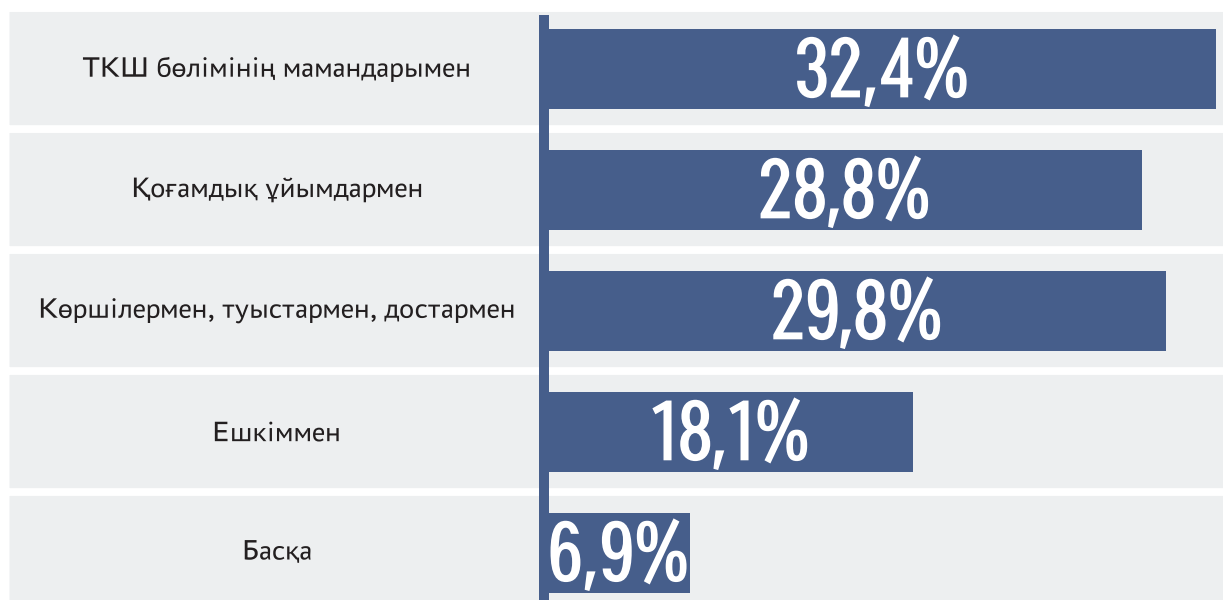

«Егер жоба ұсынысын дайындау үдерісінде қиындықтар туындаған болса, нақты қандай қиындықтар болғанын көрсетіңіз» деген сұраққа респонденттер бірнеше жауап нұсқасын таңдай алды. 33,5% респондент жоба ұсынысын дайындау барысында қиындықтар туындамағанын айтты. Сауалнамаға қатысқандардың 22%-ы пікірлестерді табу және кеңістік пайдаланушыларын тартуда қиындықтар болғанын атап өтті. 19%-ы аумақ туралы ақпарат іздеуде қиындықтарға тап болған. 18,9% жоба ұсынысына нені қосу керектігін түсінбеу қиындық тудырғанын айтты. «Басқа» деген жауап нұсқасын таңдаған

респонденттер бірқатар қиындықтарды атап өтті, мысалы: «Көршілермен келісу – біз терезеден нені көргіміз келеді, қандай алаң қажет, балаларының дамуы үшін не жетіспейді», «Шығын сметасын құрастырудағы қиындықтар», «Потенциалды жеткізушілерден коммерциялық ұсыныс жасау», «Жеткізушіні табу», «Дауыс беру кезіндегі қиындықтар», «Үйдегі пәтерлер саны аз, көппәтерлі үйлермен бәсекелесу мүмкін емес».

Келесі жауап нұсқасы «көмекшілерді» бағалау әрекетіне қатысты. Көмекшілер – бұл халықтың қатысу бюджеті аясында бастамаларды іске асыруға респонденттерге қолдау көрсететін жеке тұлғалар және/немесе ұйымдар. Осылайша, респонденттерге жоба ұсынысын дайындауда кімнің көмектескенін анықтау ұсынылды. Жауаптардың бөлінуі 16-диаграммада көрсетілген.

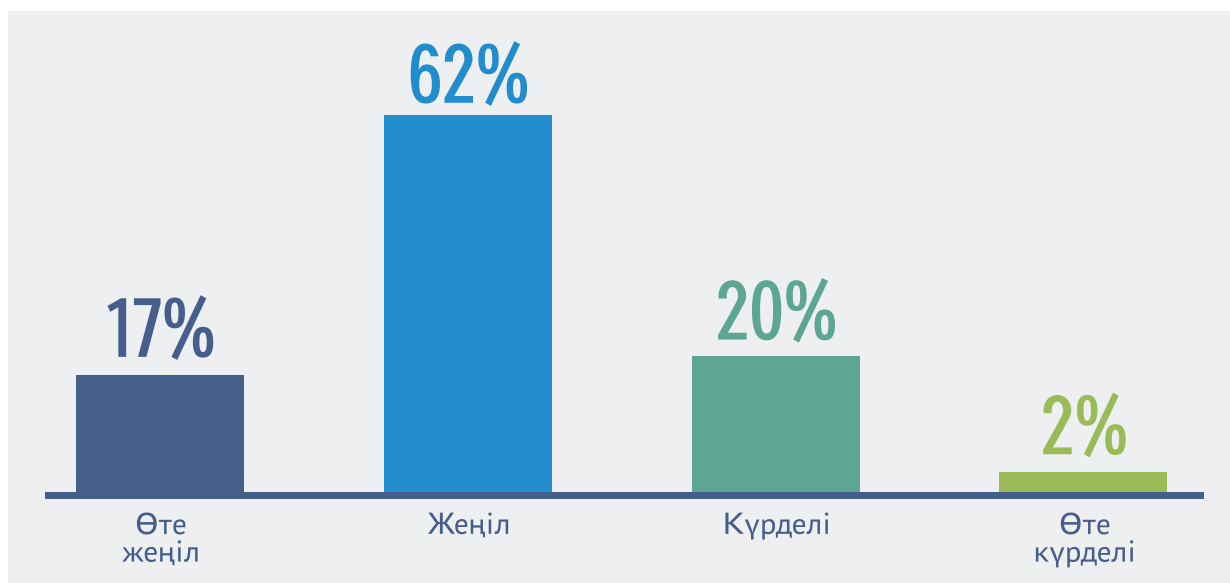
16-диаграмма. «Жобалық ұсынысты әзірлеу кезінде сізге кім көмек көрсетті?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 32,4%-ы жоба ұсынысын дайындау кезінде ТКШ бөлімі мамандарының көмегіне жүгінгенін атап өтті. 29,8%-ы «Көршілердің, туыстардың, достардың көмегі» деген нұсқаны таңдаса, 28,8%-ы «Қоғамдық ұйымдардың» қолдауын алған. «Басқа» деген жауап нұсқасы «ШАГ координаторлары», «Өз күшімізбен жеңдік», «Ақылы мамандарды жалдадық», «МИБ төрағасы», «Сәулетші маманын тарту», «Депутаттың көмегі» сияқты жауаптарды қамтиды.

Келесі жауап нұсқасы қатысу бюджеті аясында нақты бастаманы қолдау туралы шешім қабылданатын дауыс беру үдерісіне арналған. Респонденттерге дауыс беру үдерісінің қаншалықты жеңіл әрі қарапайым болғанын бағалау ұсынылды. Жауаптардың бөлінуі 17-диаграммада көрсетілген.

17-диаграмма. «Жобалық ұсынысты тапсыру процесі қаншалықты түсінікті және жеңіл болды?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Жобалық ұсыныс беру процесін сауалнамаға қатысқандардың 62%-ы қарапайым, 17% -ы өте қарапайым, 20%-ы күрделі және 2%-ы өте күрделі деп санады.

Корреляциялық талдау келесі жағдайды көрсетеді. Жобалық өтінімді дайындау мен беру арасында айқын байланыс бар. Конъюгация кестесі (15-кесте) тікелей байланыстың болуын көрсетеді, хи-квадрат 0,000000 мәнімен 445,3-ке тең (миллионға бір мүмкіндіктен аз). Жауаптар сәйкес келген кезде нақты деректер күтілгеннен едәуір асып түсетінін көреміз. Сонымен, респонденттер өтінімді дайындау өте оңай деп жауап берді, олар өтініш беру де өте оңай деп айтты.

15-кесте. Жобалық ұсынысты дайындау мен беру арасындағы байланыс, нақты және күтілетін жиіліктер

		Өте жеңіл	Жеңіл	Күрделі	Өте күрделі	Берген жоқпын
Өте жеңіл	Нақты жиілік	67	15	2	0	0
	Күтілетін жиілік	17,9	42,7	16,1	2,6	4,7
Жеңіл	Нақты жиілік	85	336	59	7	28
	Күтілетін жиілік	109,9	261,5	98,4	16,2	29
Күрделі	Нақты жиілік	5	37	82	11	14
	Күтілетін жиілік	31,8	75,7	28,5	4,7	8,4
Өте күрделі	Нақты жиілік	6	0	3	6	1
	Күтілетін жиілік	3,4	8,1	3,1	0,5	0,9

Келесі сұрақ жобалық ұсыныс беру процесіндегі қиындықтарға арналған. Жауаптардың бөлінуі 18-диаграммада көрсетілген.

18-диаграмма. «Егер жобалық ұсыныс беру барысында қиындықтар туындаса, қандай қиындықтар екенін көрсетіңіз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

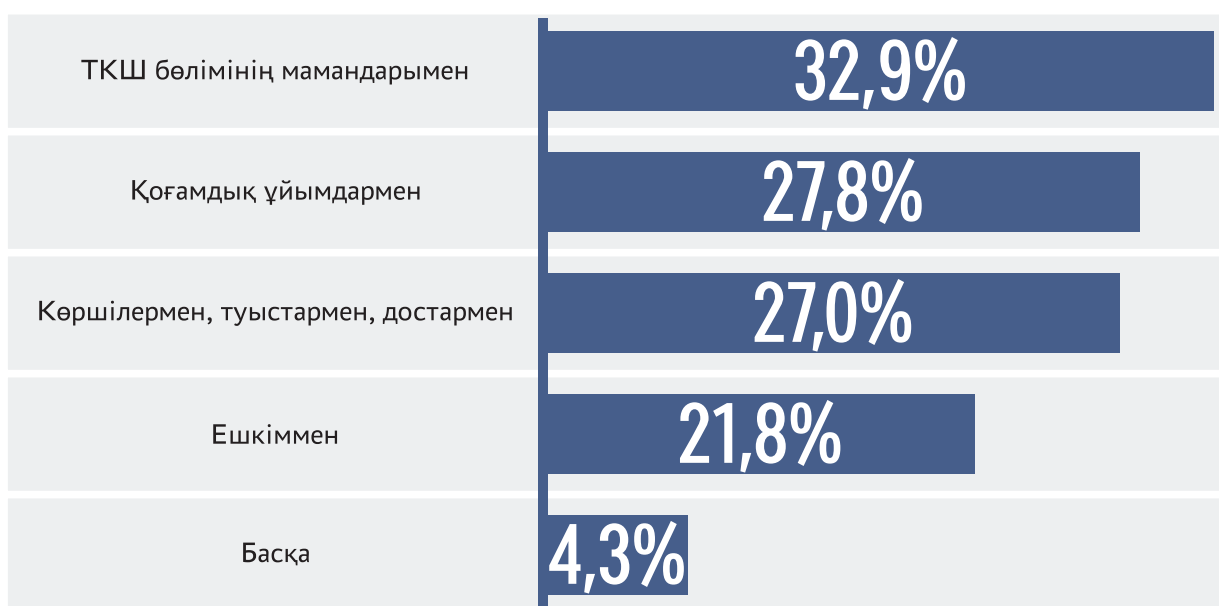

Бұл ретте сауалнамаға қатысушылардың 45,9%-ында жоба ұсынысын беру кезінде ешқандай қиындықтар туындамаған. 19,8% және 19,7% респонденттер ұсыныстар беру алгоритмінің нақты сипаттамасының және қажетті құжаттар тізімінің болмауы және порталда техникалық қиындықтардың

кездескені туралы айтты. «Басқа» деген жауап нұсқасы келесідей пікірлерді қамтиды: «Өтінім сайтта бірден көрінбейді, орналастырғаннан кейін ыңғайсыз», «Ұсынысты дайындау кезеңінде ТКШ-мен сапалы кері байланыстың жетіспеушілігі, мәселені шешуге кешенді және жеке көзқарастың болмауы. Сыртқы мамандарды тарту қажеттілігі», «Өтінім беріп, оны қайдан және қалай қадағалау керектігін, нәтижені қайдан табуға болатынын түсіну қиын болды», «PDF форматында беру оңайырақ», «Адамдар үшін егов арқылы дауыс беру қиын болды, себебі аулада тұратындардың 50%-ы қарт адамдар», «Ашықтық болмады. Байқау бюджеті белгісіз болды», «Егер ШАГ өкілдерінің көмегі болмаса, мен әкімдік сайтына жобаны жүктеу үшін қажетті БНҰ батырмасын таба алмас едім. Сонымен қатар, әкімдік сайтында жүктелетін жобаның үлгісі жоқ, мұндай батырма болса да, онда ештеңе көрсетілмейді».

Келесі сұрақ жоба ұсынысын беру кезіндегі көмекке қатысты. Жауаптардың бөлінуі 19-диаграммада көрсетілген.

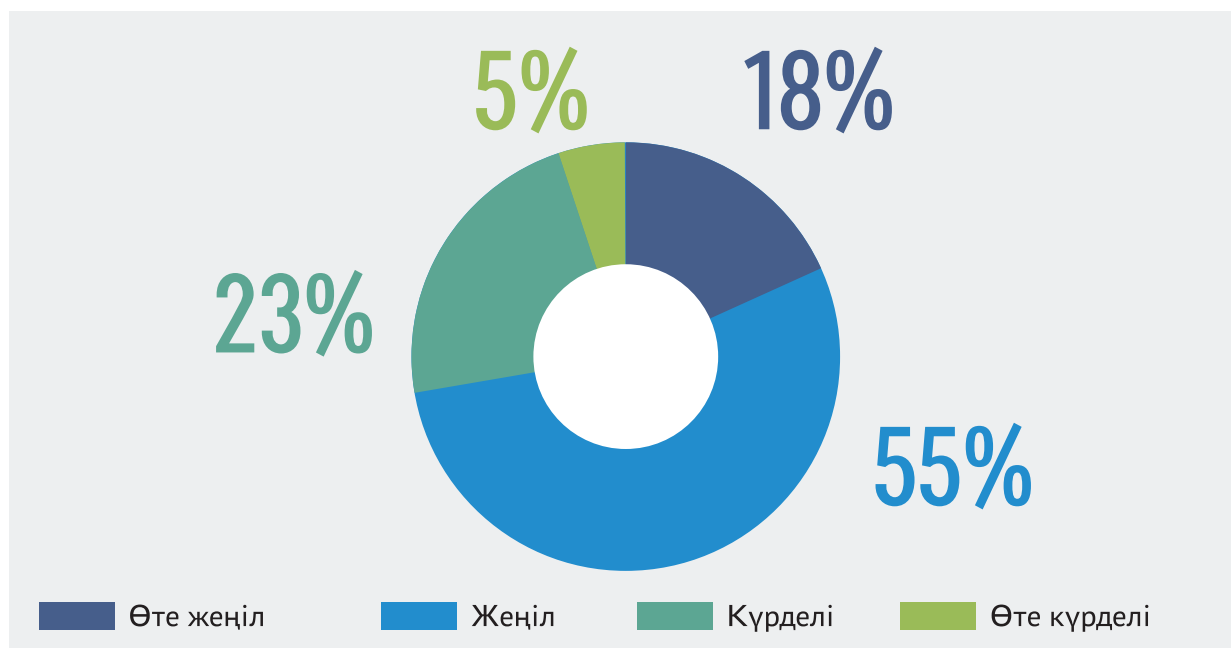
19-диаграмма. «Жобалық ұсынысты әзірлеу кезінде сізге кім көмек көрсетті?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Жоба ұсынысын беру кезінде респонденттердің 32,9%-ына ТКШ бөлімі мамандары көмектесті. 27,8%-ына қоғамдық ұйымдар көмек көрсетті. Респонденттердің 27%-ы көршілер, туыстар және достар тарапынан көмек алды. Ал 21,8% ешкімнің көмегіне жүгінбей, тапсырманы өздері орындаған.

Келесі сұрақ дауыс беру үдерісінің қарапайымдылығы мен түсініктілігін бағалауға қатысты. Бұл сұраққа жауаптар 13-диаграммада көрсетілген. Дауыс беру үдерісі сауалнамаға қатысушылардың 55%-ы үшін қарапайым болды, 23%-ы үшін күрделі, 18%-ы үшін өте қарапайым, ал 5% респондент үшін өте күрделі болды. Осылайша, оң жауаптардың жиынтық үлесі 73%-ды құрады.

20-диаграмма. «Дауыс беру процесі қаншалықты түсінікті және жеңіл болды?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Мұндай оң жауаптардың жоғары жиынтық үлесі оптимистік тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді, алайда бұл жағдайда интерпретацияда сақ болу қажет деп есептейміз. Мәселе мынада: жобалық ұсыныстың сәттілігі мен дауыс беруді бағалау арасында айқын корреляциялық байланыс бар. Дауыс берудің қарапайымдылығы мен түсініктілігіне төмен баға беруді жобаның сәтсіздігімен ғана түсіндіру қиын. 16-кестеде ұсынылған жобаның табыстылығы мен дауыс берудің түсініктілігі мен қарапайымдылығын бағалау арасындағы байланыс көрсетілген. Бөлініс нәтижелерінен көрініп тұрғандай, жобалары мақұлданбаған респонденттер дауыс беру үдерісінің түсініксіздігін күтілгеннен жиі атап өтеді. Иә, бұл жеңілістен туған көңілсіздік пен ренішпен түсіндірілуі мүмкін, бірақ балама түсіндірме де бар: кері байланысқа негізделген түсіндіру – дауыс беру үдерісінің күрделілігі мен түсініксіздігі жобаның сәтсіздігіне алып келген болуы мүмкін. Екінші түсіндірме сарапшылар сауалнамасының нәтижелерімен жанама түрде расталады. Кейбір сарапшылар дауыс беру үдерісіндегі мәселелерді атап өтті. Сараптамалық ұсыныстардың бір бөлігі тек дауыс беру мәселелеріне қатысты болды. Мысалы, олар дауыс беру үдерісін жеңілдетуді, қажет дауыс санын азайтуды ұсынды. Едәуір радикалды ұсыныстардың бірі – дауыс беруді сарапшылық кеңеске делегирлеу. Зерттеушілер ретінде біз мұндай ұсыныстарды қолдауға бейім емеспіз, бірақ олар маңызды, себебі белгілі бір мәселелердің бар екенін көрсетеді.

16-кесте. Дауыс беру процесінің түсініктілігі мен қарапайымдылығын бағалау мен жобалық ұсыныстың сәттілігі, нақты және күтілетін жиіліктер арасындағы байланыс

		Жобалық өтінім сәтті	
		Иә	Жоқ
Өте жеңіл	Нақты жиілік	75	11
	Күтілетін жиілік	68,3	17,7
Жеңіл	Нақты жиілік	393	77
	Күтілетін жиілік	373,4	96,6
Күрделі	Нақты жиілік	123	49
	Күтілетін жиілік	136,7	35,3
Өте күрделі	Нақты жиілік	16	20
	Күтілетін жиілік	28,6	7,4

Корреляциялық талдау сонымен қатар айнымалылар арасындағы басқа байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді. Мәселен, осы сұраққа берілген жауаптар мен жобаны дайындау және беру жеңілдігін бағалау арасында байланыс бар.

17-кестеде дауыс беру мен жоба ұсынысын дайындау арасындағы байланыс көрсетілген. Жауаптардың бөлінісінен жоба ұсынысын дайындау өте оңай болған респонденттер күтілгеннен жиі дауыс беру процедурасының да жеңіл болғанын атап өтетінін көруге болады. Мысалы, жоба ұсынысын дайындауды өте оңай деп бағалаған респонденттер дауыс беру үдерісіне де осындай баға беруді күтілгеннен әлдеқайда жиі (3,4 есе жиі) ұсынады.

17-кесте. Жоба ұсынысын дайындау мен дауыс беру арасындағы байланыс: нақты және күтілген жиіліктер

		Өте жеңіл	Жеңіл	Күрделі	Өте күрделі	Берген жоқпын
Өте жеңіл	Нақты жиілік	62	16	7	1	0
	Күтілетін жиілік	18,3	43,7	16,4	2,7	4,8
Жеңіл	Нақты жиілік	84	290	61	6	29
	Күтілетін жиілік	100,3	238,7	89,8	14,8	26,5
Күрделі	Нақты жиілік	11	71	68	10	12
	Күтілетін жиілік	36,7	87,4	32,9	5,4	9,7
Өте күрделі	Нақты жиілік	6	11	10	7	2
	Күтілетін жиілік	7,7	18,3	6,9	1,1	2

Ұқсас байланыс жоба ұсынысын беру мен дауыс беру арасында да бар, ол 18-кестеде көрсетілген. Жалпы жағдай алдыңғыға ұқсас. Егер респондент жоба ұсынысын беру оңай болды деп атап өтсе, онда ол күтілгеннен 5 есе жиі дауыс беру үдерісін өте қарапайым деп бағалайды.

18-кесте. Жоба ұсынысын беру мен дауыс беру арасындағы байланыс: нақты және күтілген жиіліктер

		Өте жеңіл	Жеңіл	Күрделі	Өте күрделі
Өте жеңіл	Нақты жиілік	51	29	5	1
	Күтілетін жиілік	9,5	58	16,8	1,8
Жеңіл	Нақты жиілік	24	373	68	5
	Күтілетін жиілік	51,7	316,8	91,7	9,8
Күрделі	Нақты жиілік	7	95	67	3
	Күтілетін жиілік	18,9	115,9	33,5	3,6
Өте күрделі	Нақты жиілік	2	18	9	7
	Күтілетін жиілік	4	24,3	7	0,8

Дауыс беру үдерісінде қандай да бір қиындықтардың туындайтынын түсіну маңызды. Жауаптардың бөлінісі 21-диаграммада көрсетілген. Дауыс беру кезінде респонденттердің 43,2%-ы дауыс бергісі келгендердің барлығында ЭЦҚ (электронды цифрлық қолтаңба) болмағандықтан қиындықтарға тап болған. Бұл проблема ең танымал мәселе болып табылады, бірақ оның бастамамен тікелей байланысы жоқ екені анық.

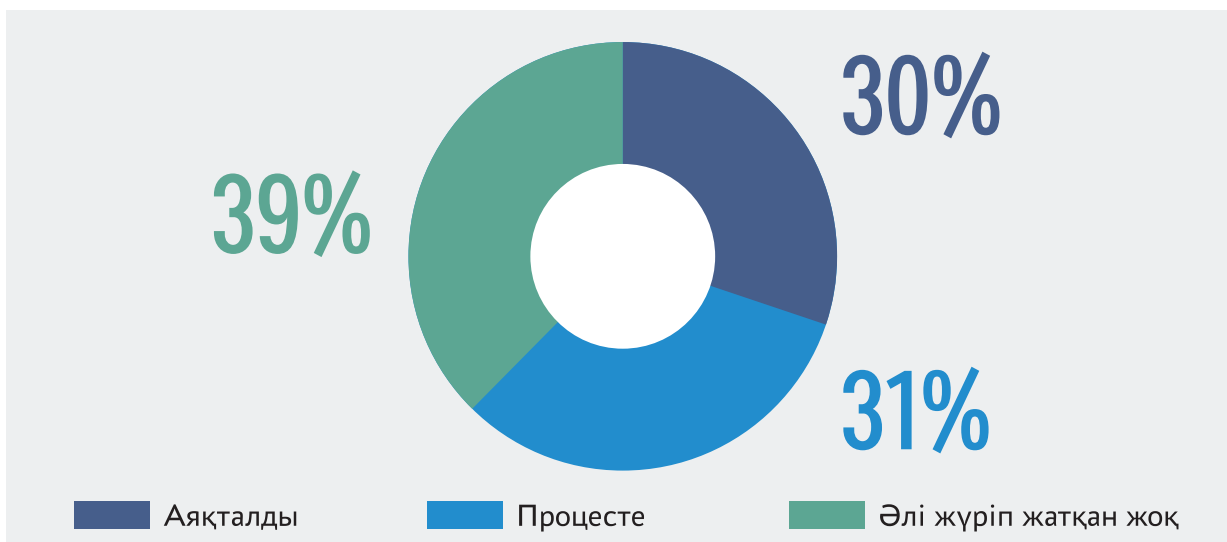
Келесі мәселелер мен қиындықтар бастамамен тікелей байланысты. Осылайша, танымалдығы бойынша екінші жауапты 29,1% респондент таңдаған (көріп отырғанымыздай, ең танымал жауап нұсқасымен салыстырғанда едәуір аз). Бұл респонденттер тобы кеңістік пайдаланушыларын дауыс беруге тарту мәселесімен бетпе-бет келгенін атап өтті. 13,9% порталда жұмыс істеудің баяулығы қиындық туғызғанын айтты, 7,6% барлық дауыстар есепке алынбағанын атап өтті, ал 31,3% респондентте ешқандай қиындықтар туындамаған.

21-диаграмма. «Егер дауыс беру барысында қиындықтар туындаса, қандай қиындықтар екенін көрсетіңіз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

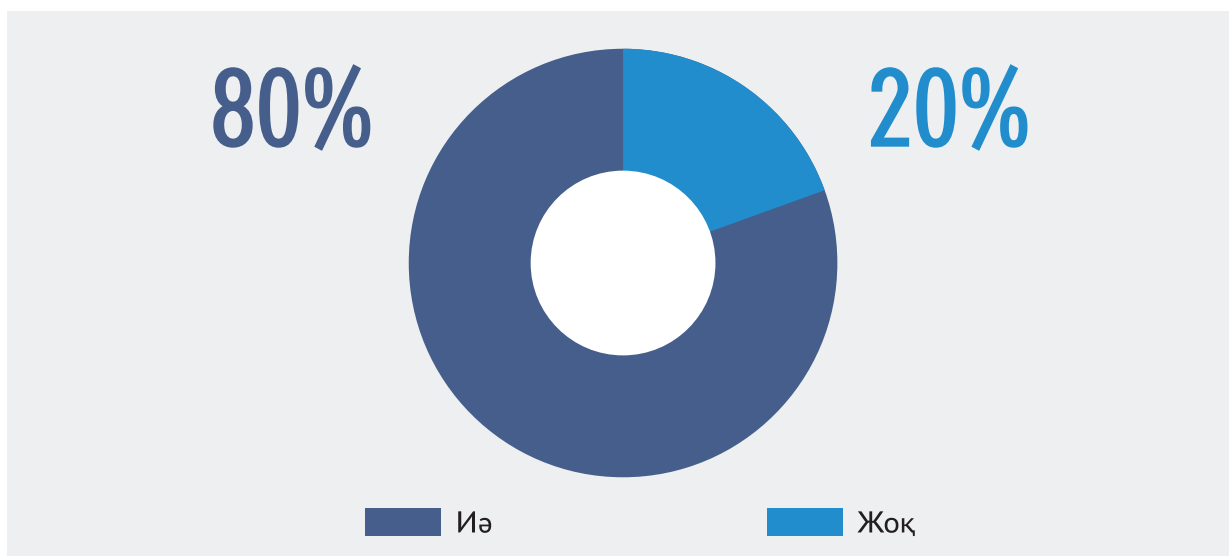
Келесі сұрақ жоба ұсынысын іске асыру жұмыстарының аяқталу деңгейіне қатысты. Жауаптардың бөлінісі 22-диаграммада көрсетілген. Нәтижелер көрсеткендей, сауалнамаға қатысушылардың 39%-ы өз ұсыныстарын іске асыру жұмыстары әлі басталмағанын мәлімдеді, 31%-ының жұмыстары әлі де жалғасуда, ал респонденттердің 30%-ының ұсыныстары бойынша жұмыстар толығымен аяқталған.

22-диаграмма. «Сіздің ұсынысыңыз бойынша жұмыстардың орындалу деңгейі...» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %

Келесі сұрақ жеңімпаздарды жіберу және іріктеу үдерісін бағалауға қатысты. Респонденттерге бұл үдерістің ашық және айқын болған-болмағанын бағалау ұсынылды. Жауаптардың бөлінісі 23-диаграммада көрсетілген. Айта кету керек, бұл сұраққа барлық респонденттер жауап берген жоқ (жауап бергендер саны 758 адамды немесе 38,9%-ды құрады).

23-диаграмма. «Жеңімпаздарды жіберу және іріктеу үдерісі ашық және айқын болды ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

Жауап бергендердің көпшілігі жеңімпаздарды жіберу және іріктеу үдерісі ашық және айқын болды деп сенімді түрде мәлімдеді (осы сұраққа жауап бергендердің 80%-ы). Бұл туралы теріс пікір білдіргендер осы сұраққа жауап бергендердің 20%-ын құрады.

Корреляциялық талдау қатысушыларды жіберудің және жеңімпаздарды іріктеудің ашықтығы мен айқындығы және жоба ұсыныстарын дайындау мен берудің қарапайымдылығы/түсініктілігі, сондай-ақ оларға дауыс беру үдерісі арасында байланыс бар екенін көрсетеді (19-кестеде Пирсон корреляциясының коэффициенттері көрсетілген – коэффициент неғұрлым жоғары болса, байланыс соғұрлым күшті, жұлдызшалар статистикалық байланыстың маңыздылығын көрсетеді (екі жұлдызша байланыс кездейсоқ болғанының ықтималдығы 1%-дан немесе 0,01 деңгейінен төмен екенін білдіреді). Басқаша айтқанда, жобаға өтінім дайындау мен беру жеңіл деп санайтын және дауыс беру үдерісі қарапайым әрі түсінікті болған респонденттер жеңімпаздарды жіберу және іріктеу үдерісі де ашық және айқын болды деп есептейді.

19-кесте. Бір жағынан жеңімпаздарды қабылдау мен іріктеудің қарапайымдылығы мен анықтығын бағалау мен дайындық, жобалық ұсыныстар беру және дауыс беру процесі арасындағы корреляциялық коэффициенттер

	Жеңімпаздарды қабылдау және іріктеу процесі ашық және айқын болды ма?
Жобалық ұсынысты дайындау процесі қаншалықты түсінікті және қарапайым болды?	0,274**
Жобалық ұсыныс беру процесі қаншалықты түсінікті және қарапайым болды?	0,243**
Дауыс беру процесі қаншалықты түсінікті және қарапайым болды?	0,371**

Келесі сұрақта респонденттерден дауыс беру кезінде кімнен консультациялық көмек алғанын анықтау ұсынылды. Жауаптардың бөлінісі 24-диаграммада көрсетілген.

24-диаграмма. «Дауыс беру кезінде кімнен консультациялық көмек алдыңыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

Жауаптардың бөлінісінен көрініп тұрғандай, ең танымал көмек көзі жақын орта болды: көршілер, туыстар және достар. Бұл жауапты жалпы респонденттердің 28,4%-ы немесе осы сұраққа жауап бергендердің 32,1%-ы таңдаған. Айта кету керек, бұл «көмекшілер» санаты тікелей «Қатысу бюджеті» бастамасымен байланысты емес. Алайда, дәл осы жауап бастама аясындағы стандартты «көмекшілер» нұсқаларын танымалдылығы жағынан басып озды. Стандартты «көмекшілерге» келесі жауап нұсқалары жатады: ТКШ қызметкерлері – жалпы респонденттердің 27,2%-ы немесе осы сұраққа жауап бергендердің 30,7%-ы таңдаған. Келесі нұсқа «қоғамдық ұйымдардың өкіл-

дері» болды – бұл жауапты жалпы респонденттердің 22,1%-ы таңдаған. Назар аударарлық жайт – сауалнамаға қатысқандардың 22%-ы немесе осы сұраққа жауап бергендердің 24,8%-ы ешқандай көмек алмағанын көрсетті.

Келесі сұрақ жоба ұсынысын дайындау, беру және дауыс беру үдерісінде уәкілетті орган көрсеткен қолдауға қатысты. Жауаптардың бөлінісі 25-диаграммада көрсетілген.

25-диаграмма. «Жоба ұсынысын дайындау, беру және дауыс беру үдерісінде уәкілетті орган қандай қолдау көрсетті?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

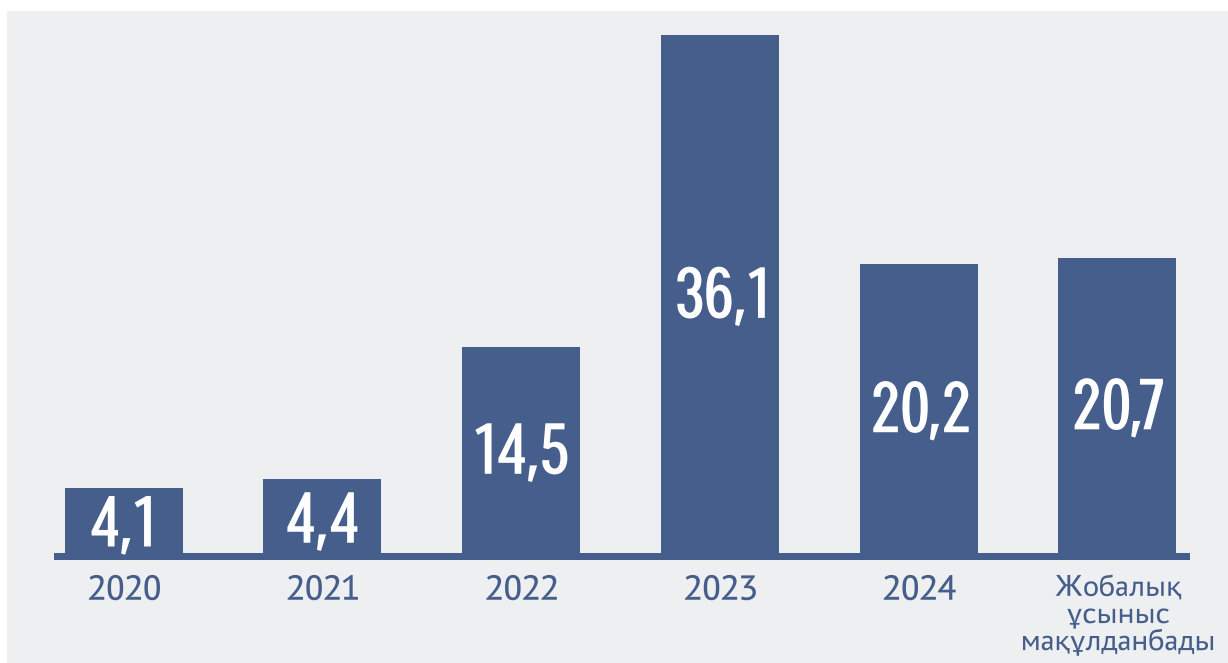

Жауаптардың бөлінісінен көрініп тұрғандай, ең танымал жауап ақпараттық қолдау болды. Бұл нұсқаны осы сұраққа жауап бергендердің шамамен жартысы – 44,5%-ы таңдаған. Бұл ең танымал жауап нұсқасы болып табылады. Респонденттердің 19,8%-ы мамандардың консультациялық қолдауын атап өтті. Респонденттердің 18,2%-ы қолдау көрсетілмегенін айтты. Жоба ұсыныстарын орналастыру және дауыс беру үшін электрондық порталмен жұмыс жасау бойынша техникалық қолдауды осы сұраққа жауап бергендердің 17,4%-ы көрсеткен.

Келесі сұрақ аясында респонденттерден жоба ұсынысы қай жылы мақұлданғанын көрсету сұралды. Бұл сұрақты талдауға кіріспес бұрын, кабинет зерттеуі нәтижелеріне жүгінейік. Бұл зерттеу Қазақстандағы бастамашыл бюджеттеудің құқықтық негіздері 2020 жылы ҚР Премьер-Министрінің бірінші орынбасары – ҚР Қаржы министрінің 2020 жылғы 12 наурыздағы № 254 бұйрығымен құрылғанын көрсетеді. Кабинет зерттеуінің нәтижелері 2020 жылға дейін бірде-бір нормативтік құқықтық актіде «Қатысу бюджеті» ұғымының болмағанын анық көрсетеді. Осылайша, 2020 жылға дейін мақұлданған жоба ұсыныстары болуы мүмкін емес еді.

Айта кету керек, бұл сұраққа тек өтінім берген респонденттер жауап берді. Бұл сұраққа жауап бергендердің саны 758 адамды құрады. Жауаптардың бөлінісі 26-диаграммада көрсетілген.

26-диаграмма. «Сіздің жоба ұсынысыңыз қай жылы мақұлданды?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

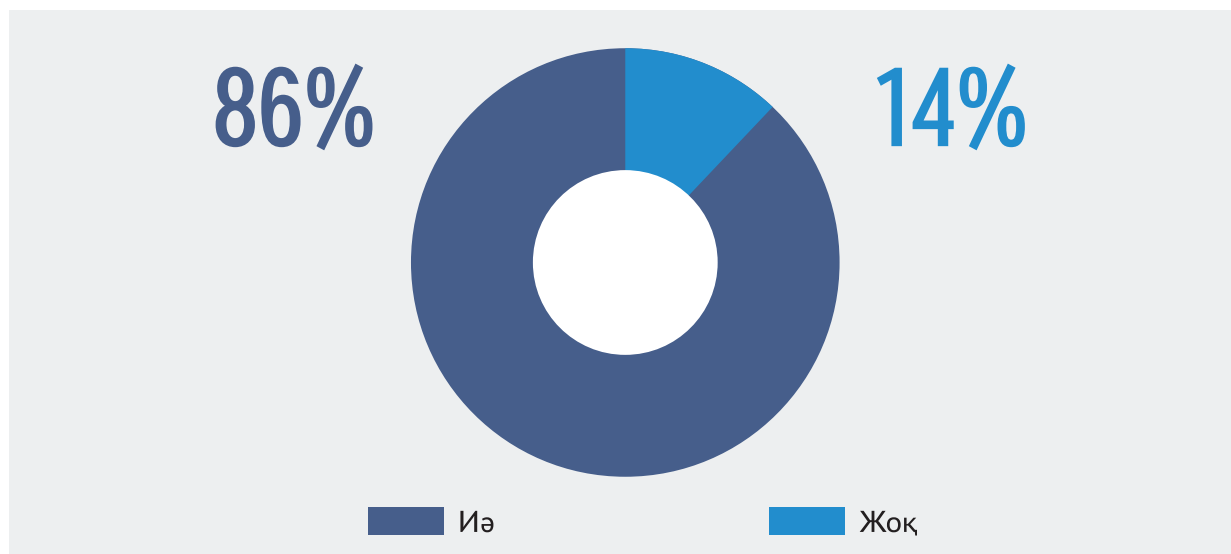

Респонденттердің көпшілігі жоба ұсынысы 2023 жылы мақұлданғанын атап өтті (осы сұраққа жауап бергендердің 36,1%-ы). 2024 жылы жоба ұсынысы респонденттердің 20,2%-ында мақұлданған. Ең төмен көрсеткіштер 2020 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде байқалады. Сондай-ақ, бұл сұраққа жауап бергендердің бестен бір бөлігі (20,7%) олардың жоба ұсыныстары мақұлданбағанын айтты.

Өтінімдердің жылдар бойынша белсенділігін бағалау үшін сарапшылардың жауаптарына назар аударайық. «2023 жылы 500 өтінім болды. Жыл сайын шамамен 300 өтінім түседі» (сарапшы 1, Өскемен), «Өткен жылы, 2022 жылы біз әлеуметтік желілерде қала әкімдігінің парақшаларында Қатысу бюджеті туралы ақпарат жарияладық, бірақ ақпарат барлық қалаушыларға жетпей қалуы мүмкін, тек 20 өтінім ғана түсті. Өткен жылы біз Қатысу бюджеті бағдарламасы бойынша 2025 жылға арналған халықты ақпараттандыру бойынша кең ауқымды жұмыс жүргіздік, нәтижесінде 65 жоба жинай алдық» (сарапшы 1, Қарағанды).

Келесі сұрақ жоба ұсынысын іске асыру мерзімдерінің сақталуына қатысты. Тағы да айта кету керек, бұл сұраққа барлық респонденттер емес, тек жоба ұсынысын бергендер ғана жауап берді. Жауаптардың бөлінісі 27-диаграммада көрсетілген.

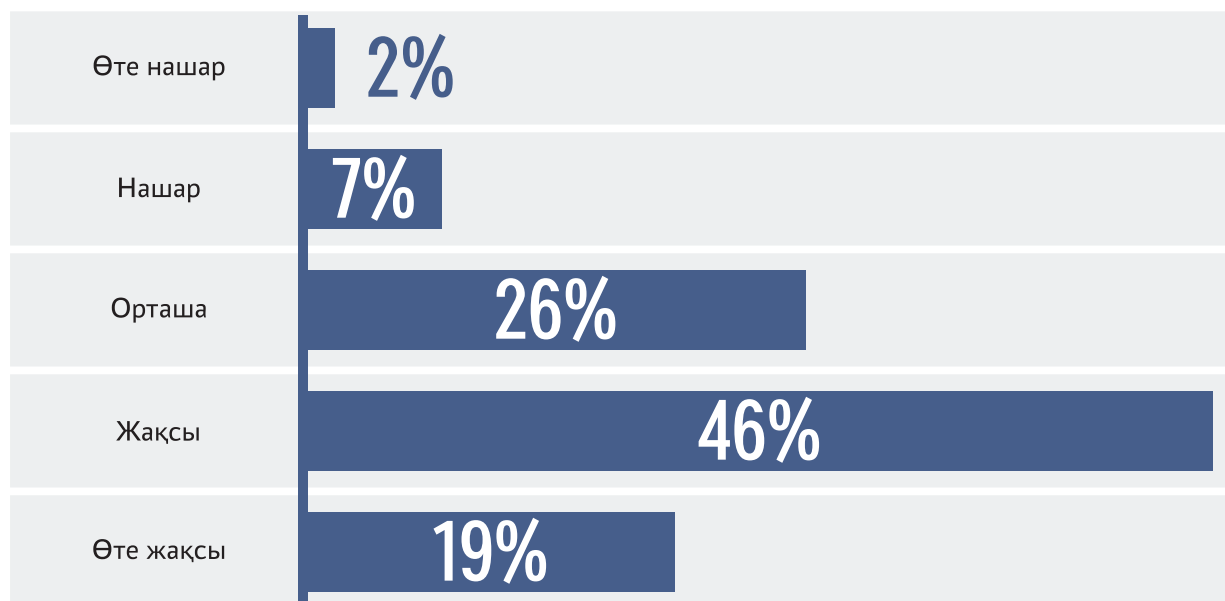
27-диаграмма. «Сіздің ұсынысыңызды іске асыру бойынша жұмыстар қай мерзімде аяқталды (конкурс өткізілгеннен кейін келесі бюджеттік жылыма)?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

Респонденттердің көпшілігі (86%) өз ұсыныстарын іске асыру жұмыстары белгіленген мерзімде аяқталғанын атап өтті. 14% респондент бұл сұраққа теріс жауап берді. Жалпы алғанда, респонденттердің көпшілігі жұмыстардың мерзімінде орындалуын атап өтеді.

Келесі сұрақ жобаны іске асыру сапасын бағалауға арналған. Бұл сұраққа жауаптардың бөлінісі 28-диаграммада көрсетілген.

28-диаграмма. «Сіздің ұсынысыңыздың іске асырылуы барысында орындалған жұмыстардың сапасын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

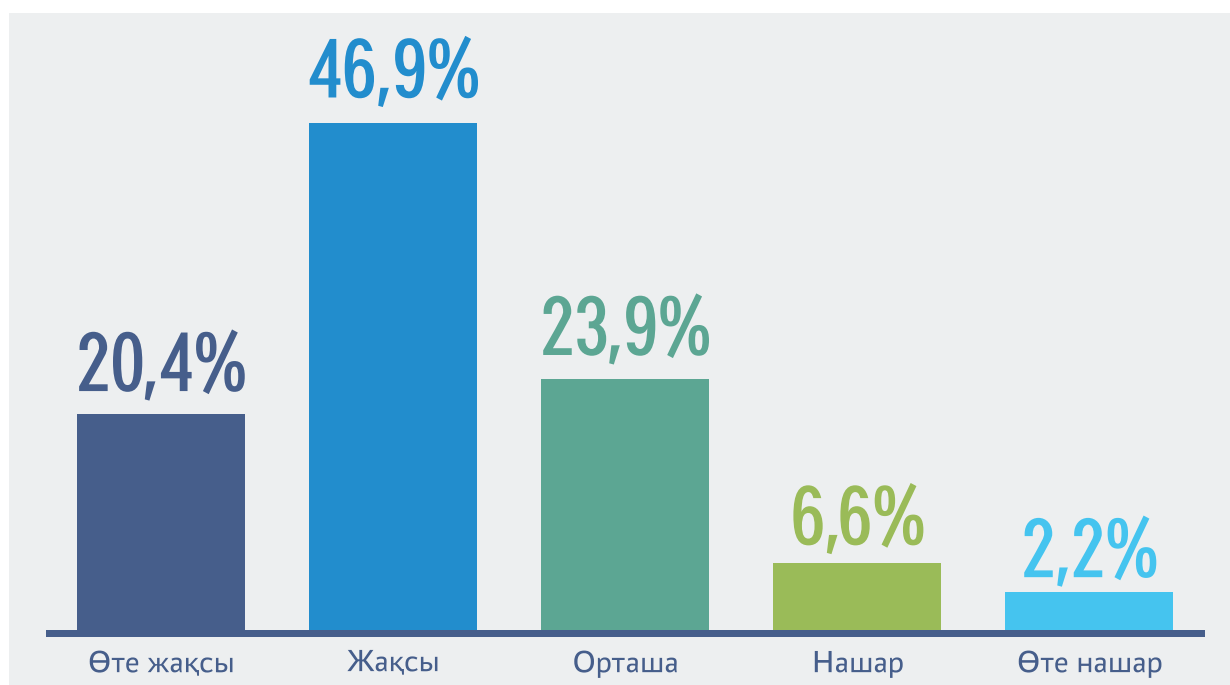

Жауаптардан көрініп тұрғандай, орындалған жұмыстардың сапасына деген қанағаттану деңгейі айтарлықтай жоғары. Сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі өз ұсыныстарын іске асыру барысында орындалған жұмыстардың сапасын «Жақсы» (46%), «Орташа» (26%), «Өте жақсы» (19%) деп бағалаған, ал ең аз қатысушылар «Өте нашар» (2%) және «Нашар» (7%) деген бағаларды таңдады.

Корреляциялық талдау респонденттердің жасына байланысты екенін көрсетеді. Жасы үлкенірек қатысушылар орындалған жұмыстардың сапасына жоғары баға беруді сәл жиірек ұсынған.

Келесі сұрақ жоба ұсынысын іске асыруда пайдаланылған материалдардың сапасын бағалауға қатысты. Жауаптар 29-диаграммада көрсетілген.

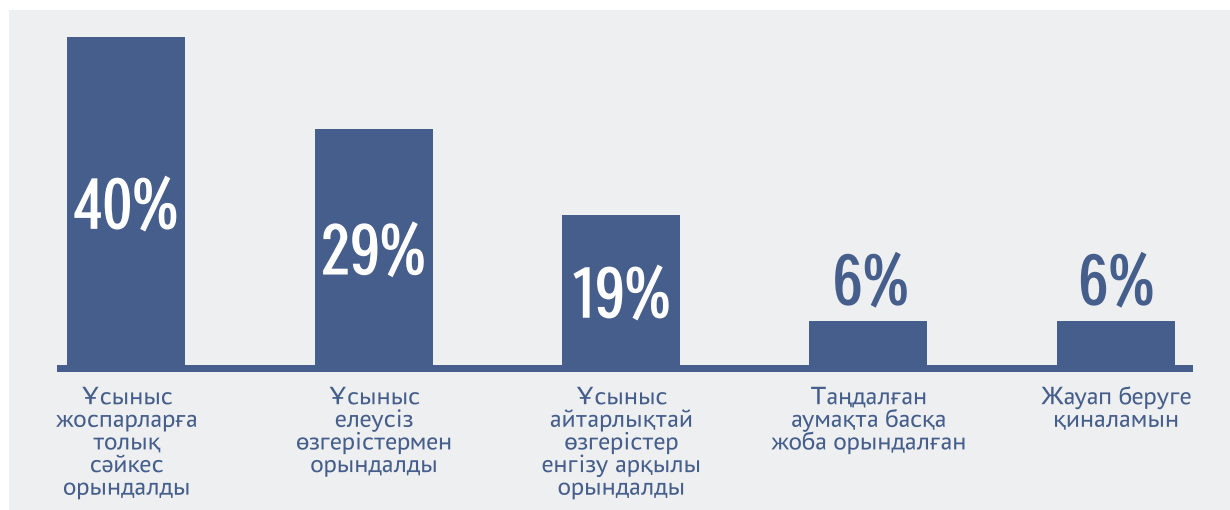
29-диаграмма. «Сіздің ұсынысыңызды іске асыруда пайдаланылған материалдардың сапасын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

Респонденттердің көпшілігі материалдардың сапасын «Жақсы» деп бағалаған (46,9%). 23,9% материалдардың сапасын «Орташа» деп анықтаған. «Өте жақсы» деген жауап нұсқасын 20,4% респондент таңдаған. Оң жауаптардың жиынтық саны 67,3%-ды құрады.

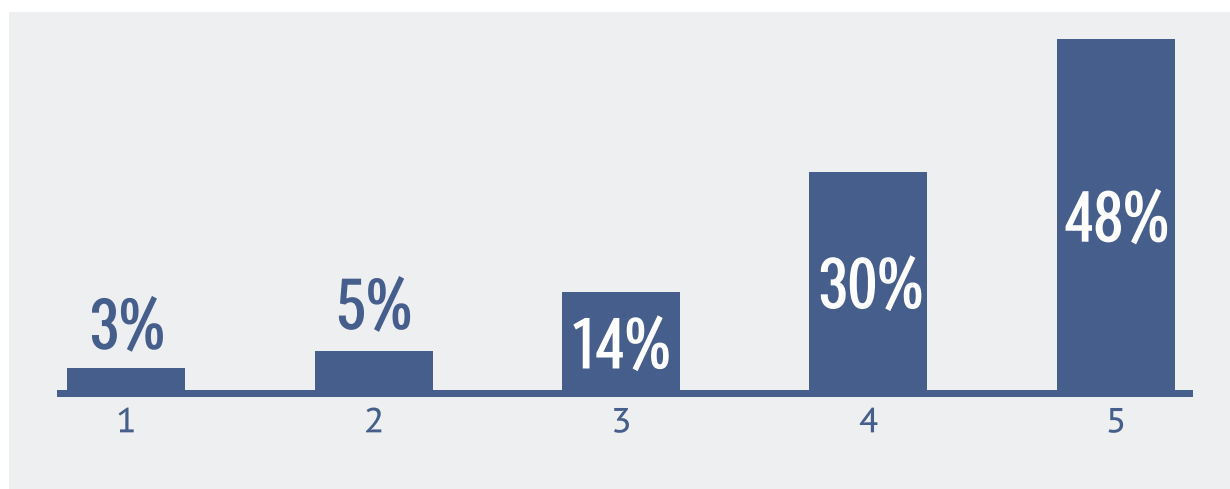
Келесі сұрақ жоба идеясының іске асырылу дәлдігін бағалауға қатысты болды. Жауаптар 30-диаграммада көрсетілген. Жалпы алғанда, бағалар жоғары. Жоба ұсынысы идеясының іске асырылу дәлдігін бағалау туралы сұраққа респонденттердің 40%-ы ұсыныс жоспарларға толық сәйкес іске асырылды деп жауап берген. 29% жоспарларға кейбір өзгерістер енгізілгенін атап өтті, 19% елеулі өзгерістер болғанын айтты, ал 6% респондент өздері таңдаған аумақта басқа жоба іске асырылғанын көрсетті.

30-диаграмма. «Өзіңіздің идеяңыздың (жоба ұсынысыңыздың) іске асырылу дәлдігін бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

Соңғы маңызды сұрақ жоба нәтижесіне (абаттандырылған кеңістікке) қанағаттану деңгейін бес балдық шкала бойынша бағалауға қатысты болды, мұнда 1 – мүлдем қанағаттанбаймын, ал 5 – толық қанағаттанамын дегенді білдіреді. Нәтижелер 31-диаграммада көрсетілген.

31-диаграмма. «Абаттандырылған кеңістік нәтижесіне қаншалықты қанағаттанасыз? 1-ден 5 балға дейінгі шкала бойынша бағалаңыз, мұнда 1 – мүлдем қанағаттанбаймын, ал 5 – толық қанағаттанамын» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %

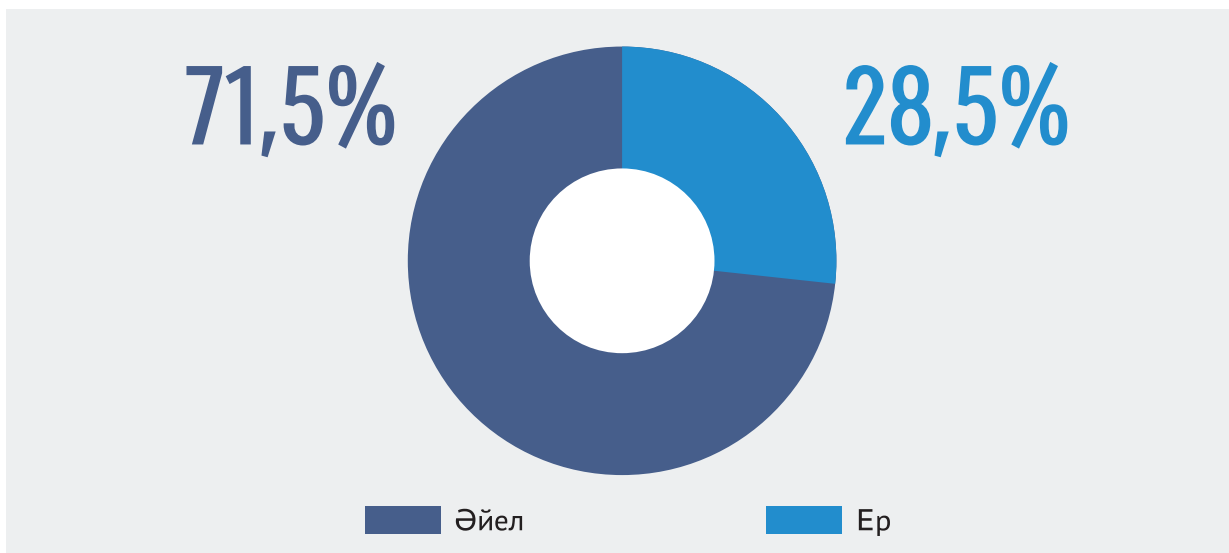

Респонденттердің көпшілігі абаттандыру бойынша жүргізілген жұмыстардың нәтижелерін оң бағалайды: сауалнамаға қатысушылардың 48%-ы «5» деген баға берсе, 30%-ы «4» деп бағалаған. «3» деген бағаны респонденттердің 14%-ы таңдаған. Сауалнамаға қатысушылардың аз бөлігі – 5% және 3% сәйкесінше нәтижені «2» және «1» деп бағалаған. Орташа баға – төрт, медиана да төртке тең.

ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ БЛОК

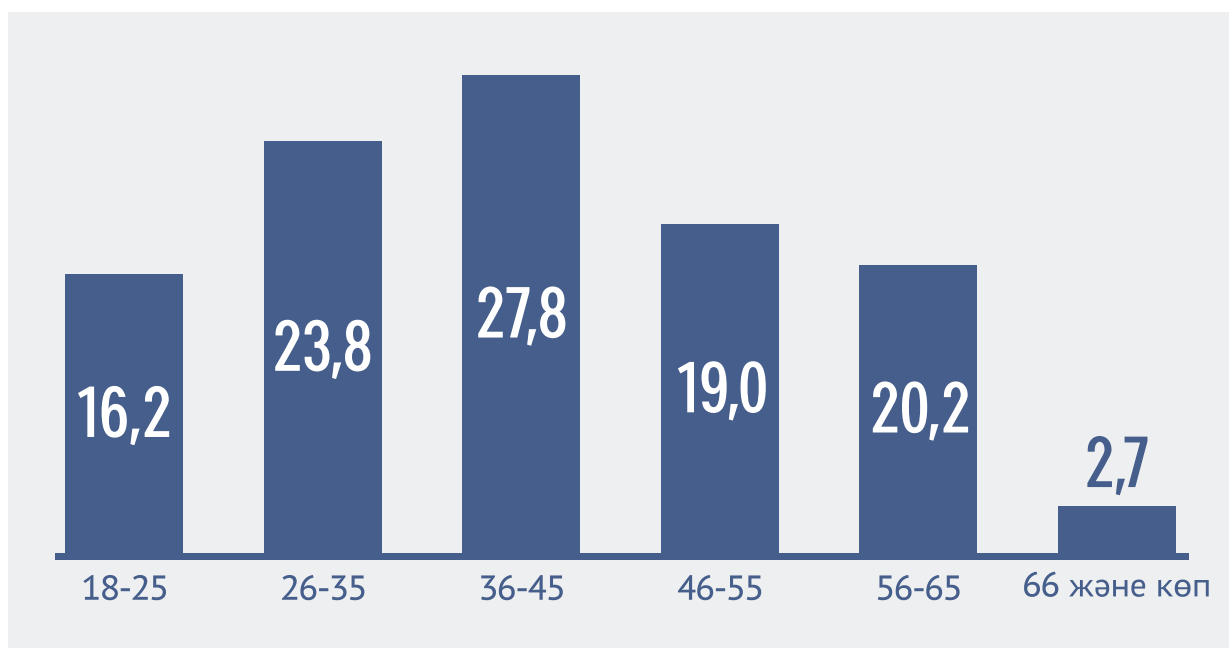
Респонденттердің жыныс бойынша бөлінісі келесідей (32-диаграмма). Респонденттер арасында әйелдердің үлесі айтарлықтай жоғары – 71,5%.

32-диаграмма. Респонденттердің жыныс бойынша бөлінісі, %

Респонденттердің жас ерекшеліктері бойынша бөлінісі 33-диаграммада көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, ең жоғары көрсеткіштер 36–45 жас аралығына келеді (27,8%). Респонденттердің 23,8%-ы 26–35 жас аралығында. Келесі жауап нұсқасы 46–55 жас аралығын қамтиды (оны 19% таңдаған). Осылайша, сауалнамаға қатысқан респонденттердің көпшілігі орта жастағы адамдар (26-дан 55 жасқа дейінгі аралықта) болған.

33-диаграмма. Респонденттердің жас ерекшеліктері бойынша бөлінісі, %

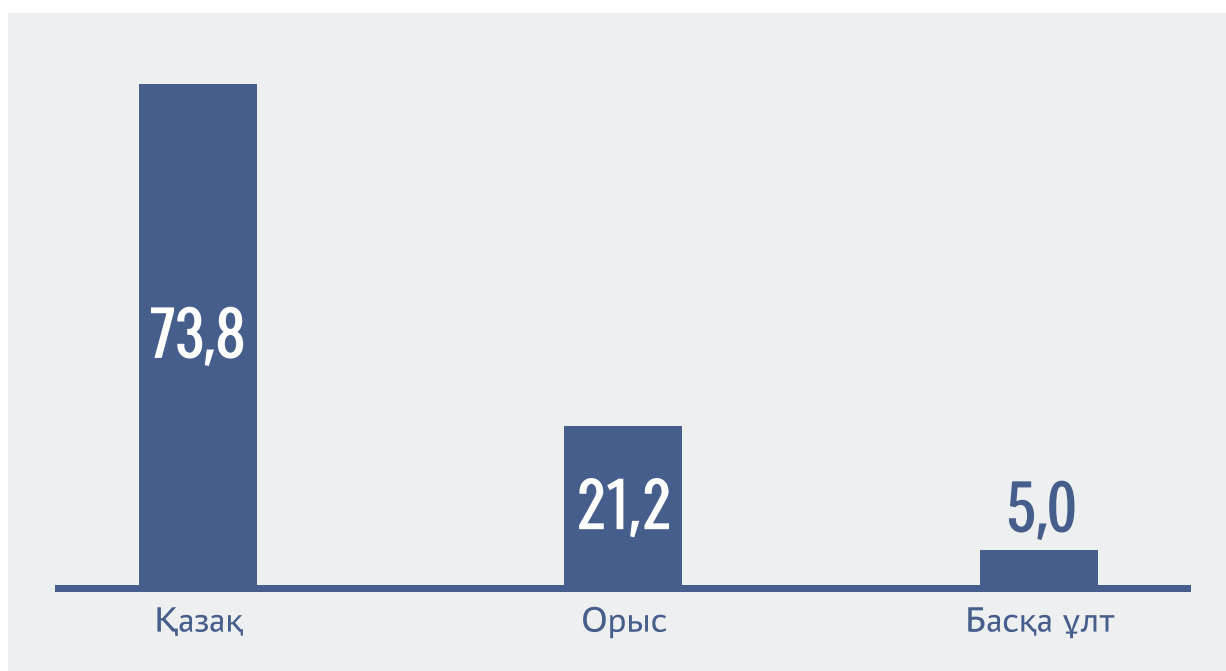
Респонденттердің білім деңгейі бойынша жауаптарының бөлінісі 34-диаграммада көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, респонденттердің көпшілігінде жоғары немесе аяқталмаған жоғары білім бар (67,8%). Танымалдық бойынша екінші нұсқа – орта және орта арнайы білім (28,6%). Соңында, бастауыш, толық емес орта білім респонденттердің 3,6%-ында бар.

34-диаграмма. Респонденттердің білім деңгейі бойынша бөлінісі, %

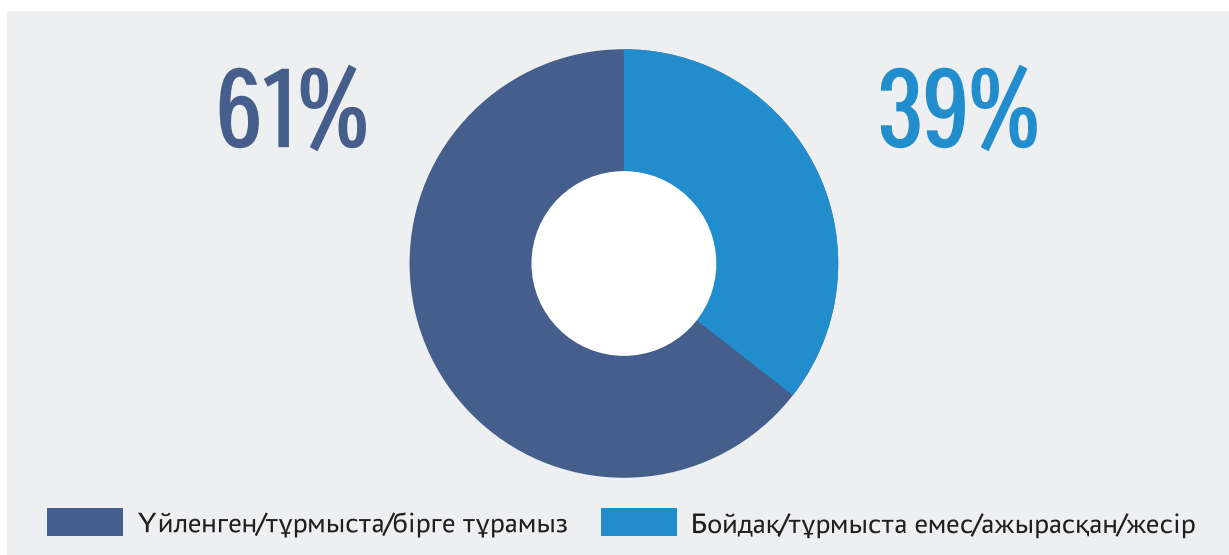
Келесі диаграммада (35-диаграмма) респонденттердің ұлты бойынша бөлінісі көрсетілген. Көпшілігі қазақтар (73,8%), орыстардың үлесі 21,2%-ды құрайды, ал соңында, респонденттердің 5%-ы басқа ұлт өкілдері.

35-диаграмма. Респонденттердің ұлты бойынша бөлінісі, %

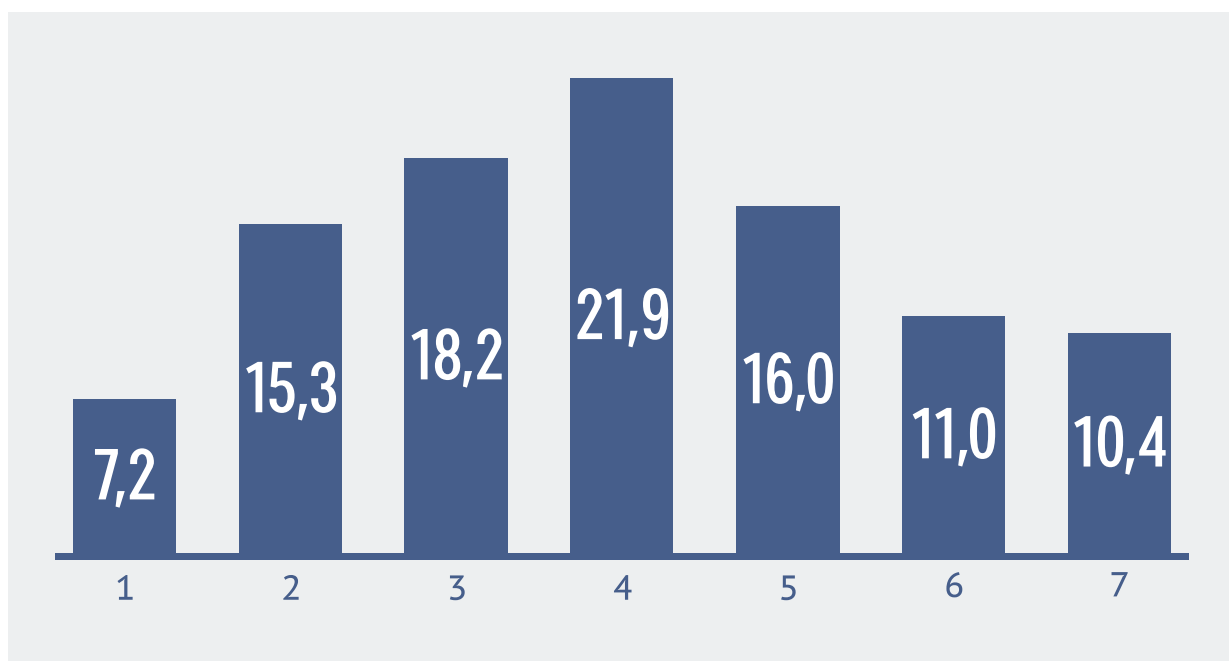
36-диаграммада респонденттердің отбасылық жағдайы бойынша бөлінісі көрсетілген. Жауаптар бөлінісінен көріп отырғанымыздай, респонденттердің көпшілігі некеде тұрады (немесе серігімен бірге тұрады).

36-диаграмма. Респонденттердің отбасылық жағдайы бойынша бөлінісі, %

Соңғы 37-диаграммада респонденттердің отбасы мүшелерінің саны бойынша бөлінісі көрсетілген. Медиана мен орташа мән төртке тең.

28-диаграмма. Респонденттердің отбасы мүшелерінің саны бойынша бөлінісі, %

САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА

Зерттеу аясында «Қатысу бюджеті» бағдарламасын іске асыруға жауапты мемлекеттік қызметкерлермен 43 сараптамалық сұхбат жүргізілді. Сарапшылардың сипаттамалары 20-кестеде берілген. Екі сарапшы туралы мәліметтер жоқ болғандықтан, олар кестеде көрсетілмеген. Көріп отырғанымыздай, сарапшылардың жұмыс тәжірибесі айтарлықтай үлкен (орташа жұмыс тәжірибесі 9 жылды құрайды). Сарапшылардың көпшілігі – мемлекеттік қызметкерлер, ал кейбірі – мәслихат депутаттары. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан сарапшылардың көпшілігі ер адамдар екенін атап өткен жөн (43 сарапшының 31-і).

Осы сұхбаттар аясында алынған нәтижелер осы бөлімде берілген.

20-кесте. Сарапшылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

№	Лауазымы	Елді мекеннің түрі	Жұмыс тәжірибесі
1	Штаттан тыс статистик	Қала	1 жыл
2	ТКШ мәселелері бойынша әкімнің штаттан тыс кеңесшісі	Қала	3 жыл
3	Басшы	Республикалық маңызы бар қала	6 ай
4	ТКШ абаттандыру жөніндегі маман	Қала	6 ай
5	Басшының орынбасары	Қала	20 жыл
6	Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық және тұрғын үй инспекциясы бөлімінің меңгерушісі	Қала	-
7	Басшының орынбасары	Қала	10 жыл
8	Басшының орынбасары	Қала	7 жыл
9	Қызметкер	Қала	3 жыл
10	Көгалдандыру секторының меңгерушісі	Қала	24 жыл
11	Басшы	Қала	8 жыл
12	Сектор меңгерушісі	Қала	3 жыл
13	Басшының орынбасары	Қала	19 жыл
14	Бас маман	Қала	7 жыл
15	Басшының орынбасары	Қала	24 жыл
16	Бас маман	Қала	3 жыл
17	Депутат	Қала	14 жыл
18	Абаттандыру секторының меңгерушісі	Қала	-

№	Лауазымы	Елді мекеннің түрі	Жұмыс тәжірибесі
19	Төраға	Қала	-
20	Әкімнің орынбасары	Қала	10 жылдан астам
21	Коммуналдық шаруашылық секторының меңгерушісі	Қала	1 жыл
22	Директор	Қала	7 жыл
23	ТКШ секторының басшысы	Қала	20 жыл
24	Бас маман	Қала	4 года
25	Әкімнің кеңесшісі	Қала	-
26	Абаттандыру және көгалдандыру секторының бастығы	Қала	4 жыл
27	Басшының орынбасары	Қала	20 жыл
28	Абаттандыру бөлімінің бастығы	Республикалық маңызы бар қала	16 жыл
29	Депутат	Қала	-
30	Басшы	Қала	33 жыл
31	Бас маман	Қала	1,5 жыл
32	Әкім	Қала	20 жыл
33	ТКШ мәселелері бойынша әкімнің штаттан тыс кеңесшісі	Қала	5 жылдан астам
34	Басшы	Қала	10 жылдан астам
35	Абаттандыру бөлімінің бас маманы	Қала	1 жылдан астам
36	Абаттандыру бөлімінің маманы	Қала	2 жылдан астам
37	Басшы	Республикалық маңызы бар қала	15 жыл
38	Абаттандыру бөлімінің бас маманы	Республикалық маңызы бар қала	4 жыл
39	Абаттандыру бөлімінің бас маманы	Республикалық маңызы бар қала	3 жыл
40	Тұрғын үй саясаты басқармасының бас маманы	Республикалық маңызы бар қала	4 жыл
41	Басшы	Республикалық маңызы бар қала	10 жыл

Сарапшылар сұхбаттарының нәтижелеріне сәйкес, бағдарлама басталуының әртүрлі жылдары аталған. Олар 2020 жылдан 2022 жылға дейінгі аралықты қамтиды. Бұл айырмашылықтар бағдарламаның басталуын түсіндіру ерекшеліктерімен байланысты. Алматы мен Астанада бастама пилоттық режимде 2019 жылы басталды, ал басқа өңірлерде пилоттық бастамашыл бюджеттеу 2020 жылдан басталды. Сонымен қатар, кейбір сарапшылар үшін бастама заңнамалық-нормативтік базаның пайда болуымен байланыстырылса, басқалары үшін бұл өтінімдерді қабылдау басталған уақытты білдіреді. Нәтижесінде бастаманың басталуын әртүрлі түсіндіру байқалады.

Сарапшылардың пікірінше, 2020–2022 жылдарға жоспарланған жобалардың басым көпшілігі толығымен жүзеге асырылған. Барлық жобалар іске асырылды деген нұсқа ең танымал жауап болды. Бірқатар аймақтарда респонденттер барлық жоба өтінімдері орындалмағанын атап өтті. Сонымен қатар, берілген және іске асырылған өтінімдердің жалпы саны аймақтан аймаққа айтарлықтай өзгереді. Мысалы, 2022 жылы Павлодар қаласында 300 жоба жоспарланған болса, оның 294-і жүзеге асырылған. Ал Павлодар облысының Ақсу қаласында бар болғаны үш жоба жоспарланып, оның тек біреуі ғана іске асырылған. Мұндай аз жоба санының себебі Ақсу облыс орталығы болмағандықтан болуы мүмкін. Алайда осындай мысалдарды облыс орталықтарынан да табуға болады. Мысалы, Ұлытау облысында бар болғаны үш жоба жоспарланып, оның екеуі ғана жүзеге асырылған.

Жобалардың жоспарланған мерзімде іске аспау себептері бойынша сарапшылар негізінен келесі жағдайларды атап өтті. Біріншіден, сарапшылар әрдайым жобалардың уақытында іске аспау себептерін егжей-тегжейлі сипаттамайды. Жауаптар ұсынылған жағдайларда мына ерекшеліктерді атап өтуге болады: мерзімдердің өзгеруі су тасқыны салдарынан болған; мерзімдерді сақтау қиындығы да кешігудің себептерінің бірі ретінде көрсетілген; өтінімдердің жеткіліксіздігі де мерзімдердің өзгеруіне әкелген себептердің бірі болып саналады.

Сарапшылар жобаның халықты қамтуын жеткілікті оптимистік бағалайды. Алайда бұл бағалар айтарлықтай өзгереді: кейбір сарапшылар халықтың аз немесе көп бөлігін қамтыды деген сияқты абстрактілі бағалаулармен шектелген. Нақты бағалар сұралған кезде сарапшылар халықтың хабардар болу деңгейін көбінесе 50%-дан жоғары деп көрсеткен. Кейбір жағдайларда көрсеткіштер төмен болды (мысалы, Жезқазған қаласында 30%). Дегенмен, халықты нақтырақ бағалау ұсынылған кезде, қамту көрсеткіштері 50%-дан айтарлықтай төмен болған.

Мысалдарды қарастырайық. «Жалпы алғанда, әлеуметтік желілер мен офлайн кездесулер арқылы 8000-нан астам адамға сенімді түрде жетті деп айта аламын» (сарапшы, Астана, Сарыарқа ауданы). Анықтама ретінде айта кетсек, 8000 адам Астанадағы Сарыарқа ауданының жалпы халқының 5%-дан азын құрайды.

«Дауыс беруге 2761 адам қатысты. Біздің қаланың 2024 жылдың 1 сәуіріндегі жалпы халқының саны – 269 мың адам, ал 16 жастан асқандар, яғни дауыс беру құқығы барлардың саны – 204 774 адамды құрайды. Осылайша, 16 жастан асқан қала халқының дауыс берген бөлігі – 1,4%, ал экономикалық белсенді халықтың (153 894 адам) – 1,8%» (сарапшы 1, Қостанай).

«Қатысу бюджеті» бастамасын іске асырудың заңнамалық негізін қарастыра отырып, сарапшылар осы саланы реттейтін заңнамалық-нормативтік құжаттардың кең ауқымын ұсынады. Кейбір сарапшылар ҚР Қаржы министрлігінің осы бастамаға заңнамалық база құрғанына назар аударады. Мысалы, келесі пікірлерді келтіруге болады: «[Бастама] 2014 жылдан бастап Қаржы министрінің №470 бұйрығымен бекітілген бағдарлама аясында жүзеге асырылуда» (сарапшы 1, Батыс Қазақстан облысы). «Бірінші кезекте нормативтік-құқықтық актілер – Қаржы министрінің 2014 жылғы 31 наурыздағы №470 бұйрығы «жергілікті бюджетті дайындау ережелері», бұл бұйрықта «Қатысу бюджеті» бағдарламасын тікелей реттейтін бір тармақ бар» (сарапшы 2, Маңғыстау облысы). Бұл жауап нұсқасы айқын басымдыққа ие.

Сирек жағдайларда сарапшылар өз жауаптарына жалпы республикалық заңнамалық құжаттардан бөлек өңірлік бастамаларды қосымша көрсеткен. Мысалы, Қостанай облысында сарапшы 2023 жылғы 25 шілдедегі №304 «Қостанай облысының облыстық және аудандық маңызы бар қалаларында Қатысу бюджеті аясында Эксперттік кеңес қызметінің тәртібі мен жүзеге асыру ережесін анықтау туралы» Қостанай облысы әкімдігінің қаулысына сілтеме жасады. Дегенмен, мұндай жауаптар өте сирек болды.

Қазақстандағы «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасының артықшылықтарын талқылай отырып, сарапшылар келесілерді атап өтті. Жалпы алғанда, «Қатысу бюджеті» бастамасының артықшылықтар тізімі 21-кестеде көрсетілген. Бастама мемлекеттік органдар мен халық арасындағы тікелей байланысты нығайтып, бұл сарапшылардың пікірінше, бағдарламаның оң тұсы болып табылады. Тағы бір маңызды оң сәт – шағын және орта бизнестің қатысуымен байланысты. Сарапшылардың пікірінше, бастама ел экономикасына оң әсер етеді, бірақ ол шектеулі болуы мүмкін. Әрине, бастаманың оң тұсы тікелей іске асырылған жобаларда жатыр. Дегенмен, сарапшылар көбінесе Қатысу бюджеті адамдарға бастама көтеріп, өз көзқарастарын іске асыруға, азаматтық белсенділіктерін көрсетуге мүмкіндік бергенін айтты. Біздің ойымызша, бұл азаматтық белсенділік туралы күтпеген риторика, себебі сарапшылардың көпшілігі – мемлекеттік қызметкерлер. Алайда, бағдарламаның маңызды ерекшелігі – азаматтық белсенділікті ынталандыру, азаматтарды аумақты басқаруға тарту. Осы тұрғыда бағдарламаның жағымды сыртқы әсері ретінде азаматтық белсенділіктің дамуын атауға болады.

21-кесте. Сарапшылардың жауаптарына сәйкес Халықтық қатысу бюджеті бағдарламасының артықшылықтар

Артықшылықтары	Аталуы жиілігі
Мемлекеттік органдардың халықпен тікелей байланысы	4
Азаматтардың бастамасы мен көзқарасын көтермелеу	18
Конкурс пен бағдарламаның ашықтығы	4
БНУ-ға қатысу үшін әркімнің бірдей мүмкіндігі бар	1
Бағалауды алушылар жүргізеді	2
Халықтың азаматтық белсенділігі	10
Халықтың қажеттіліктерін білетін белсенділер тобын құру	2
ЖК, ЖШС қатысу. Бизнесі дамыту мүмкіндігі	1
ЭЦҚ-мен Еgov арқылы дауыс беру	3
Дауыс беруге жіберуден бас тарту үлесін төмендету	1

Бастаманың күшті жақтарымен қатар, оның кейбір кемшіліктері де бар. Сарапшылардың пікірінше, олардың бірі – өңірлік теңсіздік және қаржы тапшылығы. Мысалы, Түркістан облысының сарапшысы шағын қалаларда бағдарламаны жүзеге асыруға қаражаттың жетіспеушілігін атап өтеді: *«Әлсіз жақтары, енді бұл жерде өзінің қаржылық көздері болады. Кентауда бюджет бөлген кезде қаржының жетіспеушілігі байқалады»* (2-сарапшы, Түркістан облысы).

Кейде сарапшылар бағдарламаның әлсіз жағы ретінде халықтың төмен белсенділігін көрсеткен. Мысалы, сарапшылардың бірі халықтың дауыс беру белсенділігінің төмендігін атап өтеді: *«2022 жылы [дауыс бергендер] 4000 адам. Бұл біздің өңірдің 200 000 ересек тұрғынының ішінен және бізге өзіміз араласуға тура келді»* (1-сарапшы, Павлодар облысы).

Алайда, жоғарыда атап өтілгендей, бұл тұрғыда Қатысу бюджеті көбінесе азаматтық белсенділікті «тәрбиелейтін» бағдарлама болып табылады. Сондықтан бастапқы кезеңдегі төмен белсенділік уақыт өте келе біртіндеп жақсаруы керек. Мұнда көп нәрсе ақпараттық науқан мен іріктеу рәсімдерін тікелей ұйымдастыруға байланысты (олар халық үшін қаншалықты қарапайым, түсінікті және қызықты болады).

Келесі маңызды мәселе – азаматтарды хабардар ету және тарту механизмдері, сондай-ақ олардың осы бастамаға қатысуын арттыру жолдары. Сарапшылар азаматтық белсенділікке жиі назар аударғандықтан, азаматтардың осы бағдарламаға қандай механизмдер арқылы тартылғанын қарастыру маңызды.

Халықты ақпараттандыру туралы айтатын болсақ, ақпарат тарату арналары өте әртүрлі. Олардың ішінде дәстүрлі медиа (кейде жергілікті/өңірлік медиа), интернет және әлеуметтік желілер бар. Сонымен қатар, кейбір сарапшылар ақпараттың жеткіліксіздігіне немесе тіпті әкімдіктердің сайттарында бастама бойынша қолжетімді ақпараттың болмауына байланысты қиындықтарды атап көрсетеді. Алайда, ақпарат тарату арналарының ішінде көбінесе әлеуметтік желілер пайдаланылады.

Жалпы ақпараттандырудан бөлек, бастамаға қатысу үшін оқыту/кеңес беру де маңызды аспект болып табылады. Сарапшылардың пікірінше, азаматтардың бағдарлама ерекшеліктері туралы хабардарлығы төмен деңгейде. Проблемалы сәттердің бірі – қазақстандықтар көбінесе Қатысу бюджеті мен аумақтарды абаттандыруға бағытталған балама бағдарламаларды шатастырады.

«Мысалы, аулаларды абаттандыруға қатысты айтатын болсақ, тұрғындар осы екі түрлі өтінімдерді шатастырады: бір жерде аула, бір жерде қала аумағы, ол барлық адамдарға қолжетімді. «Қатысу бюджеті» жобасына өтінімдер берудің алдында халықпен жұмыс істеген кезде, біз тұрғындарға «Аулаларды абаттандыру» мен Қатысу бюджеті бағдарламасының айырмашылығын түсіндіреміз, бірақ кейін өтінімдердің Қатысу бюджеті бойынша берілгенін көреміз» (сарапшы 2, Батыс Қазақстан облысы).

Жалпы алғанда, бағдарлама туралы ақпараттану және білім деңгейі төмен болғандықтан көптеген сұрақтар туындайды және түсіндіру үшін көп уақыт қажет. Көбінесе әкімдіктер кеңес беру жұмыстары үшін жеке қызметкерді жауапты етіп тағайындаған.

«Тұрғындар бірден бәрін түсіне бермейді ғой. Біз арнайы бір маманды отырғызып қойдық және ол осы бағдарлама бойынша барлық мерзімде тұрғындарды қызмет көрсету орталығында кеңес беріп отырды. Толық ақпарат берілді. Көптеген сұрақтар болды, мысалы: кім ұсыныс жасайды, кім төлеу керек, кім жүзеге асыруы керек және тағы басқа» (сарапшы 1, Маңғыстау облысы).

Біздің ойымызша, бұл жаңа бағдарлама үшін қалыпты жағдай, және бағдарламаның кең танымалдылыққа ие болғанға дейін түсіндіру жұмыстарына қосымша ресурстар қажет болуы мүмкін.

Осы бастаманы жақсарту бойынша ұсыныстар туралы айтатын болсақ, сарапшылар жақсартудың көптеген жолдарын ұсынады. Бұл ұсыныстарды бірнеше топқа бөлуге болады. Көп жағдайда респонденттер қаржыландыруды ұлғайтуды ұсынады. Бағдарламаның кемшілігі ретінде қаржыландыру шағын қалаларға қатысты айтылған (Кентау қаласының мысалы келтірілген респонденттің цитатасын қараңыз). Шын мәнінде, шағын қаланың бюджетінің

10%-ы жүзеге асыруға жеткіліксіз сома болуы мүмкін. Алайда кабинет зерттеуі шеңберінде қаржыландыру мөлшерін дұрыс түсінбеу анық көрсетілген.

Қатысу бюджеті үшін 10% шекті мәніне тоқталғанда екі маңызды ескертпе жасау қажет: Біріншіден: Жергілікті мемлекеттік органдардың көптеген жауапты қызметкерлері бұл ең төменгі шек екенін әлі де ескермей келеді. Көпшілігі бұл ТКШ шығындарының 10%-дан аспауы тиіс деп есептейді. Екіншіден: Бұл талап ешбір өңірде орындалған жоқ.

22-кесте. Қатысу бюджеті бастамасын жақсарту бойынша ұсыныста

ХҚБ жақсарту бойынша ұсыныстар	Сұқбатта аталу саны
Қаржыландыруды ұлғайту немесе түзету	8
Дауыс беру процесін қарапайым ету	7
Жобалық өтінімнің бірыңғай нысанын жасау	5
Дауыстарды азайту (қазір 50)	5
Дауыс беру процесі сараптамалық кеңеске беріледі	4
Жобаларды кеңінен қамту	4
Жобалар типологиясын кеңейту	4
Өзін-өзі басқарудың ауқымды жүйесін қалыптастыру	3
ХҚБ таратуда қоғам белсенділерін тарту	3
ХҚБ-ға жауапты жеке мемлекет	3
Өтінімдерді қабылдау және дауыс беру мерзімдерін ұлғайту	3
Жобаны іске асыру мерзімдерін ұлғайту	2
Талқылау мерзімдерін ұлғайту және дауыс беруді қысқарту	2
ХҚБ-ны бір жыл бұрын қарау	2
Белсенді тұрғындарды тарту	2
Жобаларды әзірлеуді жеңілдету	2

Жобаның мерзімдері де маңызды аспект болып табылады. Сарапшылар өтінімдер мен дауыс беруді қабылдау мерзімдерін ұлғайту, сондай-ақ жобаны іске асыру мерзімін ұзарту қажет деп есептейді.

Бірқатар ұсыныстар тек дауыс беру мәселелеріне қатысты. Мысалы, дауыс беру үдерісін жеңілдету, қажет дауыстар санын азайту. Едәуір радикалды ұсыныстардың бірі – дауыс беруді сараптамалық кеңеске делегирлеу.

Сонымен қатар, ұсыныстардың бір бөлігі азаматтық белсенділікке тікелей байланысты. Сарапшылар тұрғындарды белсенді түрде тартуды, өзін-өзі басқарудың ауқымды жүйесін құруды, қоғам өкілдерін тартуды және т.б. ұсынады.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

1. «Қатысу бюджеті» – бұл азаматтардың жергілікті бюджеттер қаражатын бөлуге қатысуына арналған бастама. Ол Қазақстан Республикасының барлық өңірлерінде ауқымдылыққа ие болғанымен, нормативтік-құқықтық база тұрғысынан да, құқық қолдану тәжірибесі тұрғысынан да толық анықталмаған. Қазіргі уақытта еліміздің әртүрлі өңірлерінде Қатысу бюджетінің не екендігі туралы бірыңғай түсінік жоқ: бұл жоба ма, бағдарлама ма, жергілікті бюджеттің бөлімшесі ме, қалалар үшін жергілікті өзін-өзі басқару бюджеті ме, немесе қоғамдық қатысудың бір түрі ме деген сұрақтар туындайды. Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің бұйрығында Қатысу бюджеті «жергілікті бюджетті қалыптастыруға азаматтардың қатысуы» ретінде анықталған, ал Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында ол жоба деп аталғандықтан, мұндай айырмашылықтар күшейіп, оны реттейтін орталық нормативтік-құқықтық акті деңгейінде шешуді қажет етеді.
2. Зерттеу нәтижелері Қатысу бюджеті жобаларына қатысқан тұрғындардың осы бастама туралы хабардарлығының жеткілікті жоғары деңгейін көрсетеді. Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің 59,8%-ы бастаманы жалпы түрде білсе, 22,3%-ы оны жақсы білетінін атап өткен. Бұл, ең алдымен, іріктеуге байланысты – сауалнамаға негізінен жеңіске жеткен жобалардың бастамашылары мен бенефициарлары қатысты.
3. Өңірлердегі сараптамалық сұхбаттар нәтижелері және ресми жауаптарды талдау бастама бюджеті жобасына аудандық және облыстық маңызы бар қалалардың қатысу көрсеткіштерінің жеткілікті жоғары емес екенін көрсетеді. Бұл, ең алдымен, бастаманы жүзеге асырудағы жобалық тәсілдің болмауымен байланысты болуы мүмкін.
4. Сауалнама нәтижелері бағдарлама туралы жақсы хабардар респонденттердің бағдарламамен тәжірибесі көбірек болғанын көрсетеді. Сонымен бірге, бағдарламаға қатысуға қызығушылық білдірушілер саны одан да жоғары. Мәселен, бағдарламаға қатысу тәжірибесі болмаған 61% респонденттің 83%-ы өз аулаларының, парктерінің немесе жаяу жүргіншілер аймағының бюджет қаражаты есебінен абаттандырылуына ықпал ету үшін өтінім дайындауға және дауыс беруге өз уақытын жұмсауға дайын екенін атап өткен. Әрине, мұндай пікірді көбінесе бағдарлама туралы көбірек хабардар респонденттер айтады. Бұл азаматтардың қатысу тәжірибесі оң болған жағдайда, олар бастама бюджеттеу практикасына қатысуға өз уақыты мен күш-жігерін жұмсауға дайын екенін көрсетеді.

5. Қажетті қолдау: Бағдарламаның әлеуетті қатысушыларына оны сәтті жүзеге асыру үшін қандай көмек қажет екенін айтқанда, респонденттердің көпшілігі ең алдымен құзырлы органдардың ақпараттық қолдауын қажет деп атап көрсетеді. Бұл қажеттілікті респонденттердің 43,8%-ы көрсеткен.
6. Дайындау және өтінім беру үдерісі: Өтінімдерді дайындау мен берудің қаншалықты қиын екендігі, сондай-ақ дауыс беру үдерісінің түсініктілігі туралы айтқанда, сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі жоба ұсынысын дайындау үдерісін оңай деп бағалаған, ал 21%-ы оны өте оңай деп есептейді. Осылайша, оң жауаптардың жиынтық үлесі 72%-ды құрайды. Жоба ұсынысын беру үдерісін 62% респондент оңай деп бағаласа, 17% оны өте оңай деп атаған. Дауыс беру үдерісі респонденттердің 55%-ы үшін оңай, ал 18%-ы үшін өте оңай болды. Сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігі жеңімпаздарды жіберу және іріктеу үдерісі ашық және айқын болды деп сенеді.
7. Дауыс беру үдерісін жетілдіру: Сарапшылардың бірқатар ұсыныстары тек дауыс беру мәселелеріне қатысты. Мысалы, дауыс беру үдерісін барынша инклюзивті ету үшін жеңілдету ұсынылады.
8. Жобаларды іске асыру: Сауалнама жүргізу кезінде (2024 жылғы маусым) 1948 респонденттің 39%-ы олардың 2023 жылғы ұсыныстарын іске асыру жұмыстары әлі басталмағанын, 31%-ы жобаның іске асырылу сатысында екенін және 30%-ы жобаларының іске асырылуы аяқталғанын атап өткен. Сондай-ақ, сараптамалық сұхбаттар негізінде кейбір өңірлерде жобаларды уақытында іске асыру жиі қиын болатынын байқауға болады, дегенмен іске асыру тәртібіне арналған жалпы құқықтық база бар.
9. Жобаларды мақұлдау кезеңдері: Респонденттердің 36,1%-ы өздерінің жоба ұсыныстары 2023 жылы мақұлданғанын атап өтті. 2024 жылдың толық аяқталмаған кезеңінде шамамен 20,2% жоба ұсыныстары мақұлданған. 2020–2022 жылдар аралығында жобаларды іске асырудың ең төмен көрсеткіштері байқалады. Аймақтық бөліністе мақұлданған жоба ұсыныстарының көрсеткіштері айтарлықтай өзгереді. Мысалы, сараптамалық сұхбаттарға сәйкес, Қызылорда және Жетісу облыстарында 2020–2022 жылдары шамамен 70% өтінім мақұлданған. Қарағанды облысында бұл көрсеткіш 10 есе төмен. Әрбір аймақ бойынша мақұлдану кезеңдері де жылдарға байланысты айтарлықтай өзгереді. Мысалы, Павлодар облысында мақұлданған жоба ұсыныстарының көпшілігі 2023 жылға келеді (барлық қаралған өтінімдердің 53%-ы сол жылы мақұлданған), содан кейін елеулі төмендеу байқалады (2024 жылы берілген барлық өтінімдердің тек 6%-ы мақұлданған). Ұқсас жағдай Қостанай

облысында да орын алды, онда мақұлдау көрсеткіштерінің шыңы 2023 жылға сәйкес келеді. Қарағанды облысында мақұлданған барлық жобалар 2023 жылы болды. Бірқатар аймақтарда жағдай мүлдем керісінше: Ақмола облысында немесе Астана қаласында мақұлдандудың ең жоғары көрсеткіштері 2024 жылға келеді.

10. Жобаларды іске асырудың сапасы мен мерзімдері: Жобалары жүзеге асырылған респонденттердің 86%-ы олардың ұсыныстарын іске асыру жұмыстары белгіленген мерзімде аяқталғанын атап өтті. Сонымен қатар, орындалған жұмыстың сапасына қанағаттану деңгейі жеткілікті жоғары деңгейде болды. «Жақсы» және «Өте жақсы» деген нұсқаларды таңдағандардың жиынтық үлесі 65%-ды құрайды. Материалдардың сапасын бағалау кезінде де респонденттер көбінесе оң бағалар берген. «Жақсы» деп бағалағандардың үлесі – 46,9%, ал «Өте жақсы» деп бағалағандардың үлесі – 20,4%. Осылайша, жеңімпаз жобаларды іске асырудың нәтижелері негізінен азаматтарды қанағаттандырады деген қорытынды жасауға болады.
11. Жоба ұсыныстарының форматы: Қатысу бюджетінің жоба ұсынысының форматы өте қарапайым және проблеманың сипаттамасы мен болашақ жобаның функционалы қамтылған екі-үш абзацтан тұрады. Кейбір өңірлерде ережелер жобаның бюджет сомасын шамамен шығындарға бөлу міндеттілігін қарастырады. Бір жағынан, өтінімнің қарапайымдылығы азаматтардың қатысу инклюзивтілігін қамтамасыз етеді, бірақ екінші жағынан, бұл автордың идеясына баға беру және оны іске асыру кезеңінде қиындықтар туындатады.
12. Рөлдер мен жауапкершілікті бөлу: Жобаны іске асыру циклындағы рөлдер мен жауапкершілікті бөлу жағдайы да біркелкі емес. Мысалы, кейбір қалаларда ұсыныстарды қабылдау, азаматтарға кеңес беру және ақпараттандыру «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық және автомобиль жолдары» бөліміне жүктелген, басқа қалаларда бұл міндеттер «Экономика және бюджеттік жоспарлау» бөлімдеріне немесе кейде қала әкімдіктерінің ұйымдастыру бөлімдеріне жүктелген, ал кейбір қалаларда тұрғындарға ақпараттандыру және кеңес беру жұмыстары мәслихат депутаттары арқылы жүргізіледі. Мұнда бастамашыл бюджеттеудің мақсаттары мен міндеттерін түсіну деңгейі үлкен мәнге ие. Сараптамалық сұхбаттар негізінде партисипативті бюджеттеудің маңызын түсіну деңгейі мен түскен ұсыныстардың саны мен олардың сапасының арасында тікелей байланыс бар деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, нақты және айқын алгоритмдер, индикаторлар және ұйымдастыру үдерісіне бекітілген рөлдер болмаған жағдайда жоғары нәтижелерге қол жеткізу қиын.

13. Хабардарлық және кеңес беру мәселелері: Бастаманы жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы ақпараттандыру және халыққа кеңес беру бойынша проблемалар бар. Дәл осы міндетті консультациялық-оқыту үдерісінің болмауы қазақстандық бастамашыл бюджеттеу тәжірибесін еуропалық және азиялық партисипативті жобалардың көпшілігінен ерекшелендіреді. Ашық қолжетімділікте бастаманың қатысушыларына арналған қандай да бір бейнесабақтар немесе нұсқаулықтар табылған жоқ (кейбір акиматтардың әзірлеген жекелеген ақпараттық өнімдерінен басқа, мысалы, Алматы қаласы немесе ҰЕҰ жобалары шеңберінде дайындалған материалдар). Сондай-ақ, аймақтарда ресми жоба орталықтары немесе республикалық орталық кеңсе мен жедел желі нөмірлері бар орталықтар жоқ. Елдің көптеген аймақтарында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық бөлімдерінде азаматтарға Қатысу бюджетінің қалай жұмыс істейтінін, қандай мерзімдері мен қатысу ережелері бар екенін, порталмен қалай жұмыс істеу және кеңістікті пайдаланушылардың көпшілігі мақұлдайтын ұсынысты қалай әзірлеу керектігін түсінуге көмектесетін кеңесші мамандар бекітілмеген.
14. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық бөлімдері мен бастама сарапшылық кеңестерінің жұмысы: Белгілі бір ТКШ бөлімдерінің және бастама сарапшылық кеңестерінің айқын және жүйелі жұмысының болмауы Қатысу бюджеті жеңімпаз жобаларын сапалы жүзеге асыруға кедергі келтіреді. Кейбір қалаларда түрлі себептермен әкімдіктердің, әсіресе экономика бөлімдері, келесі қаржы жылына арналған бюджет өтінімдеріне жеңімпаз жобаларды іске асыру шығындарын қоспайды. Мұндай жағдайлар тұрғындар арасында жағымсыз пікірлер тудырып, партисипативті бюджеттеу идеясын беделін түсіреді.
15. Стандартты емес немесе бірегей жобалармен қиындықтар: Сараптамалық сұхбаттар негізінде кейбір өңірлерде стандартты емес немесе бірегей жеңімпаз жобалармен қиындықтар туындайтыны анықталды, өйткені олар жобалық-сметалық құжаттама (ЖСҚ) әзірлеуді талап етеді. Осыған байланысты кейбір жобалардың іске асырылу мерзімі 2-3 жылға шегеріледі және жүзеге асыру кезінде бастапқы эскиз бен автордың ойы ескерілмейді.
16. Нормативтік-құқықтық негіздегі әдістемелік олқылықтар: Қатысу бюджеті бойынша толық әзірленген нормативтік-құқықтық негізге қатысты әдістемелік олқылық бар. Мысалы, бастаманы жүзеге асыру тиімділігін бағалау үшін критерийлер немесе индикаторлар бар-жоғы түсініксіз: ұсыныстар саны, іске асырылған жобалар саны, тұрғындардың ұсыныстарын іске асыруға бөлінген қаражат көлемі немесе басқа да көрсеткіштер сияқты.

17. Деректерді талдау процесіндегі қиындықтар: Елде бастаманың бірыңғай операторының болмауы, сондай-ақ Қатысу бюджетінің мониторингі мен бағалаудың бірыңғай әдістемесінің болмауы (бағдарламалық қызметті және тұрғындардың қатысу деңгейін талдау тұрғысынан да, жеңімпаз жобалардың орындалу мерзімі мен сапасын бағалау тұрғысынан да) деректерді талдау процесіне айтарлықтай кедергі келтіреді.
18. Бірыңғай онлайн-порталдың болмауы: Қатысу бюджетінің бірыңғай онлайн-порталының болмауы мониторинг пен бағалау процесін автоматтандыруды іс жүзінде мүмкін емес етеді. Сонымен қатар, кейбір қалаларда алдыңғы жылдардағы деректерге (хаттамалар, ұсынылған жоба ұсыныстары мен жеңімпаздар тізімі, дауыс саны мен ұсыныстардың визуализациясы туралы ақпарат) қолжетімділік жиі жабылады немесе жай ғана жойылады. Осы себепті азаматтарға өздерінің қатысу фактісін және дауыс беру нәтижелерін дәлелдеу өте қиын, егер олар порталдардағы тиісті беттердің скриншоттарын уақытында жасамаған болса. Кейбір қалаларда жеңімпаз жобаларды «жоғалту» тәжірибесі байқалады: олар дауыс беру қорытындысының хаттамасына енгізілмеген, ал портал алдыңғы жылдық циклдің жеңімпаздарын қарау үшін жабық.
19. Өзбекстандағы оң тәжірибе: Өзбекстанда бастамашыл бюджеттеудің бірегей порталы бар, онда идеялар мен ұсыныстарды қабылдау, дауыс беру бір жерде жүзеге асырылады. Бұл ҚБ тәжірибесі үшін бірнеше оң әсерге ие:
20. Ақпаратқа қол жеткізу: Барлық ақпарат барлық тұрғындар мен мемлекеттік органдардың өкілдері үшін қолжетімді.
21. Жобаларды жүзеге асыру сапасына кері байланыс: Тұрғындар жобаның орындалу сапасын «белгілеуге» мүмкіндік алады.
22. Жергілікті бюджет қаражатының нақты бөлінуінің ашықтығы: Қаражаттың аймақтар мен шағын елді мекендер бойынша бөлінуі ашық көрінеді.
23. Аймақтар бойынша деректерді мониторингтеудің ендірілген функционалы: Деректерді аймақтық бөліністе бақылау үшін құралдар бар.
24. Өзбекстанның Ашық бюджетін жүзеге асыру тәжірибесі: Жобалардың жеңімпаздарын қаржыландыру үшін қаражаттың уақытылы аударылуына және олардың мақсатты шығындалуына аудан және қала хокимдерінің жеке жауапкершілігін бекіту жобаларды іске асырудың қарқыны мен сапасына оң әсер етеді. Өзбекстанда бұл ережелерді бұзу бюджет процесінің ашықтығын қамтамасыз ету тәртібін бұзу ретінде нормативтік-құқықтық акті деңгейінде қарастырылады.
25. Өзбекстанда бюджет ашықтығының егжей-тегжейлі деңгейі: Өзбекстан

Республикасының Экономика және қаржы министрлігінің құрылымында мемлекеттік қаржылық статистиканы жүргізу және бюджеттің ашықтығын қамтамасыз ету бөлімі жұмыс істейді. Оның міндеттеріне азаматтарды бюджет процесіне тарту, «Азаматтар үшін бюджет» ақпараттық басылымын әзірлеу және жариялау процесін ұйымдастыру кіреді. Соның арқасында орталық және жергілікті деңгейлерде бастамашыл бюджеттеу жобаларын сапалы жүзеге асыруға жауапты нақты лауазымды тұлғалар белгіленген.

26. Эстонияның бастамашыл бюджеттеу тәжірибесі: Эстонияның бастамашыл бюджеттеу жобаларын жүзеге асыру тәжірибесі Қазақстан үшін аудан бойынша бөлу тәсілімен қызықты болуы мүмкін. Онда тұрғындар санына байланысты ауданның барлық жобалары үшін дауыс берудің ең төменгі шекті деңгейі және сәйкесінше жеңімпаз жобаларды іске асыруға бөлінетін қаражат сомасы анықталады. Бұл микродеңгейдегі аудандар мен қалаларды қамту көрсеткіштерін қамтамасыз етеді. Әлемдік тәжірибеде бастамашыл бюджеттеу жобаларына азаматтардың қатысуының нормативтік көрсеткіштері бар: бастамашыл бюджеттеу тәжірибесінің сәтті үлгілері тұрғындардың 2-3%-дан бастап қатысуымен жүзеге асады.
27. Жобаның шекті құнының айырмашылығы: Бүгінгі күні облыстық және аудандық маңызы бар қала деңгейіндегі жоба үшін ең жоғарғы шекті құнның айырмашылығы 13 500 АЕК құрайды. Аудандық маңызы бар қалалардың абаттандыру қажеттіліктері, құрылыс материалдарының құны, шалғай елді мекендерге логистикаға шығындар және т.б. жағдайды ескерсек, бір жобаның құнының шекті мәнін арттыру қажет екені анық. Бекітілген бюджет аясында жобалық ұсыныстарды іске асыруға жұмсалатын шығындардың ең төменгі көлемін ескере отырып, жобаның шекті құнын 1500 АЕК-ке дейін төмендеткеннен гөрі, жеңімпаз жобалардың санын шектеу орынды болар еді. Қатысу бюджеті типологиясына сүйенсек, осы қаражаттар арқылы бағыттардың көпшілігін іске асыру ережелерді бұзбай мүмкін емес болады, яғни жобаның фрагментарлығы орын алады. Бұл бұйрықтың қолдану практикасына қайшылық тудырады және 10 000-нан 30 000 тұрғынға дейінгі қалалардағы тұрғындардың белсенділігінің төмен болу себептерінің бірі болып табылады.
28. Қаржыландырудың өсуі: Бұйрыққа енгізілген өзгерістердің динамикасын зерттей отырып, Қатысу бюджеті жобаларын жүзеге асыру үшін жергілікті бюджеттен бөлінетін қаражаттың жыл сайынғы өсуі байқалады. Егер 2020 жылы жобаларды қаржыландыру, жалпы алғанда, 07 функционалдық топтың «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық» шығыстарының % ретінде, республикалық маңызы бар қалалар үшін – кемінде

0,5%; облыстық маңызы бар қалалар үшін – кемінде 1% құраса, 2024 жылы бұл сома жоғарыда аталған функционалдық топтың кемінде 10%-ын құрауы тиіс. ҚР Қаржы министрлігінің мәліметтері бойынша: «Қатысу бюджеті енгізілгеннен кейін қалаларда тұрғындардың жобалық ұсыныстарын жүзеге асыруға арналған бюджет шығыстарының көлемі 2019 жылы 100 млн теңгеден 2023 жылы 21,9 млрд теңгеге дейін өсті. 2019-2022 жылдар аралығында жобалық ұсыныстарды жүзеге асыру үшін қалалық бюджеттерден 27,2 млрд теңге бөлінді, ал 2023 жылға 31,0 млрд теңге жоспарланған».

29. Ресми сұраулармен жұмыс істеу әдісінің нәтижелері: Бастамашыл бюджеттеу (Қатысу бюджеті) жүзеге асырылуы туралы мәліметтер сұратылып, республикалық, облыстық және аудандық маңызы бар халқы 10 000-нан асатын 78 қалаға ресми сауалдар жіберілді. Сауалдар нәтижелері мынадай мәселелерді көрсетті:
- a. Ақпаратқа қол жеткізу заңнамасының бұзылуы: Көптеген органдар ақпаратқа қол жеткізу туралы заңды және ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіні (АППК) әлі де бұзады. Мысалы, Қызылорда облысы ақпарат бермеді; көптеген аймақтар барлық қойылған сұрақтарға жауап берген жоқ, мысалы, ШҚО екі қала бойынша ұсынылған жобалардың саны туралы деректерді бермеген, сондай-ақ хаттама ұсынылмаған.
 - b. Берілген ақпараттағы қайшылықтар: Берілген ақпаратта қарама-қайшылықтар байқалады. Бұл әсіресе құрамында бірнеше аудандары бар ірі қалаларға қатысты. Мысалы, Алматы қаласы бойынша <https://budget.open-almaty.kz/> сайтында көрсетілген деректер сұрауларға жауап ретінде берілген ақпаратқа сәйкес келмейді. Мәселен, Түркісіб ауданында сайтта 2023 жылы жүзеге асырылған жобалар саны 77 деп көрсетілген, бірақ ресми жауапта және телефон арқылы берілген түсініктемеде жүзеге асырылған жобалар саны 46 деп көрсетілген; Алмалы ауданында сайтта 34 жоба көрсетілген болса, ресми жауапта – 46 жоба.
 - c. Жоба ұсыныстарының жалпы саны мен қатысу көрсеткіші: 2023 жылы ел бойынша ұсынылған жоба ұсыныстарының жалпы саны 3927 өтінімді құрады, бұл ел халқының 0,02%-ын құрайды (2024 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша 20,2 млн адам). Кейбір авторлар бірнеше өтінім бере алады деген болжам бар, яғни авторлар саны ұсынылған өтінімдер санынан аз болуы мүмкін. Жобаларға дауыс беру саны бойынша статистиканың жүргізілмейтінін атап өту маңызды, бұл бастамашыл бюджеттеуге тұрғындардың қаншалықты тар-

тылғаны туралы пікір қалыптастыруды қиындатады. Әлемдік жақсы тәжірибелерге сәйкес, халықтың 2-3%-ының қатысуы оң көрсеткіш болып саналады, сондықтан Қазақстандағы қатысу көрсеткіші кемінде 400 мың адам болуы тиіс.

30. Бастамашыл бюджеттеу практикасының зерделенген тәжірибесі негізінде жобаларды іске асырудың табысы мынадай компоненттерге немесе іске асырудың кезеңдеріне байланысты деген қорытынды жасауға болады:

Қаржыландыру мәселелері

1. Қатысу бюджетінің (ҚБ) орындалуы бойынша қаржыландыру көлемін қамтамасыз ету: ҚБ жүзеге асыруға арналған қаражаттың қалалар мен олардың аудандарында бөлінуін ҚР Қаржы министрінің бұйрығында қарастырылған ереже негізінде орындауды қамтамасыз ету қажет. Бұл нормаға сәйкес: «Тұрғындардың жобалық ұсыныстарын іске асыруға бағытталған шығыстардың ең төменгі көлемі бекітілген бюджет аясында ағымдағы қаржы жылы үшін: республикалық маңызы бар қала аудандары үшін, астана/облыстық маңызы бар қала және (немесе) облыстық маңызы бар қала/ аудандық маңызы бар қала ауданында жылдық қала бюджеті шығыстарының жалпы көлемінің кемінде 10%-ын құрауы тиіс. Бұл шығыстар функционалдық топ 07 "Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық" бойынша жоспарлануы керек, жоғарғы бюджеттен нысаналы трансферттерді, несиелерді және қарыздарды қоспағанда». Бұл норманың орындалуын қамтамасыз ету үшін тиісті деңгейдегі әкімдердің бақылауын енгізу қажет, және осы мәселені тиісті аумақтағы азаматтармен өткізілетін есептік кездесулердің күн тәртібіне қосу керек.
2. Аудандық және облыстық маңызы бар қалалар үшін жоба ұсынысының іске асырылуының шекті құнын белгілеу: Аудандық және облыстық маңызы бар қалалардағы бір жоба ұсынысының іске асырылуы үшін бірыңғай шекті құнды 15 000 АЕК көлемінде белгілеу қажет.
3. Бюджет кодексіне өзгеріс енгізу: Тиісті деңгейдегі әкімдіктердің Қатысу бюджеті (ҚБ) жеңімпаз жобаларын іске асыруға арналған шығыстарды бюджет өтінімдеріне міндетті түрде қосуы туралы норманы Бюджет кодексіне енгізу қажет.
4. Қатысу бюджеті (ҚБ) бойынша шығыстардың ең жоғары және ең төменгі шектерін белгілеу: Қала немесе аудан бюджетінің жылдық шығыстарының жалпы көлемінен кемінде 10% және ең көбі 20% көлемінде ҚБ бойынша шығыстардың шектерін белгілеу ұсынылады. Бұл шығыстар функционалдық топ 07 «Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық» бойынша жоспарлануы тиіс.

ХҚБ іске асырудың рәсімдік мәселелері

1. «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасы туралы халықты ақпараттандыру тиімділігін арттыру: талдау әлеуметтік желілер мен интернеттің ақпараттың ең танымал және қалаулы көздері екенін көрсетеді. Алайда, ақпарат көздерін әртараптандыру маңызды. Мысалы, мәслихат депутаттарымен кездесулер «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасы туралы хабардарлықтың әлдеқайда жоғары көрсеткіштерін береді. Қалалар әкімдіктеріне азаматтарды ақпараттандыруға шығыстарды жоспарлау ұсынылады. Бұл мақсатта келесі ақпараттық арналарды пайдалану қажет: баспа БАҚ, облыстық және республикалық телеарналардағы сюжеттер (ақпараттық тапсырыс арқылы да), ұялы байланыс операторларының SMS-хабарламалары, қоғамдық көліктегі жарнамалар. Сонымен қатар, кері байланыс үшін байланыс мәліметтерін көрсету қажет (мысалы, телефон нөмірі және т.б.), өйткені егжей-тегжейлі нұсқаулықсыз қызығушылық танытқан азаматтардың «шығып қалу» пайызы өте жоғары болуы мүмкін.

2. ХҚБ жүзеге асыруда жобалық тәсілді қолдану: Қалалар әкімдіктері деңгейінде ҚБ жүзеге асыру үшін жыл сайын негізгі көрсеткіштерді (ұсынылған жоба ұсыныстарының саны, дауыс беру саны, жеңімпаз жобалардың ең жоғары саны, әрбір циклды іске асыру мерзімдері, әрбір кезеңнің орындалуына жауапты мамандар және т.б.) жоспарлау және бекіту ұсынылады.
3. Ұйымдастыру және әдістемелік қолдауды қамтамасыз ету: Ақпараттандырудан бөлек, әр өңірде азаматтарды кеңес беру үшін ұйымдастырушылық және әдістемелік негізді қамтамасыз ету қажет. Ұсынылатын шаралардың бірі – қалаларда бастамашыл бюджеттеу бойынша жобалық орталықтар құру, олар білім беру және кеңес беру орталығының функцияларын атқарады. Сонымен қатар, ХҚБ-ны жергілікті деңгейде басқаратын мемлекеттік органдардың (мысалы, ТКШ бөлімдері) кейбір функцияларын бәсекелестік ортаға – мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы үкіметтік емес ұйымдарға (ҮЕҰ) беру мүмкіндігін қарастыру ұсынылады, бұл ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде (ӘРПК) қарастырылған.
4. Оқыту модульдерін әзірлеу және міндетті оқыту: Әкімдік мамандары мен/немесе қоғамдық ұйымдардың қызметкерлерін кеңес беру және тұрғындардың бастамаларын қолдау бойынша оқыту үшін арнайы модульдер әзірлеу қажет. Қалаларда бастаманы жүзеге асыруға жауапты мамандар үшін міндетті түрде оқытудан өтуді енгізу ұсынылады (мысалы, бұл модульдерді Мемлекеттік басқару академиясының филиалдарында оқыту бағдарламасына қосу).
5. ХҚБ бойынша әдістемені әзірлеу және енгізу: Қазақстан Республикасының қалаларында «Қатысу бюджеті» бастамасын жүзеге асыру бойынша әдістемені, нұсқаулықты, қадамдық алгоритмдерді немесе стандартты әзірлеу қажет. Бұл нұсқаулықтарды қала деңгейінде таратып, іске асыру қажет.

**«Жергілікті бюджеттердің жобаларын әзірлеу қағидаларын бекіту туралы»
Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2014 жылғы 31 қазандағы №470
бұйрығымен бекітілген жергілікті бюджеттердің жобаларын әзірлеу қағидаларына
мынадай өзгерістер енгізу ұсынылады:**

1. Сарапшылық кеңестердің құрамына өзгерістер енгізу: Сарапшылық кеңестердің сандық және сапалық құрамына қатысты өзгерістер енгізу және толықтырулар жасау ұсынылады. Кеңестің мүшелерінің ең төменгі және ең жоғары санын белгілеуді, сондай-ақ кеңестің құрамына енгізілетін ықтимал кандидаттар бойынша ұсыныстар, мемлекеттік қызметшілер мен азаматтық қоғам өкілдерінің пайыздық қатынасы бойынша ұсынымдар беру ұсынылады.
2. Әкімдердің жеке жауапкершілігін белгілеу: Халқы 10 000-нан асатын қалалардың әкімдеріне ҚБ-ның толық циклын өткізу бойынша (жобалық ұсыныстарды қабылдау және дауыс беру, сондай-ақ жеңімпаз жобаларды сапалы және уақытылы іске асыру бойынша) жеке жауапкершілік жүктеу ұсынылады.

3. 14-1-тармақта «жобалық ұсыныс» ұғымының анықтамасы – іске асырылуы әкімдіктің (әкім аппаратының) құзыретіне жататын және осы Қағидалардың талаптарына сәйкес ресімделген, Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін, Қазақстан Республикасының азаматы дайындаған және берген құжат қамтылады. Үлгілік жобалық ұсыныстарды әкімдік (әкім аппараты) ресми интернет-ресурста орналастырады. Бұл қандай жағдайда әкімдіктің құзыретіне, ал қандай жағдайда-әкімдік аппараттарына қатысты екенін нақтылау қажет, өйткені, әкімдік те, әкімдік аппараты да бар елді мекендерде әртүрлі оқулар орын алады. Немесе әкімдік іске асыруды әкімдік аппаратына тапсыратынын көрсетіңіз.
4. 14-2-тармақтың 3) тармақшасындағы «және халық саны 10000 адамнан асатын» деген сөздер алып тасталсын. Ұсыныс халықтың ішкі көші-қонына байланысты елді мекендегі халық саны 9900-ден 10100-ге дейін өзгеретін нақты тәжірибеге негізделген.
5. 14-4-тармаққа толықтыру енгізу: 14.4-тармаққа 10) тармақшасын қосу – «жаңбыр канализацияларын орнату».
6. 14-5-тармақтың 1) тармақшасын түзету: Оны келесі редакцияда беру ұсынылады: «республикалық маңызы бар қала аудандары үшін, астана, әр ауданның жылдық бюджет шығыстарының кемінде 10%-ы функционалдық топ 07 "Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық" бойынша жоспарлануы тиіс, нысаналы трансферттерді, жоғары тұрған бюджеттен алынған несиелер мен қарыздарды қоспағанда».
7. 14-5-тармақтың 2) тармақшасын түзету: Оны келесі редакцияда беру ұсынылады: «облыстық маңызы бар қала және (немесе) облыстық маңызы бар қала аудандары үшін қала немесе аудан бюджетінің жылдық шығыстарының кемінде 10%-ы функционалдық топ 07 "Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық" бойынша жоспарлануы тиіс, нысаналы трансферттерді, жоғары тұрған бюджеттен алынған несиелер мен қарыздарды қоспағанда». Бұл ұсыныс үш аудан қала бюджетінің кемінде 10%-ын жоспарлаған жағдайда, бұл қала бюджетінің 30%-ын құрайтын болады, ал бұл ҚБ үшін шамадан тыс жоғары сома болуы мүмкін.
8. 14-10-тармақты қайта қарау: 14-10-тармақты келесі редакцияда беру ұсынылады: «Тиісті елді мекендердің тұрғындары 16 жасқа толған жағдайда, ағымдағы қаржы жылының 24 сәуіріне дейін электрондық түрде жоба ұсыныстары бойынша ресми интернет-ресурс арқылы дауыс бере алады».
9. Жеңімпаз жобалардың саны мен ҚБ қаражатының көлемі арасындағы байланыс: Ережелерге өзгерістер енгізу және ҚБ шеңберінде жүзеге асырылатын жеңімпаз жоба өтінімдерінің саны ҚБ бойынша бөлінген қаражат көлеміне тең болуы тиіс екенін көрсету.
10. Қаражатты қайта бөлу құқығын қамтамасыз ету: Қалаларға аудандар арасындағы қаражатты ҚБ-ға түскен өтінімдердің санына байланысты қайта бөлу құқығын беру.
11. ҚБ жүзеге асыру циклдарының санын анықтау: ҚБ жүзеге асырудың жыл сайынғы циклдарының ең көп санын анықтау ұсынылады (мысалы, 2 циклға дейін), бұл алдыңғы циклдардың жеңімпаз жобаларын уақытылы және сәтті іске асыруға негізделді.

Бюджеттік кодекске

«Халықтық қатысу бюджеті» ұғымын қосу, оның циклін сипаттау, орталық және жергілікті деңгейлерде жауапты рөлдерді бекіту.

Үкіметке, Ұлттық экономика министрлігіне және ҚР Қаржы министрлігіне

1. ХҚБ жүзеге асыруға жауапты қандай орталық мемлекеттік орган (ЦГО) болатынын анықтау қажет.
2. Жергілікті атқарушы органдардың қызметінің тиімділігін бағалау бойынша операциялық әдістемені орындау мониторингін жүргізу (жергілікті атқарушы органдардың қызметін бағалау критерийі «бюджеттеудің жаңа тәжірибелерін қолдану (Қатысу бюджеті)» болып табылады). Бұл мониторинг 2020 жылғы 26 ақпандағы №1-НҚ Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің бірлескен нормативтік қаулысымен және Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Бірінші Орынбасары – Қазақстан Республикасы Қаржы Министрінің 2020 жылғы 26 ақпандағы №201 бұйрығымен бекітілген. Мониторинг нәтижелері бойынша жергілікті жерде қоғамдық қаржыны басқаруға тұрғындардың қатысуы, мемлекеттік шешімдер қабылдау процесіне араласуы, сондай-ақ осы шешімдерге әсер ету мүмкіндіктері (жергілікті маңызы бар жобаларды әзірлеу, бюджет қаражатының мақсатты және тиімді жұмсалуды бақылау) қаншалықты қамтамасыз етілгеніне талдау жасау ұсынылады.
3. «Халықтық қатысу бюджеті» бастамасының бірыңғай операторының рөлін орталық деңгейде анықтау және бекіту қажет. Басқа елдердің тәжірибесі мен сараптамалық сұхбат нәтижелерін зерттеу негізінде бұл рөлді Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігіне бекіту ұсынылады. Себебі ҚБ қалалар деңгейіндегі жергілікті өзін-өзі басқарудың бірегей тәжірибесі болып табылады, ал аталған министрліктің жұмыс бағыттары Қазақстан Республикасының бюджет және өңірлік саясатын қамтиды.
4. ХҚБ-ның іске асырылуын бақылау және бағалау жүйесін әзірлеу және енгізу ұсынылады. Жеңімпаз жобаларды іске асыру және тұрғындардың қатысу динамикасы туралы деректерді ашықтықты қамтамасыз ету үшін жалпы мәліметтерді ашық қолжетімділікке жариялау қажет. Нормативтік базаға ұсыныстар енгізілгеннен кейін жүйелі және тұрақты (жыл сайын) мониторинг жүргізу ұсынылады, сондай-ақ әр жылдың қорытындысы бойынша талдау жасап, қажет болған жағдайда тиісті өзгерістер енгізу қажет.
5. Қоғамдық бақылауды тұрғындардың кері байланыс құралы және Қатысу бюджеті бастамасының міндетті компоненті ету ұсынылады. Бұл үшін заңнамаға тиісті өзгерістер енгізіп, мұндай мониторингті жүргізудің негізгі шарттарын – өткізу тәртібін, іске асыру әдістерін, бағалау және құжаттау рәсімдерін айқындау қажет.
6. ҚБ іске асырылуын бағалау критерийлерін әзірлеу ұсынылады. Бұл көрсеткіштер әкімдердің қызметін бағалау кезінде пайдаланылып, сондай-ақ әкімнің тұрғындар алдындағы есеп беру күн тәртібіне қосылуы тиіс.

Қала әкімдіктеріне

1. Ақтөбе, Атырау, Жезқазған, Көкшетау, Қызылорда, Талдықорған, Түркістан, Орал қалаларына ХҚБіске асыру туралы өз сайттарында өзекті ақпаратты орналастыру ұсынылады.
2. Барлық қалаларға Алматы қаласының тәжірибесін зерделеу және оны бейімдеу мүмкіндігін қарастыру ұсынылады, әсіресе бұл қала ішінде бірнеше аудандары бар ірі қалаларға қатысты. Алматыда құрылған Б ну үшін жеке веб-сайтты жалпы ел бойынша үздік тәжірибе деп санауға болады. Сайтта қаланың барлық аудандары бойынша ақпарат орналастырылған, іздеу жүйесі жұмыс істейді (іздеу параметрлері: жыл, жоба авторы, аудан, жоба санаты. Сондай-ақ, сайтта оқу материалдары орналастырылған. Жобалар мұрағаты бар. Барлық ақпарат өзекті, іздеу жүйесі жұмыс істейді, материалдарды жүктеуге болады.
3. Барлық қалаларға Астана қаласының тәжірибесін зерделеу ұсынылады, онда қалалық аудандардың сайттары «үлгілік жобалық ұсыныстарды» ұсынады, бұл тұрғындар үшін өтінім беру процесін, сондай-ақ әкімдік үшін жобаны іске асыруды айтарлықтай жеңілдетеді.
4. Барлық қалаларға жобаның мақсаты мен нәтижесінің сәйкестігі туралы нормаларды қамтитын ХҚБ туралы ереженің мазмұнына қатысты Астана қаласының тәжірибесін зерделеу ұсынылады; ҚНЖЕ сәйкестігі; егер мәлімделген аула аумақтарында соңғы 5 жылда абаттандыру жүргізілген болса, өтінімдердің қабылданбауы; егер ұсыныс олардың ауласын абаттандыруға бағытталған болса, акторға тұрғындардың жалпы жиналысының шешім хаттамасын қоса беру талабы; үш Сараптамалық кеңес қабылдаған шешім нұсқасы: рұқсат беру, қабылдамау, пысықтау; өтінімдерді бөлу және олар бойынша пәтерлер санына байланысты жеке шешімдер қабылдау (100-ге дейін және 100-ден астам).
5. Қарағанды қалаларына (Қазыбек би ат.аудан), Қонаев, Орал ережелердің және ХҚБ-ның ағымдағы мазмұнын (нормалардың қайталануы, дауыстардың қолданыстағы шегі, ХҚБ-ны іске асыру туралы ережеде жоқ жобалық өтінімдерден бас тарту себептерін қолдануды болдырмау ұсынылады.
6. «Үлгілік жобалық ұсыныстарды әкімдік (әкім аппараты) ресми интернет-ресурста орналастырады» деген бұйрықта белгіленген нормаларды ұстануға тиіс.
7. Жергілікті НҚА деңгейіндегі сараптамалық кеңестерге жобалық ұсыныстардың бастамашыларын жобалық ұсыныстың мәртебесі туралы міндетті түрде хабардар ету функциясын бекіту қажет: қабылданбады (себептері) /қабылданды/жеңді/жеңілді.
8. Жиі кездесетін мәселелердің түрі бойынша негізгі ақпаратты ұсыну мақсатында бастамаға жетекшілік ететін әкімдік бөлімдерінде мессенджерлердің чат-боттарын енгізу ұсынылады. Тар мәселелер бойынша кеңес беру үшін, мысалы, МАФтарды орнатуға, жер иелігіне, желілердің болуына және т.б. байланысты, Open Akimat қызметтерінде кеңесшілер даярлау қажет.

Аналитикалық есеп

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚТЫҚ ҚАТЫСУ БЮДЖЕТІНІҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫН КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУ

Өндірілген

«Примо» ЖК жарнамалық-өндірістік компаниясында.
140000, Павлодар қ., Астана к-сі, 160.

Түзетуші: Р. Кайсарина.
Таралымы 30 дана.